

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRASYA ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**OSMANLI VE ÇİN İMPARATORLUKLARINDA
EĞİTİM REFORMLARI ÜZERİNE
KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME (1808-1911)**

Yue WU

2501191227

İSTANBUL – 2021

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRASYA ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**OSMANLI VE ÇİN İMPARATORLUKLARINDA
EĞİTİM REFORMLARI ÜZERİNE
KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME (1808-1911)**

Yue WU

2501191227

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğr. Üyesi M. Sait TÜRKHAN

İSTANBUL – 2021

ÖZ

OSMANLI VE ÇİN İMPARATORLUKLARINDA EĞİTİM REFORMLARI ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME (1808-1911)

Yue WU

Asya kıtasının eski ve parlak devletlerinden olan Osmanlı ve Qing İmparatorluklarının 19. yüzyıldan itibaren Batılı devletlerin karşısında açık bir şekilde geri kaldıkları görülür. Güçlü devletler, özellikle Rusya ile olan savaşlarda defalarca başarısız olan Osmanlı İmparatorluğu'nu tehdit etmiş ve Osmanlı İmparatorluğu da Avrupa'nın ileri teknolojilerini alarak zayıf ordusunda reform yapmak zorunda kalmıştır. Afyon Savaşı'ndan sonra İngiltere ve Fransa gibi ülkeler tarafından işgal edilen Qing İmparatorluğu, Batı teknolojisini öğrenmeye ve önemli tedbirler alarak Batılılaşmaya başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşma reformu, Qing Hanedanlığı'nın Batılılaşmasından daha önce olmasına rağmen iki devletin eğitim sistemi reformlarının arka planı, içeriği ve sonuçları üzerinde benzerlikler vardır. Çalışmada 19. yüzyılda iki imparatorluğun eğitim sistemi üzerinde yapılan reformların arka planı, içeriği ve sonuçları bakımından karşılaştırmalar yapılarak benzerlikler ve farklılıklar tespit edilmeye çalışılmıştır. Birinci bölümde Osmanlı İmparatorluğu ve Qing Hanedanlığı reformlar yapmadan önce klasik eğitim sistemleri incelenmiştir. İkinci bölümde Osmanlı ve Çin İmparatorlukları yapılan eğitim reformlarının içerikleri ve süreci analiz edilmiştir. Üçüncü bölümde iki devletin uygulandığı eğitim reformlarının arka planı, içeriği ve sonuçları karşılaştırılmalı olarak incelenip bir değerlendirme yapılması amaçlanmıştır. Her iki devletin eğitim reformları devleti yıkılmaktan kurtaramamış olsa da kurulan modern eğitim sistemiyle aydınları yetiştirip devleti geliştirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Qing Hanedanlığı, Eğitim Sistemi, Modernleşme, Karşılaştırma.

ABSTRACT

A COMPARATIVE EXAMINATION ON EDUCATIONAL REFORMS IN THE OTTOMAN AND CHINESE EMPIRES (1808-1911)

Yue WU

As the oldest and glorious empire ever in Asia, the Ottoman Empire and the Qing Dynasty clearly lag behind Western countries after entering the 19th century. The successive defeats in the war with Western powers, especially with Russia, seriously threatened the rule of the Ottoman Empire. The Ottoman Empire had to transform its weak army by absorbing advanced European technology. After the Opium War, the Qing Empire, which was occupied by Britain, France and other countries, began to learn Western technology and took important measures to achieve Westernization. Although the Westernization reform of the Ottoman Empire preceded Qing Dynasty, the background, content and results of the educational system reforms of the two countries are similar. This research attempts to determine the similarities and differences by comparing the background, content and results of the educational system reforms of the two empires in the 19th century. The first part studies the traditional education system before the reforms of the Ottoman Empire and the Qing Dynasty. The second part analyzes the content and process of educational reform in the Ottoman Empire and the Chinese Empire. The third chapter aims to compare and evaluate the background, content and results of the two countries' implementation of educational reforms. Although the education reforms of the two empires cannot save the country from collapse, it has cultivated intellectuals, developed the country, and established a modern education system.

Keywords: Ottoman Empire, Qing Dynasty, Education System, Modernization, Comparison.

ÖNSÖZ

19. yüzyılda Avrupa devletleri Sanayi Devrimi'ni tamamlayıp siyaset, ekonomi ve bilim alanlarında büyük gelişmeler kazanmıştır. Kapitalist gelişmeyi tamamlayan Batılı devletler, gelişmiş toplumun ihtiyacını karşılayan yetenekleri yetiştirmek için eğitim sistemini yenilemiştir. Batılı güçler kapitalist gelişimlerini hızlandırmak için başka devletlere saldırmaya başlamıştır. Aynı zamanda, Batı'ya göre hâlâ feodal toplum özellikleri gösteren Osmanlı ve Qing İmparatorlukları, yine de geleneksel eğitim sistemiyle hükûmete itaat eden kişiler eğitmiş ve Avrupa ülkeleriyle arasındaki uçurum gittikçe büyümüştür. Avrupalı güçlerin gelişmiş silahları ile karşı karşıya kalan bazı Osmanlı ve Çinli aydınlar, Batılılaşma çabaları ile ülkelerini kalkındırmaya çalışmıştır.

Hem Osmanlı İmparatorluğu hem de Qing Hanedanlığı kendilerini güçlendirmek için eğitim sistemi üzerinde bir dizi ıslahat yapmıştır. Monarşiyi korumayı ve devletin ihtiyacını karşılayan bilginler yetiştirmeyi amaçlayan bu iki imparatorluğun eğitim reformları, arka planları ve sonuçları konusunda bazı benzerliklere sahiptir. Ancak iki devlet, farklı toplumsal durumlarından dolayı farklı içeriklere odaklanmıştır. Sonuçta her iki devletin de eğitim reformları kabiliyetli kişiler yetiştirmesine rağmen uzun süredir var olan problemleri çözmemiş ve imparatorlukları kurtarmayı başaramamıştır.

Bu tez, Osmanlı İmparatorluğu ve Qing Hanedanlığı'nın eğitimde modernleşme çabalarını karşılaştırılmalı olarak incelemeyi hedeflemiştir. Çalışmada Çin ve Osmanlı İmparatorlukları hakkında hem Çince tarihi eserler hem de Türkçe kaynaklar incelenerek iki imparatorluğun 19. yüzyıldaki eğitim sistemlerindeki değişim, bu yöndeki çaba ve sonuçlar hakkında birçok karşılaştırma yapılarak benzerlik ve farklılık tespit edilmeye çalışılmıştır. Tez üç bölüme ayrılmıştır: Birinci bölümde Osmanlı İmparatorluğu ve Qing Hanedanlığı'nın geleneksel eğitim sisteminin tanıtımı yapılmıştır. İkinci bölümde Osmanlı İmparatorluğu ve Qing Hanedanlığı'nın eğitim sistemi üzerinde yapılan reformlardan bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde iki imparatorluğun eğitim reformlarının arka planı, içeriği ve sonuçları karşılaştırılmalı olarak incelenmiş ve bu iki devletin eğitim reformlarının içerikleri, özellikleri ve tarihsel önemi araştırılmıştır.

Araştırma sürecinde birçok kişi bana çok değerli yardımlarda bulunmuştur. Özellikle beni her zaman destekleyen tez danışmanım Sayın Dr. Öğr. Üyesi M. Sait TÜRKHAN'a çok teşekkür ederim. Sait Türkhan Hoca sadece tezin araştırma aşamasında değil, aynı zamanda araştırma metotları ve yazım kuralları gibi konularda da bana çok yardım etmiştir. Ayrıca tezi yazarken yardımlarını esirgemeyen Sayın Dr. Emine Temel ALEMDAR'a, Sayın Dr. Filiz FERHATOęLU'na da teşekkür ederim.

Yue WU

İstanbul, 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI VE ÇİN İMPARATORLUKLARININ EĞİTİM SİSTEMİ

1.1. Osmanlı İmparatorluğu’nun Eğitim Sistemine Genel Bakış	4
1.1.1. Sıbyan/Mahalle Mektepleri	5
1.1.2. Medreseler	6
1.1.3. Enderun Mektebi	11
1.1.4. Tekkeler	13
1.1.5. Osmanlı İmparatorluğu’nun Eğitim Sisteminin Gerilemesi.....	14
1.2. Çin İmparatorluğu’nun Eğitim Sistemi.....	16
1.2.1. Eğitimin Esas Amacı: Memur Seçme Sınavları	17
1.2.2. Shexue ve Shushu.....	22
1.2.3. İlçe Okulları ve Şehir Okulları	27
1.2.4. İmparatorluk Akademisi.....	29
1.2.5. Qing Hanedanlığı Eğitim Sisteminin Gerilemesi	31

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI VE ÇİN İMPARATORLUKLARINDA EĞİTİM SİSTEMİNİN MODERNLEŞMESİ

2.1. Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim Sisteminin Modernleşmesi.....	34
2.1.1. II. Mahmut Döneminde Eğitim Reformları (1809–1839)	34
2.1.2. Tanzimat Devri Eğitim Reformları (1839-1876)	37
2.1.3. II. Abdülhamid Döneminde Eğitim Reformları (1876-1909)	43
2.2. Qing Hanedanlığı’nın Reformlarına Kısa Bir Giriş.....	48
2.2.1. Batılılaşma Hareketi Sürecinde Yapılan Eğitim Reformu (1860-1890)	48
2.2.2. YÜZ GÜN Reformunda Eğitimin Batılılaşması (1898).....	51
2.2.3. Qing Hanedanlığı’nın Sonlarında Yapılan Eğitim Reformu (1901-1911).54	

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI VE ÇİN İMPARATORLUKLARININ EĞİTİM SİSTEMLERİNDEKİ REFORMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

3.1. İki İmparatorluğun Eğitim Sisteminin Genel Olarak Karşılaştırılması	61
3.1.1. Eğitim Amacı	61
3.1.1.1. Benzerlikler	61
3.1.1.2. Farklılıklar	67
3.1.2. Eğitim İçeriği.....	68
3.1.2.1. Din ile yakından ilişkili olan Osmanlı eğitim sistemi	69
3.1.2.2. Konfüçyüsçülük düşüncesi ile alakalı Qing eğitim sistemi	71
3.2. İki İmparatorluğun Eğitim Reformlarının Arka Planının Karşılaştırılması	73
3.2.1. Benzerlikler	73
3.2.2. Farklılıklar	75
3.2.2.1. İki devletin parçalanma süreçlerinin farklılığı.....	76

3.2.2.2. İki devletin karşılaştığı dirençlerin farklılığı.....	79
3.3. İki İmparatorluğun Eğitim Reformlarının İçeriklerinin Karşılaştırılması	87
3.3.1. Benzerlikler	87
3.3.1.1. Amaçların benzerliği	87
3.3.1.2. İçeriklerin benzerliği	88
3.3.2. Çin ve Osmanlı'da Eğitim Sistemindeki Modernleşme Reformlarının İçeriğindeki Farklılıklar	94
3.3.2.1. Laikleşmeye yönelik Osmanlı eğitim reformları	95
3.3.2.2. Bürokrat seçme sınavı sisteminin değiştirilmesine odaklanan Qing eğitim reformları.....	96
3.4. İki İmparatorluğun Eğitim Reformlarının Sonuçlarının Karşılaştırılması.....	100
3.4.1. Her İki Devletteki Eğitim Yapısının Kurumsallaşmasıyla Eğitimde Düzenli Gelişiminin Sağlanması.....	100
3.4.2. İki Devletin Eğitimi Yaygınlaştırması ve Daha Çok İnsanın Eğitim Almasının Sağlanması	102
3.4.3. Yurt Dışında Eğitim Alan Öğrencilerin Ülkelerinin Siyaset ve Biliminin Gelişmesine Katkı Sağlaması	106
3.4.4. Modern Eğitimin Batılı İdeolojiyi Yayıp Devletin Yıkılışını Hızlandırması	111
SONUÇ.....	116
KAYNAKÇA.....	121

GİRİŞ

Eğitim insan üretiminin kaynağıdır. Sosyal ilerlemenin, ekonomik ve teknolojik gelişmenin temeli ve garantisidir. İnsanın büyüme, gelişme sürecinde belirleyici ve baskın bir rol oynayan eğitimin amacı, yönetmek yerine insanlara bilgi vermek ve yetenekli kişiler yetiştirmek olmalıydı. Eğitim sisteminin modernleşmesi; eğitim ideolojisi, eğitim içeriği, metotları ve yöntemleri yenilenerek ileri ideoloji, bilim ve teknoloji ile donanımlı insanları yetiştirme sürecidir. Eğitim sisteminin modernleşmesini sağlamak, hem tüm halkın bilgisini arttırmak için hem de ülkeyi kalkındırmak için atılacak en doğru adımdır. Siyasetin ve ekonominin gelişimi, eğitim sisteminin de değişmesine sebep olmuştur. Aynı zamanda gelişmiş eğitim sistemi, teknik ilerlemeyi ve yetenekli insan gücünün yetiştirilmesine katkı verip devletin gelişmesini sağlamıştır.

19. yüzyıla girdikten sonra dünya hızlı bir değişim yaşamıştır. Eski Çağ'da Avrupa'nın eğitim sistemi dine bağlıydı ve toplum dinî çatışmalar yaşıyordu. Ancak Rönesans ve Reform hareketlerinden sonra Katolik Kilisesinin Avrupa toplumu üzerindeki etkisi büyük ölçüde azaltılmış ve toplumun dine karşı kendi kaderini kendisinin kontrol etmesinin vurgulandığı fikir yaygınlaştırmıştır. Sanayi Devrimi'nden sonra burjuva sınıfı ortaya çıkmış ve bu düşünce akımının yayılmasını hızlandırmıştır.¹ Bunun dışında sosyal düzen, ekonomi ve kültür alanlarında Sanayi Devrimi'nin tamamlanmasıyla birlikte yeniliklere başlanmış ve bu değişiklikleri destekleyen yeni ulus devletler oluşmuştur. Bu yeni devletler, dinî etkisi azaldıktan sonra yeni ulus kimliğini inşa ederek toplumu bir araya getirmek ve yeni hükûmeti meşrulaştırmak için okulu araç olarak kullanmışlardır. Bu okullarda, devletin ihtiyacı olan ideoloji ve bilimler öğretilerek halk yeni yönetici sınıfa itaat ettirilmiş ve devletin gelişmesi için ihtiyaç duyulan yetenekler yetiştirilmiştir. Sonuçta siyasi, ekonomik ve teknik konulardaki yenilik ihtiyacını karşılamak için eğitim sistemi de modernleşmeye başlamıştır.

Eskiden Katolik Kilisesi tarafından kontrol edilen eğitim sistemi, bireyci ideolojiyi vurgulayan aydınlar tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Gerici ve ilerici eğitim kavramları arasındaki bu çelişki, eğitim amacı, içeriği, yöntemleri ve teorik eğitim

¹ Mustafa Gündüz, **Maariften Eğitime**, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2020, s.35.

sistemleri gibi birçok açıdan görülmektedir. Tam da bu tartışmalar Avrupa'nın eğitim sistemini ilerletmiştir. 19. yüzyıla girildikten sonra Avrupa devletleri birbirlerini örnek alarak, eğitim sistemlerini iyileştirmiştir. İngiltere ve Fransa'da okul öncesi eğitim geliştirilmeye çalışılmış ve 1840 yılında "Kindergarten" adlı ilk anaokulu Froebel tarafından Almanya'da kurulmuştur.² Din adamları ilköğretimden çıkartılmış ve ders müfredatı yenilenmiştir. Almanya ve İngiltere temel eğitimi zorunlu hâle getirilmiştir.³ Fransa'da dünyanın ilk ortaöğretim sistemi kurulmuş ve Berlin Üniversitesi gibi bir araştırma üniversitesi açılmıştır.⁴ Bunların hepsi 19. yüzyılda Avrupa'daki eğitim sistemi üzerindeki din etkisini kaldırmış ve Avrupa'da bilim araştırmasının ve modern eğitim sisteminin temelini oluşturmuştur. Avrupa'nın bilim araştırmasının gelişmesini sağlamış olan bu yenilikler, Rusya ve Japonya gibi devletlerin ilgilerini çekmiştir. Bu devletler de öğrencilerini veya elçilerini Avrupa'ya gönderip kendi eğitim sistemini değiştirmeye çalışarak devleti güçlendirmiştir. Fakat Osmanlı ve Qing İmparatorlukları buna ayak uyduramamıştır.

Altın çağları çoktan geçmiş olan Osmanlı İmparatorluğu ve Qing Hanedanlığı 19. yüzyılda çöküş dönemine girmişlerdir. 19. yüzyılda Batı Asya'nın parlak çağı çoktan son bulmuştur. Tarihî ve kültürel kimliğini hâlâ kaybetmemiş olan Osmanlı İmparatorluğu da iç ayaklanmalar ve savaşlar yüzünden çöküş dönemine girmekten kurtulamamıştır. Coğrafi keşiflerle ekonomilerini güçlendiren ve zenginleşen Avrupa ülkeleri, Rönesans ile düşünce ve bilim alanında da önemli atılımlar gerçekleştirmişti. Fakat Osmanlı İmparatorluğu bu gelişmelere ayak uyduramayıp Avrupa'nın gerisinde kalmıştı. 19. yüzyıla girdikten sonra Osmanlıların Batılı devletlerle, özellikle Rusya ile olan savaşlarda yaşadığı yenilgiler onlara kendilerinin zayıfladığını hissettirmişti. Osmanlı İmparatorluğu askerî sahayı güçlendirmek için birçok ıslahat gerçekleştirmiştir.

Çin'in son feodal hanedanlığı olan Qing Hanedanlığı, Qianlong Dönemi'nde gücünün zirvesine ulaştıktan sonra ülke genelinde izlenen durağan, kapalı politikalar

² Rengin Zembat, Gülşah Günşen, "Feride Gök Çolak, Okul Öncesi Öğretmenlerinin Erken Çocukluk Eğitiminde Uygulanan Farklı Yaklaşımlar Hakkındaki Bilişsel Haritaları", **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt: 1, sayı: 21, 2019, s.2.

³ Mustafa Ergün, **Modern Eğitim Sistemlerinin Doğuşu ve Gelişimi**, Ankara: Pegem Akademi, 2018, s. 6.

⁴ Ural Akbulut, "Araştırma Üniversitesi 1800'lere Uzanır", <https://www.uralakbulut.com.tr/wp-content/uploads/2017/10/ARA%c5%9eTIRMA-%c3%9cN%c4%b0VERS%c4%b0TES%c4%b0-1800-LERE-UZANIR-2-EK%c4%b0M-2017.pdf>, 21.06.2021.

ve geri kalmış düşünceler neticesinde dağılmaya başlamıştır. Bu arada Batılı ülkeler Sanayi İnkılabı'nı tamamladıkları için üretimdeki verimliklerini büyük oranda yükseltmişlerdir. Ham madde kaynaklarına ve iş gücüne acil ihtiyaç duyan Batılı ülkeler, 1840'ta Afyon Savaşı'yla Çin'i işgal etmiştir. Afyon Savaşı, Çin'i yarı sömürge yarı feodal bir topluma dönüştürmüştür. Bundan sonra çökmüş olan bu imparatorluk, sayısız kez başarısızlığa uğrayıp eşit şartlar içermeyen birçok anlaşma imzalamıştır. Hükümdar ve üst sınıf bürokratlar Qing Hanedanlığı'nın dağılma dönemine girdiğini fark edip ülkeyi kalkındırmak için yerli ve teknik donanımlı bireyler yetiştirmek için bir dizi çabaya girişmişlerdir. Ne var ki bu reformlar da başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bunun sonucunda zayıf düşen ve artık mücadele edecek gücü kalmayan Qing Hanedanlığı 1911 Devrimi'nde yıkılmıştır. Neticede, Osmanlı İmparatorluğu ve Qing Hanedanlığı kendisinin de geri kalmışlığını yavaş yavaş fark ederek bir dizi çabaya girmiştir. Bu süreçte iki imparatorluğun hem benzer hem de farklı yönleri bulunmaktadır.

Çalışmada Çin ve Osmanlı İmparatorlukları hakkındaki tarihî kayıtlar ve bilgiler incelenerek iki imparatorluğun bu dönemde eğitim sistemlerindeki değişim sebepleri, reformlarındaki benzerlikler ile farklılıklar ve reformların başarısız olma nedenleri üzerine birçok karşılaştırma yapılmıştır. Birinci bölümde, Osmanlı İmparatorluğu ve Qing Hanedanlığı'nın reformlar öncesi eğitim sistemleri incelenerek, reformların yapılma nedenleri açıklanacaktır. İkinci bölümde II. Mahmut, Tanzimat ve II. Abdülhamit dönemleri dâhil olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu ve Çin İmparatorluklarının Batılaşma Hareketi, Yüz Gün Reformu, Qing Hanedanlığı'nın Sonunda Yapılan Reformlar dönemlerinin içerikleri ve süreçleri analiz edilecektir. Üçüncü bölümde ise iki devletin reformlarının arka planı, içerikleri ve sonuçları karşılaştırılmıştır. Ardından, reformlar uygulanması sırasındaki toplumsal tepkiler incelenerek karşılaştırılmalı bir değerlendirme yapılması amaçlanmış ve günümüzdeki eğitim reformlarına ışık tutulmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI VE ÇİN İMPARATORLUKLARININ EĞİTİM SİSTEMİ

1.1. Osmanlı İmparatorluğu’nun Eğitim Sistemine Genel Bakış

Osmanlı İmparatorluğu, önceki Türk Devletlerinin geleneklerini devralıp Türk ve İslami özelliklere sahip bir eğitim sistemini sürdürmüş ve geliştirmiştir.⁵ Türk, İslam geleneğinin ön planda olduğu Anadolu Türk medeniyeti, önce Selçuklular ardından da Osmanlı İmparatorluğu döneminde sosyal ve kültürel hayatın gelişmesiyle değişmiştir. Ancak İslam medeniyeti Osmanlı sosyal hayatına zamanla daha fazla etki etmiştir ve Osmanlılar giderek kendilerini İslam ile özdeşleştirmişlerdir. İslam dini seçen Osmanlı İmparatorluğu, kendi egemenliğini meşrulaştırmak için İslam hukuku ve dinin emirlerini öğretilen mektep ve medreseler kurmuştur. Sonuçta İslam dini ve kültürüyle şekillenen mektep ve medreseler İslam ahlakının yaygınlaştırılmasında da önemli bir yer hâline gelmiştir.⁶ Ayrıca öğrenmek ve öğretmek konusunda İslam’ın özendirici desteği güçlü bir motivasyon sağlamıştır. Kur’an, Müslümanların âlimlere ve öğretmenlere saygı duyulmasını zorunlu kılar, insanları bilgi aramaya teşvik eder ve öğrenmeyi inançla birleştirir; bu, açıkça kutsal dinin önemliliği, yeteneklerin öğrenilmesi ve geliştirilmesini bahşeder. Bazı ayet ve hadisler öğrenmenin önemini belirtmektedir: “İlim her kadın ve erkek üzerine farzdır”, “Bilginler peygamberlerin mirasçılarıdır”.⁷ Eğitim dinî özellikler de taşıdığı için kutsal bir anlam kazanmıştır. Bu mukaddes eğitim de bu sayede hızla yaygınlaşıp gelişebilmiştir. Yani, İslam inancı eğitime büyük oranda katkıda bulunup eğitimi yaygınlaştırmış ve geliştirmiştir. Öğretmen ders anlatırken dinî bilgileri yayma görevini de üstlenmişti. Böyle bir inanç altında Osmanlı eğitim sistemi hızlıca gelişmiş ve Osmanlı yönetimi boyunca mesela sadece Bulgaristan’da 142 medrese, 273 mektep inşa edilmiştir.⁸

Böylece Osmanlılar yeni fethedilen yerleşim yerlerinde sadece eğitim amaçlı

⁵ Uygun S., “Eğitimin Tarihsel Temelleri”, <http://www.selcukuygun.com/site/?p=92>, 2010.

⁶ Recai Doğan, “Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt:37, sayı:1, 1997, s.419.

⁷ Kayadibi, Fahri, “İslam Dini’nin Eğitim ve Öğretime Verdiği Önem”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 4, 2001, s.35.

⁸ Mehmet İpşirli “Medrese”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt:28, s.328.

değil halklara Türk yönetimini benimsetmek ve İslam dinini ve kültürünü yaygınlaştırmak için İslami okullar tesis etmiştir. Dinî özellik taşıyan bu geleneksel Osmanlı eğitim sistemini sıbyan veya mahalle mektepleri, medreseler, tekkeler ile sarayda kurulmuş olan Enderun mektebi oluşturmaktadır.

1.1.1. Sıbyan/Mahalle Mektepleri

Osmanlı eğitim sisteminde ilköğretim okulları “mektep” olarak adlandırılır. Yazı yazılan yer anlamına gelen mektep, mektephane, küttab, müallimhane, darü’l-ilm, beytü’t-ta’lim olarak da anılır.⁹

İslam öğretilerine göre cinsiyete bakılmaksızın kadın ve erkeklere ilim tahsil etmek farz kabul edilmişti ve ebeveynler, çocuklarına ergenlik dönemine gelene kadar İslam dinini öğretmek zorundalardı. Bu nedenle hemen her caminin yanına bir mektep kurulmuştur.¹⁰ Her mahallede bulunan, zenginler tarafından tesis edilen, isteğe bağlı olarak 5-12 yaş arası erkek ve kızların bir araya geldiği sıbyan mekteplerinde, Kur’an’ı öğrenmeye yardımcı olacak Arapça ve tecvidden¹¹ başka diğer temel dinî bilgiler öğretilmiştir. Bu bilgilere ek olarak öğretmenler, ilgi ve yeteneklerine göre okumanın yanı sıra yazma, basit matematik ve diğer bilimleri de ders olarak vermiştir. Disiplinin esas olduğu sıbyan mekteplerinde tam anlamıyla geleneksel bir öğretim yöntemi uygulanmıştır.¹² Genellikle sıbyan mekteplerinin hocaları cami imamı tarafından görevlendirilmiştir.¹³ Öğrenciler Kur’an’ın tamamını okumayı öğrenmiş ve tamamını veya bir kısmını ezberlemişler daha sonra yazı, dil bilgisi ve tarih gibi dersler almıştır.¹⁴

Mekteplerin devlet veya başka bir makam tarafından düzenlenen belirli bir yönetmeliği veya öğretim programı yoktu.¹⁵ Sıbyan mektepleri, devlet adamlarının ve hayırseverlerin kurdukları vakıflar tarafından inşa edilmiş ve ücretsiz eğitim vermişlerdir. Hocaların maaşları ile diğer masraflar da vakıflar tarafından ödenmiştir.¹⁶ Bu nedenle mahalle mektepleri çoğunlukla caminin de içinde yer aldığı vakfın parçası

⁹ Ahmet Cihan, **Osmanlı’da Eğitim**, İstanbul: 3F Yayınevi, 2007, s.31.

¹⁰ Doğan, “Osmanlı Eğitim Kurumları”, s.413.

¹¹ Doğan, “Osmanlı Eğitim Kurumları”, s.413-414.

¹² Mustafa Gündüz, **Osmanlı Eğitim Mirası**, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2015, s.46.

¹³ Zülfü Demirtaş, “Osmanlı’da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt: 17, sayı: 1, s. 175.

¹⁴ Demirtaş, “Osmanlı’da Sıbyan Mektepleri”, s. 176.

¹⁵ Doğan, “Osmanlı Eğitim Kurumları”, s. 414.

¹⁶ Şadiye Yılmaz, “Osmanlıdan Cumhuriyete Sıbyan Mekteplerinde Yenilik ve Gelişmeler”, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2009, s.9.

olduğundan, devlet okulu olmayıp müftüler ve şeyhülislamın idaresiyle ulemanın elinde özerk bir statüde bulunmaktadır.¹⁷

Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesi eğitim alanına da yansımıştır. Geleneksel eğitim sistemi devletin ihtiyacını karşılamadığından eğitim modernleşmesi başlatılmıştır. II. Mahmud, 1824'te çıkardığı ferman ile sıbyan mekteplerini zorunlu hâle getirmişti. Bu durum altyapı eksikliğinden dolayı hemen gerçekleşmemişse de mekteplerin modernleşmesinde önemli bir adım olmuştur. Tanzimat Dönemi'nde sıbyan mekteplerinin müfredatı, eğitim süresi gibi meseleler ele alınmış ve geleneksel yapının yanı sıra "ibtidai" adlı yeni usule göre okullar kurulmuştur. 1869 yılında uygulanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi; sıbyan mekteplerinin yöntemleri, müfredatı, hocaların kalitesi gibi konuları belirleyerek temel eğitimin gelişmesini ve yaygınlaşmasını sağlamıştır.¹⁸ II. Abdülhamid Dönemi'nde sıbyan mekteplerinin gelişimi devam etmiştir. 20. yüzyıla kadar imparatorluğun Müslüman çocuklarının %95'i örgün eğitim sistemi olan sıbyan mekteplerine gidip eğitim görmüşlermiş.¹⁹

1.1.2. Medreseler

Mektepten başarıyla mezun olan talebeler, ailelerin desteğiyle medreselerde eğitim almaya devam edebilirdi. Medrese, Osmanlı Dönemi'nde yine eğitim dili Arapça olan ve dinî dersler ağırlıklı bir okul olarak Müslüman ülkelerde orta ve yüksek öğretimin yapıldığı kurumdur. Osmanlıların topraklarını genişletmesiyle birlikte İslamlaşmasını ve Türkleşmesini sağlamak için kurulan medreselerin²⁰, İslami kimliği olduğundan dolayı bu müessesede sadece Müslümanlar eğitim almıştır.²¹

Osmanlı medreselerinin gelişmesi 3 döneme ayrılabilir. Birincisi, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan II. Murad'ın saltanatının sonuna kadar devam eden "İlk Medreseler Dönemi"dir. Bu dönemde Osmanlılar yeni fethettiği toprakların İslamlaşmasını ve Türkleşmesini sağlamak için birçok medreseler inşa etmiş ve Osmanlı medreselerinin teşkilatlanması bu dönemde başlamıştır. İkinci dönem, "Fatih Sultan Mehmed Dönemi"dir ve medreselerin teşkilatlanmasında bu dönemde önemli

¹⁷ M. Gündüz, **Osmanlı Eğitim Mirası**, s. 46.

¹⁸ Cahit Baltacı, "Mektep", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt: 29, s.6-7.

¹⁹ James Porter, **Turkey: Its History and Progress**, London: Hurst and Blackett, 1854. s.142.

²⁰ Kenan Yakuboğlu, "Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi", Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1996, s.60.

²¹ Mehmet İpşirli, "Medrese", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt:28, s.327.

bir adım atılmıştır. Üçüncüsü, medrese teşkilatının zirveye ulaştığı “Kanuni Sultan Süleyman Dönemi”dir. Klasik dönemin en üst düzey eğitim kurumu olan Süleymaniye Medreseleri bu dönemde kurulmuştur.²²

Anadolu Selçuklu medreselerini örnek alan Osmanlı Devleti’nin medreselerinde genellikle açık veya kapalı avlu etrafında eyvan, talebe hücre, dersane vardır.²³ İlk medrese 1331 yılında Orhan Gazi tarafından İznik’te kurulmuştu. Bundan sonra Osmanlıların Bursa’yı fethetmesi ile beylik merkezi buraya nakledilmiş ve Orhan Gazi Medreseleri gibi medreselerin de Bursa’da kurulmasına başlanmıştır. II. Murad dönemine kadar Bursa’da 21 medrese tesis edilmiştir.²⁴ 1361 yılında Edirne’nin alınmasıyla birlikte medrese, gelişimini yeni bir sahaya taşımıştır. Sultan II. Murad Dönemi’nde medrese teşkilatlanmaya başlamış ve Fatih Sultan Mehmet Dönemi’nin medrese teşkilatının da esası olan Darül-hadis Medresesi ile Sahn-ı Seman Medreseleri kurulmuştur.²⁵ II. Murad Döneminin sonuna kadar “İlk Medreseler Dönemi”nde Sahn-ı Seman Medreseleri en üstte yer almıştır.²⁶ 1453 yılında Fatih Sultan Mehmet’in İstanbul’u fethetmesiyle medrese tarihinde “Fatih Sultan Mehmed Dönemi” açılmış ve medrese teşkilatı bu dönemde oluşturulmuştur.²⁷ Fatih Sultan Mehmet, şehri Türkleştirmek ve kendi ihtiyacını karşılayacak elemanlar yetiştirmek için Hristiyanlara ait binaları medrese gibi İslam kurumlarına dönüştürmüştür.²⁸ Örneğin, Fatih Sultan Mehmet İstanbul’u fethettikten sonra Bizans imparatorlarının mezarları bulunan Havariyyun kilisesini yıkmış ve merkezde bir cami ve çevresinde Sahn-ı semân adı verilen medreseyi kurmuştur.²⁹ Bunlar ve diğer müesseselerle birlikte 1463-1470 yıllarında kurulan Fatih Külliyesi oluşmuştur. 1471 yılında tamamlanan Fatih Camii’nin iki tarafında “Sahn Medreseleri” denilen sekiz medrese ve bu medreselerin arkalarında kurulan “Tetimme” adlı sekiz hazırlık medresesi bulunmaktaydı.³⁰ Bu medreselerin dışında caminin doğusunda; Darüşşifa denilen hastahane, Kur’an okunması için muallimhane yaptırılırken batısında; kütüphane, darü’ttalim ve iki

²² Ziya Kazıcı, **Osmanlı’da Eğitim Öğretim**, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2016, s.103.

²³ Kazıcı, **Osmanlı’da Eğitim Öğretim**, s.102.

²⁴ İpşirli, “Medrese”, s.327.

²⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s.2-3.

²⁶ Kazıcı, **Osmanlı’da Eğitim Öğretim**, s.103.

²⁷ Kazıcı, **Osmanlı’da Eğitim Öğretim**, s.103.

²⁸ İhsanoğlu, “Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri”, s.237

²⁹ Osman Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, cilt:1-2, İstanbul: İstanbul Vilâyeti Mektupçusu, 1977, s.97.

³⁰ Fahri Unan, “Fatih Külliyesi”, **Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji**, 2010, s.57, 59.

mükellef hamam kurulmuştur.³¹

Fâtih Medreselerinin kurulması, Osmanlı eğitim sistemini yeni bir döneme taşımış ve medreselerin yeni bir hiyerarşik yapısını ortaya çıkarmıştır.³²

1. Hâşiye-i Tecrid Medreseleri: Bu medreselerdeki ders kitabı “Hâşiye-i Tecrid” idi ve müderrisler 20-25 akçe almıştır.

2. Miftah Medreseleri: “Şerh-i Miftah” ders kitabı olarak kullanılmış ve bu medreselerde müderrisler 30 akçe almıştır.

3. Telvih Medreseleri: Bu medreselerde “Telvih” ders kitabı olarak kullanılmış, müderrisler de 40 akçe almıştır.³³

4. Hariç-i Elli Medreseleri ve Dahil-i Elli Medreseleri: Osmanlı Dönemi’nde medreseler, Arapça ile akli ilimlerin öğretildiği hariç medreseleri ve yüksek düzeyde dinî ilimlerin anlatıldığı dahil medreseleri olarak ikiye ayrılmıştır.³⁴ Bu iki medresede başarılı olan öğrenciler, Tetimme Medreselerine girme fırsatı yakalayabiliyordu.³⁵

5. Tetimme Medreseleri ve Sahn Medreseleri: Tetimme Medreseleri, Süleymaniye Medreselerinin kurulmasına kadar Osmanlı Devleti’nin en yüksek düzey eğitim kurumu olan Sahn Medreselerinin hazırlık sınıfıydı. Sahn Medreselerinden mezun olan talebeler kadılık görevi almıştır.³⁶ Bu iki medrese Osmanlı Devleti’nin bilgi üretim sisteminin önemli kaynaklarıdır.

Kanuni Sultan Süleyman’ın saltanatında Osmanlı İmparatorluğu zirveye ulaşmış ve medrese teşkilatı bu dönemde en büyük gelişimi kazanmıştır.³⁷ Sahn-ı Seman Medreselerinde dinî ilimler ve Arapça eğitimi verilmesine rağmen tıp ve riyaziye (matematik) eğitimi yoktu.³⁸ Sahn Medreselerinden bir asır sonra Kanuni Sultan Süleyman, İslami ilimlerin yanı sıra matematik ve tıp da dahil olmak üzere daha

³¹ Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti’nin İlimiye**, s.6.

³² Yakuboğlu, “Osmanlı Medrese Eğitimi”, s.78

³³ İhsanoğlu, **Osmanlı Eğitim ve Bilim**, s.239.

³⁴ Cihan, **Osmanlı’da Eğitim**, s.21.

³⁵ Deniz Aşkın, “Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinde Medrese Eğitim Sistemi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Yıllarında Eğitimin Konjonktürel Boyutu”, **İnsan Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, cilt:6, sayı:2, 2017, s.981; Arzu Boy, “Medreselerin Kısa Bir Geçmişi ve Kayseri Medreseleri”, **Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, cilt: 4, sayı: 1, 2017, s.60.

³⁶ Aşkın, “Osmanlı Devleti’nin Son”, s.981.

³⁷ Kazıcı, **Osmanlı’da Eğitim Öğretim**, s.103.

³⁸ Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti’nin İlimiye**, s.33.

kapsamlı bir eğitim veren Süleymaniye Medreselerini inşa etmiştir.³⁹ 1557 yılında tamamlanan Süleymaniye Külliyesi'nde dört medrese, tıp fakültesi, darüşşifa ile darülhadis bulunmaktaydı. Bunun dışında; hastane, hamam, tabhane, imaret gibi mekanlar inşa edilmiştir.⁴⁰ Kanuni Dönemi'nde inşa edilen bu medreseler, diğer medreselerden daha yüksek bir statüye sahipti ve medrese eğitim sistemini yeniden organize etmiştir. Böyle bir medrese hiyerarşisi imparatorluğun sonuna kadar devam etmiştir.⁴¹

Osmanlıların topraklarını genişletmesiyle birlikte yeni fethedilen yerlerin İslamlaşmasını ve Türkleşmesini sağlamak için medrese kurulmuştur.⁴² 16. yüzyıl ortalarında sadece İstanbul sur içinde 122 medresenin bulunduğu tespit edilmiştir. Devlet tarafından önem verilen Balkanlarda, Osmanlı dönemi boyunca toplam 575 medrese inşa edilmiştir.⁴³

İslam kimliği taşıyan bu medreseler vakfa bağlı olmuş ve onun desteği ile varlığını sürdürmüştür. Bu medreselerde kelam, mantık, belagat (meanı, bedi, beyan), matematik, astronomi, Arapça sarf ve nahiv, tarih, coğrafya, dil ve edebiyat gibi “alet ilimleri” dışında Kur'an ilimleri, hadis ve İslam hukuku dahil olmak üzere “ulum-ı âliye” de öğretilmiştir.⁴⁴ Medreselerde zaman zaman bazı fen bilimleri okutulmasına rağmen bu dersler sürekli ek ders olarak görülmüş ve yardımcı ilimler olarak okutulmuştur.⁴⁵ Derslerde belirli Arapça kitaplar kullanılmıştır ancak eğitim dili Türkçedir.⁴⁶ Eğitim metodu olarak ezber yöntemine vurgu yapılırken tekrar, kavrama, müzakere, tartışma, defter tutma, yazma yöntemlerine de önem verilmiştir.⁴⁷ Talebeler sabah ders almaya başlamış ve medreselerde en önemli ders sayılan sabah dersleri sadece talebelere açık olmayıp dışarıdan insanlar da dinleyebilmişti. Fatih Dönemi'nde medreselerde her gün dört saat ders verilirdi ve 15. yüzyıldan sonra ders süresi beş saate uzatılmıştı.

³⁹ Hasan Kayapınar, Ömer Korkmaz, “XVI. Yüzyıl Osmanlı Medreselerinde Fıkıh Eğitimi (Sahn-ı Seman ve Süleymaniye Örneği)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt: 10, sayı: 54, 2017, s.1014.

⁴⁰ Selçuk Mülayim, “Süleymaniye Camii ve Külliyesi”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt:38, s.115, 118.

⁴¹ Cihan, *Osmanlı'da Eğitim*, s.23.

⁴² Kenan Yakuboğlu, “Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi”, Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1996, s.60.

⁴³ İpşirli, “Medrese”, s.328.

⁴⁴ İpşirli, “Medrese”, s.328.

⁴⁵ Gündüz, *Osmanlı Eğitim Mirası*, s. 51.

⁴⁶ İpşirli, “Medrese”, s.328.

⁴⁷ M. Gündüz, *Osmanlı Eğitim Mirası*, s.51.

Öğrenciler öğleden sonra kütüphanede veya camide çalışırdı.⁴⁸ Salı ve cuma günleri tatil olmasına rağmen talebeler sık sık kütüphaneye gidip Teftâzânî'nin kitapları gibi meşhur eserleri istinsah etmişlerdir.⁴⁹

“Müderres” denilen öğretmenler ve “muid” denilen yardımcılar, “danişmend”, “softa” veya “talebe” adı verilen öğrencilere, onların yetenekleri ve isteklerine göre dersler seçtirmiştir. Medrese öğrenimi bir “icazet” imtihanıyla sona erip öğrenciye “icazetname” denilen diploma verilmiş⁵⁰ ve bu suretle öğrenimlerini tamamlayanlara “mücaz” denilmiştir. İcazet alan mezunlar müderreslik yapmak isterse camide herkese açık bir imtihana başvurabilirdi. Müderreslerin seviyesine göre düzenlenen bu imtihanda adaylara bir konu verilirdi. Adaylar, jürinin bu konuyla ilgili sorularına cevap verir ve bir risale yazardı. Bu soruyu doğru cevap veren ve yazdığı risale kabul edilen adaylar müderreslik yapabiliyordu.⁵¹ Yeni müderresler, öncelikle en alt düzeydeki Haşiye-i Tecrid Medreselerinden görev almış ve zaman geçtikçe Sahn-ı Seman veya Süleymaniye seviyesindeki medreselere tayin edilebilirdi.⁵² Müderres dışında medrese öğretim kadrosunda “muid” adlı asistan bulunmaktaydı. Muid, müderresin derslerini açıklayarak talebelerin öğrenmesine yardım ettiğinden müderres ile talebe arasında köprü olmuştur.⁵³

Müderres, muid ve talebelerden oluşan medrese kadrosu ve mükemmel eğitim sistemi Osmanlı klasik döneminin ahlaki gelişimini sağlamıştır. Fakat ulema sınıfının tekelinde bulunan bu eğitim sisteminde kaçınılmaz olarak rüşvet gibi sorunlar ortaya çıkmıştır. Ulema-zadegan sınıfının doğması, nüfusun çoğalması, öğretim ve yönetim disiplininin bozulması gibi nedenlerle eğitim sistemi gerilemeye başlamıştır. Ayrıca Rönesans, yeni coğrafyaların keşfedilmesi, Sanayi Devrimi'nin tamamlanmasıyla birlikte Avrupa devletleri teknolojiye büyük yol katetmiş ve üretim güçlerini arttırmıştır. Geri kalan Osmanlı İmparatorluğu ise Rusya gibi devletlerle olan savaşlarında yenilgiler almış ve toprak kaybetmeye başlamıştır. 18. yüzyılda Osmanlı Devleti, ordularını güçlendirmek için öncelikle askerî alanda reform yapmaya başlamıştır. Yeni teknolojiyle, donanımlı subaylar yetiştirmek için geleneksel eğitim sistemine paralel

⁴⁸ KAZICI, **Osmanlı'da Eğitim Öğretim**, s.152-153.

⁴⁹ İpşirli, “Medrese”, s.331.

⁵⁰ Doğan, “Osmanlı Eğitim Kurumları”, s.412.

⁵¹ KAZICI, **Osmanlı'da Eğitim Öğretim**, s.110.

⁵² KAZICI, **Osmanlı'da Eğitim Öğretim**, s.157.

⁵³ KAZICI, **Osmanlı'da Eğitim Öğretim**, s.159.

olarak Batılılardan örnek aldığı modern askerî okulları açmaya başlamıştır. I. Mahmud Dönemi'nde, Humbaracı Ocağının talebini karşılamak için 1734 yılında Üsküdar'da "Hendesehane" adlı bir mühendis okulu tesis edilmişti.⁵⁴ Türkiye'nin ilk yüksek eğitim kurumu sayılan bu okullar, yeniçerilerin baskısıyla kısa sürede kapatılmış olsa da askerî ıslahatların temeli atılmıştır.⁵⁵ III. Selim, ihtiyaç duyulan bilgilere sahip askerler yetiştirmek için 1775 yılında Mühendishane-i Bahri Hümayun'u kurmuş ve yabancı uzmanları öğretmen olarak bu okula davet etmiştir.⁵⁶ Bundan sonra Mühendishane Berr-i Hümayun (1795), Mekteb-i Tıbbiye (1826) ve Mekteb-i Ulûm-ı Harbiye (1834) dahil olmak üzere yeni askerî-mesleki okullar kurulmuş ve askerî okullar haricinde Galatasaray Sultanisi (1868) ile Darülfünun gibi sivil eğitim veren müesseseler açılmıştır.⁵⁷ Sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşmesinin hızlanmasıyla ulema sınıfının eğitim üzerindeki tekeli yavaş yavaş kırılmış ve II. Abdülhamid Dönemi'ne kadar Osmanlı toplumunda düalist bir eğitim yapısı oluşmuştur.

1.1.3. Enderun Mektebi

Osmanlı Devleti'nde, özellikle Tanzimat Dönemi'ne kadar, üst düzey yetkili olmanın yolları daha önce bahsettiğimiz medreseler, Yeniçeri Ocağı, tımarlı sipahi orduları ve Enderun Mektebinden geçmekteydi.⁵⁸ Osmanlı Devleti'nde, halk çocuklarının okutulduğu mektepler ve ulema yetiştiren medreseler dışında devşirme yoluyla getirilen çocukların okutulduğu, devlet adamlarının ve askerî yöneticilerin yetiştirildiği Enderun Mektebi vardı.⁵⁹

Osmanlı İmparatorluğu'nun ihtiyacını karşılayacak personeli yetiştirmek üzere kurulan Enderun Mektebi içerisinde son derece detaylı ve disiplinli bir seçme, eleme ve yükselme sistemi vardı. Zihinsel ve fiziksel özelliklerine göre 8-18 yaş arasında değişen çocuklardan devşirme sistemi ile seçilen yetenekli çocuklar, "Türk'e verme" denilen uygulama ile 3-5 sene Müslüman aile yanında yaşayarak İslam ve Türk âdetleri

⁵⁴ Ural Akbulut, **Tanzimattan Cumhuriyete Eğitim**, Ankara: Tübitak Matbaası, 2003, s.14.

⁵⁵ Uğur Kurtaran, "18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Çalışmaları ve Avrupa Algısı (1700-1754)", **Osmanlı Modernleşmesi: Reform Çağında Çözüm Arayışı**, s.35.

⁵⁶ Seyfi Kenan, "III. Selim Dönemi Eğitim Anlayışında Arayışlar", **Nizâm-ı Kâdîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi**, 2010, s.131.

⁵⁷ Halis Ayhan, "Batılılaşma", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt: 5, s.158-160.

⁵⁸ Doğan, "Osmanlı Eğitim Kurumları", s.422.

⁵⁹ Doğan, "Osmanlı Eğitim Kurumları", s.415.

öğrenmiştir.⁶⁰ Yetiştirildikten sonra Edirne, Galata ve İbrahim Paşa Saraylarında davranış ve entelektüel yönlerini geliştirecek dersler almışlardır. “Acemi oğlanları” denilen öğrenciler, kişilik ve karakter tespit eden sınava katılarak “çıkma” ilkesine göre çeşitli ordu kademlerine dağıtılmıştır. Onların en başarılıları ise Enderun’a alınıp küçük ve büyük odalarda üst düzey eğitim almıştır.⁶¹

Enderun Mektebinde belirli bir hiyerarşi vardı. Bu hiyerarşi, 18. yüzyıla kadar şu derecelerden oluşmuştur:

1. Küçük Oda ve Büyük Oda: Enderun eğitiminin ilk iki aşaması sayılan bu iki odada Türkçe, Arapça ve Farsça derslerinin yanı sıra koşma, ok çekme ve güreş gibi beden eğitim dersleri verilmiştir. Bu koğuşlardaki öğrenciler “dolama” adlı kıyafet giydiklerinden dolayı onlara “dolamalı” denmiştir.⁶²

2. Doğancılar Koğuşu: Enderun Mektebinin üçüncü derecesi olan bu koğuş padişahın av hayvanlarına bakmakla görevliydi. IV. Mehmet tarafından kaldırılmıştır.⁶³

3. Seferli Koğuşu: Enderun halkının çamaşırlarını yıkamak için kurulan bu koğuş daha sonra da musikişinaslık, dokuma, tezhip gibi meslek dallarında eğitim verir hâle gelmiş ve birçok musikişinas ile şair bu koğuştan çıkmıştır.⁶⁴

4. Kilerciler Koğuşu: Bu koğuşta okuyanlar, padişaha yiyecek ve içecek ile ilgili servis yapmıştır.⁶⁵

5. Hazine Koğuşu: Bu koğuş devlet hazinesi ve sarayla ilgili değerli eşyaların korumasından sorumlu olmuştur.⁶⁶

6. Has Oda Koğuşu: Bu odadaki öğrenciler Hırka-i Saadet Odası’nın temizliğinden ve bakımından sorumlu olmuştur.⁶⁷ Enderun Mektebinin en yüksek derecesi olan bu koğuştan mezun olanlar devletin daha yüksek makamlarına girme şansı

⁶⁰ Özgür Sadık Karataş, “Klâsik Türk Müziği Eğitimi’nde Bir Saray Üniversitesi: Enderûn Mektebi”, **Turkish Studies**, cilt: 9, sayı: 2, 2014, s. 871.

⁶¹ Mehmet İpşirli, “Enderun”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt: 11, s.186.

⁶² İpşirli, “Enderun”, s.186.

⁶³ Abdulcelil Işık, Engin Güneş, “Türk Tarihinde Özel Yeteneklilerin Eğitimi: Osmanlı Enderun Mektebi”, **Üstün Zekâlılar Eğitimi ve Yaratıcılık Dergisi**, cilt: 4, sayı: 3, 2017, s.7.

⁶⁴ Işık, Güneş, “Türk Tarihinde Özel”, s.7.

⁶⁵ İpşirli, “Enderun Mektebi”, s.186.

⁶⁶ İpşirli, “Enderun Mektebi”, s.186.

⁶⁷ İpşirli, “Enderun Mektebi”, s.186.

elde etmiştir.⁶⁸

Enderun mektebinde kadrolu veya dışarıdan davet edilen hocalar⁶⁹ naklî ve aklî ilimler, mesleki bilgiler, güzel sanatlar hakkında dersler vermiştir.⁷⁰ İslamlaşma ve Türkleşmeye yönelik olan bu odalarda Türkçe, Arapça ve tarih gibi beşerî bilgiler verilirken Kuran, tefsir, fıkıh ve Arapça gibi İslami bilimler okutulmuştur.⁷¹ Bunun gibi teorik bilgilerin yanında askerliğe ait güreş, ok çekme, silah kullanma gibi pratik dersler verilmiştir. Ayrıca sarayın ihtiyacına göre çalgılı müzik gibi güzel sanatlar ve tıp, eczacılık gibi mesleki öğretimi de bulunmaktaydı.⁷²

Öğrenciler 7-8 senelik eğitimi bitirdikten sonra ise çok farklı görevlere ayrılarak hizmete devam etmiş ve devletin üst düzey personellerinin çoğu buradan yetişmiştir.⁷³ Çorlulu Ali Paşa, Sokullu Mehmet Paşa, Köprülü Mehmet Paşa vb. gibi Osmanlı tarihinde önemli yeteneklerin yetiştiği Enderun Mektebi,⁷⁴ Tanzimat Dönemi'ne kadar devam etmiş ve 18. yüzyıldan itibaren devşirme sisteminin bozulmasıyla Enderun Mektebi de çökmeye başlamıştır.⁷⁵ Tanzimat Dönemi'nde bu eğitim kurumunun niteliğine benzer ama Batılı tarzda, günümüzde Galatasaray Lisesi olarak bilinen Mekteb-i Sultani kurulmuştur.⁷⁶

1.1.4. Tekkeler

Tasavvuf ilimleriyle meşgul olan ve halka takdim edilen tekkeler İslam medeniyetinde önemli bir yer tutmaktadır.⁷⁷ Örgün eğitim veren medreselerde, tefsirden felsefeye kadar tüm ilimlerin öğretilmesinin aksine tekkeler daha yaygın bir eğitim kurumu olarak toplumun ruhi eğitimiyle meşgul olmuştur.⁷⁸ Ayrıca tekke eğitimi zorunlu değildir ve belli bir yaş sınırı ve öğrenim süresi yoktur. Bu mekânda mürşid tarafından Türkçe, Farsça ve Arapça eğitim dili olacak şekilde, klasik metinler ve

⁶⁸ Mustafa Gündüz, "Enderun Mektebi ve Osmanlı'da "Üstün Yeteneklilerin Eğitimi", **Eğitim-Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi**, yıl: 12, sayı: 37, 2016, s.17.

⁶⁹ Gündüz, "Enderun Mektebi ve", s.15.

⁷⁰ Abdulcelil, Engin, "Türk Tarihinde Özel", s.7.

⁷¹ Tekin Avaner, Cenay Babaoğlu, "İdari ve Askerî Bilginin Teşkilatlanması: Enderun Mektebinde Yönetici Eğitimi", **Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, cilt: 22, sayı: 3, 2020, s.816-817.

⁷² Cenay, Tekin, "İdari ve Askerî", s. 817.

⁷³ M. Gündüz, **Osmanlı Eğitim Mirası**, s.53.

⁷⁴ Abdulcelil, Engin, "Türk Tarihinde Özel", s.8-9.

⁷⁵ Abdulcelil, Engin, "Türk Tarihinde Özel", s.9.

⁷⁶ Gündüz, **Osmanlı Eğitim Mirası**, s.52.

⁷⁷ Ziya Kazıcı, "Osmanlılarda Tekkeler", **İslâm Medeniyeti Mecmûası**, cilt: 5, sayı: 4, 1982, s.29.

⁷⁸ Mustafa Kara, "Tekke", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt:40, s.368.

eserler topluca okutulmuş, talebelere güzel sanatlar da dahil olmak üzere birebir eğitim verilmiştir.⁷⁹

Vakfa bağlı olan tekkeler şeyh tarafından yönetilmiştir. Yönetim şekli ise tasavvuf gelenekleri ve şeyhin tavrına göre belirlenmiştir.⁸⁰ Tarih boyunca Osmanlı yöneticileri, gerekmediği sürece tekkenin yönetimine genellikle müdahale etmemiştir.

Devlet tarafından desteklenen bu tekkelerde tasavvuf eğitimi verilirken ayrıca güvenlik ve ticaret için de hizmet verilmiştir.⁸¹ Ayrıca tekkede kurulan kütüphaneler Osmanlı eğitiminin gelişiminde önemli bir yer almaktadır. Günümüzde bir kısmı İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağlı olan bu kütüphaneler, Osmanlı Dönemi'ndeki çeşitli bilim dalları ile ilgili eserleri ihtiva etmektedir.⁸²

1.1.5. Osmanlı İmparatorluğu'nun Eğitim Sisteminin Gerilemesi

İslami kimliği sebebiyle sadece Müslümanların devam ettiği medrese, başlangıçta zihniyet ile kültürün üretilmesinde ve müderrislerin, kadıların, müftülerin ve üst düzey devlet memurlarının yetiştirilmesinde önemli rol oynuyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun geleneksel İslami eğitiminin amacı, öğrencilere mektepte temel dinî bilgiler ve medresede ise kapsamlı dinî bilgiler öğretmektir. Osmanlı İmparatorluğu eğitimde uygulamalı derslere önem vermişti. Örneğin, öğrenciler mektepte Arapça öğrenerek hem Kur'an'ı okuyabilir hem de günlük hayatta kullanılabilen bilgileri anlayabilir. Dinî bilgiler ile kültürel bilgileri bir araya getiren bu tür eğitim sistemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun geleneksel eğitiminde kesintisiz bir şekilde sürdürülmüştür. Bunun sonucunda, Osmanlı İmparatorluğu'nun eğitim yapısının, devletin kuruluşundan itibaren toplumun zihniyet ve adalet hayatını doğrudan yönettiği ve klasik dönemde kendisini maddi ve manevi olarak dünyanın en güçlü devletlerinden biri hâline getirdiği söylenebilir.⁸³

Sokullu Mehmet Paşa'nın ölümünden sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun duraklama dönemi başlamıştır. Bu dönemde, Osmanlı İmparatorluğu eskisi gibi güç sahibi değildir. Padişahların kabiliyetsiz olması, bürokrasi yetkinliğinin azalması, uzun süren savaşların mali yükü, tımar sisteminin bozulması, coğrafi keşiflerin getirdiği

⁷⁹ Gündüz, **Osmanlı Eğitim Mirası**, s.54.

⁸⁰ Kara, "Tekke", s.369.

⁸¹ Kara, "Tekke", s.369

⁸² Kara, "Tekke", s.369

⁸³ Doğan, "Osmanlı Eğitim Kurumları", s.422.

ekonomik kayıplar, Celâlî isyanları, dinî çatışmalar gibi problemler Osmanlı İmparatorluğu'na çok büyük bir darbe indirmiştir. Osmanlı, tarihinde ilk kez toprak kaybederek Avrupa ülkeleri karşısındaki üstünlüğünü yitirmiştir. Osmanlı diplomasi anlayışında önemli bir dönüm noktası olarak görülen⁸⁴ Karlofça Antlaşması'nın imzalanmasıyla da (1699) Osmanlı İmparatorluğu çöküş dönemine girmiştir. Siyasette ve ekonomideki zayıflama eğitime de yansımaktaydı. Osmanlı medreseleri 17. yüzyıldan itibaren duraklamaya başlamıştır.⁸⁵

Daha önce bahsettiğimiz gibi İslam hukuku ve ilahiyatı ulema tarafından kontrol edilen eğitim sistemi, öğretimde akli ilimler göz ardı edilip yalnızca dinî-şer'i bilimlerle ilgilenilmesi yüzünden medreselerin bozulmasına neden olmuştur.⁸⁶ Dine dayanan geleneksel eğitim sistemi Müslüman öğrencileri çalışmaya teşvik ederken medrese müfredatında matematik, astronomi, hatta kelam gibi din bilimleri genellikle ihmal edilmiştir.⁸⁷ Kâtip Çelebi'nin yazdığı "Keşfü'z-zünun" adlı eserde, Osmanlıların 17. yüzyılda yazdığı eserlerden %95'i tasavvuf, din, tarih ve edebiyatla ilgiliyken, sadece %5'i bilimlere ait olduğu belirlenmiştir.⁸⁸ Din bilimlerine daha önem verdiği durum, medrese eğitiminin bilim gelişmelerini takip etmemesine neden olmuştur. Daha kötüsü, XVI. asırdan itibaren medrese eğitimi ve yargı sisteminde inhisara sahip olan ulema sınıfı⁸⁹ da bozulmaya başlamıştır. Talebeler görevler almak için ulema sınıfına rüşvet vermiş ve medreselerde liyakatlerine bakılmaksızın müderrislik ve kadılık görevleri dağıtılmıştır.⁹⁰ Bazıları rüşvet yoluyla kısa zamanda üst rütbelere yükselmiştir.⁹¹ Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti Molla unvanını ilmiye ailesine verdiğinden dolayı 92 ulema çocukları liyakatsiz bir biçimde çeşitli kademelerde görevler almış ve sonuçta ulema zadeğân sınıfı doğmuştur.⁹³ Sonuç olarak iyi eğitim

⁸⁴ Uğur Kurtaran, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Avusturya Siyasi İlişkileri", *Tarih Okulu Dergisi*, yıl: 7, sayı: 17, 2014, s.397.

⁸⁵ Tuba Kurt, "Osmanlı Medrese Eğitiminde Felsefe", Yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2016, s. 17.

⁸⁶ Hasan Yıldız, "Osmanlı Medreselerini Islah Çabaları Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, yıl: 4, sayı: 1, 2019, s.412.

⁸⁷ Seyfi Kenan, "Türk Eğitim Düşüncesi ve Deneyiminin Dönüm Noktaları Üzerine Bir Çözümleme", *Osmanlı araştırmaları*, cilt:41, sayı:41, 2013, s.7.

⁸⁸ İbrahim Sarı, *Türklerde Eğitim*, Antalya: NoktaE-Book Yayınevi, 2017, s.61.

⁸⁹ Kasım Kocaman, "Osmanlı Medrese Sistemini Etkileyen Faktörler", *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, cilt:2, sayı:3, Aralık 2017, s.402.

⁹⁰ Mefail Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Bozulma", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:6, cilt:6, 1994, s.79.

⁹¹ İbrahim Sarı, *Türklerde Eğitim*, 2017, s.56.

⁹² Hamid Algar, "Molla", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt: 30, s.238.

⁹³ KAZICI, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, s.167.

görmemiş insanlar medreselerde müderrislik yapmış ve öğretimin kalitesiz olmasına neden olmuştur. Bazı müderrisler başka işlerle meşgul olmuş ve vakıftan ücretini alıp ayda bir kere bile ders vermemiştir.⁹⁴ Öğretim alanında disiplinsiz durum medreselerin bozulmasını hızlandırmıştır.

Teknolojik gelişmeleri ihmal edip izleyememiş olan medreseler, zaman gittikçe zayıf olmuştur. Osmanlı medreseleri dinî-şer'i bilimlere içten bağlıyken Avrupa devletleri Aydınlanma gibi hareketlerle teknoloji geliştirmiş ve Osmanlı Devleti'nin onların gerisinde kalmıştır. Yeni teknolojik ve bilimsel gelişmelere yön verdiği Avrupa ülkeleri, daha ileri donanmalarıyla 18. yüzyıldan itibaren çeşitli savaşlarda Osmanlı İmparatorluğu'nu mağlup etmişti. Ancak Osmanlı hükümeti teknolojinin getirdiği gerilemenin farkına varamadı. Henüz Batı'ya karşı askeri yenilgilerin artışı ve devletin kötü gidişatının temelinde askerî sorunların olduğu düşüncesiyle⁹⁵ bu dönemdeki ilk modernleşme çabaları askerî alanda gerçekleşmiştir.⁹⁶ Böylece Osmanlı Devleti'n Batı teknik bilgisiyle donanmış personel eğitimine yönelmiştir⁹⁷

Sonuç olarak medreselerden sadece dinî bilgiler öğrenen talebeler devletin ihtiyacı olan gelişmiş teknik bilgileri edinemedikleri için toplumun gelişim ihtiyacını karşılayamamıştır. Yani din eğitim-öğretiminin, öğretimin bütününe oluşturduğu geleneksel İslami eğitim sistemi ⁹⁸ Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme ihtiyaçlarını karşılayamamıştır. Kısa bir süre sonra askerî yenilgilerin devam etmesi nedeniyle bu düzenleme çalışmalarının yetersiz olduğu görülmüş⁹⁹ ve eğitim alanında çözüm aranmaya başlanmıştır.

1.2. Çin İmparatorluğu'nun Eğitim Sistemi

Qing Hanedanlığı, Ming Hanedanlığı'nın uyguladığı eğitim sistemini devam ettirmiştir. Qing Hükûmeti, Ming Hanedanlığı'na göre daha fazla okul kurmasının yanı sıra öğrencileri Neo-Konfüçyüsçülük düşünce akımı ve prensiplerini öğrenmeye de

⁹⁴ KAZICI, **Osmanlı'da Eğitim Öğretim**, s.168.

⁹⁵ Şenay Başkan, Abdulhaluk Mehmet Çay, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, cilt: 12, sayı: 64, 2019, s.177.

⁹⁶ B. Mehmet Bozaslan, Emel Çokoğullar, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Modern Eğitimin İnşası: Devletin Kurtarılmasından Devletin Kurulmasına", **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, cilt: 17, sayı: 3, 2015, s.313.

⁹⁷ Doğan, "Osmanlı Eğitim Kurumları", s.427.

⁹⁸ Doğan, "Osmanlı Eğitim Kurumları", s.428-429.

⁹⁹ Bozaslan, Çokoğullar, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Modern", s.313.

teşvik etmiştir.¹⁰⁰ Qing Hanedanlığı'nın eğitim sistemi üç kademeye ayrılmıştır: Birincisi, mahalle mektebi gibi olan Shexue (社学) adlı devlet okulları ve Shushu (书塾) adlı özel okullardır. İkincisi, Fuxue (府学 şehir okulu) ve Xianxue'dir (县学 ilçe okulu). Üçüncüsü Guoxue'dir (国学 İmparatorluk Akademisi). Bunların hepsi memur seçme sınavlarına hizmet etmiştir.¹⁰¹

1.2.1. Eğitimin Esas Amacı: Memur Seçme Sınavları

Qing Hanedanı döneminde memur seçme sınavı eğitim sisteminin vazgeçilmez bir parçasıydı. Eğitimin esas amacı hanedana sadık vatandaşlar yetiştirmek olarak kabul edilmişti. Çünkü hükümdara göre eğitimin amacı, insanlara politik teoriyi telkin ederek halkı feodal sisteme tabi kılıp feodal toplumun hiyerarşisini korumaktı. Bu amaca ulaşabilmek için hükümdar eğitim ile sınav sistemini birbirine bağlamıştı.¹⁰²

Çin memur seçme sınavları, hanedanlık döneminde kamuda çalışacak adayları seçmek için yapılan bir sivil sınav sistemi idi. Han Hanedanlığı'nın başlarında kamu personeli seçme sınavları olmasına rağmen, sistem yalnızca Tang Hanedanlığı'nın ortalarında devlet hizmetinde çalışacakları seçmek için en önemli yol olarak yaygınlaşmıştır.¹⁰³ Qing Hanedanlığı'nda bürokrat seçme sınavı sistemi mükemmel şekilde gelişmiştir. Qing Devleti'nde toplum dört dereceye ayrılmıştır. Birinci derece, devleti yöneten bürokrat sınıfıdır. İkincisi, kendi kendine yeten küçük köy ekonomisinin ana gövdesini oluşturan çiftçilerdir. Üçüncüsü, zanaatkarlardır. Dördüncüsü ise tüccarlardır. Toplumsal statüyü değiştirmenin en önemli ve eşit yolu ise bürokrat seçme sınavlarına katılmakla mümkündü. Adayların toplumsal statüsüne bakılmaksızın sadece sınav puanına dayalı olarak yapılan bürokrat seçme sınavları, herkese memurluk yolunu açarak devletin üst sınıfına yükselme fırsatı vermiştir. Bu sınavlara girerek hayatını değiştirmek isteyenlerin beş yaşında veya daha küçük yaştan itibaren eğitim almaları gerekiyordu. Yönetici sınıfı ise bireysel yeteneklerin incelendiği bu sınav sistemini kullanarak topraklarındaki en başarılı ve kabiliyetli kişileri devlet hizmeti için seçebilirdi. Yani bürokrat seçme sınavı sistemi hem toplum statüsünün değiştirilmesini hem de yetenekli insanları seçme imkânı sunduğu için

¹⁰⁰ Qinghua Hu, "Qingdai Xuexiao Jiaoyu Zhidu de Bianqian", **Keji Wenhui**, no: 289, 2014, p.128.

¹⁰¹ Lianli Liu, "Qingdai Xuexiao jiqi Kaoshi Zhidu", **Zhongguo Wenhua Yanjiu**, vol: 25, 1999, p.63.

¹⁰² Shaofan Wang, "Qingchao de Shuailuo yu Xifang Zhongguoguan de Zhuanbian", Liaoning Normal University, Master Thesis, 2011, p.8-9.

¹⁰³ Xuejunyi Chen, **Zhongguo Gudai Keju**, Pekin: Zhongguo Shangye Chubanshe, 2015, p.3,50.

toplumun istikrarlı işleyişine katkı sağlamıştır. Bu yüzden Çin’de bürokrat seçme sınavları sadece bir resmi sınav değil daha ziyade Çin siyaset sisteminin ayrılmaz bir parçasıydı. Bu sistem 1905’te kaldırılincaya kadar bu şekilde devam etmiştir.¹⁰⁴

Qing Hanedanı’nda öğrenciler bürokrat seçme sınavlarına katılma niteliklerini elde etmek için önce hazırlık sınavı sayılan ilçe sınavı, şehir sınavı ve okul sınavı olarak gruplandırılmış “Tongshi” adlı sınava girmeliydi. Bu sınava katılan kişilere “Tongsheng (童生)” denilmiş ve sınavı geçenlere “Xiucai” unvanı verilmiştir. Sadece Xiucai unvanını alanlar devlet tarafından kurulmuş olan ilçe ve şehir okullarında eğitim alabilirdi ve bürokrasi sınavlarına katılma hakkı kazanırdı.¹⁰⁵ (Ayrıntılar için 2.2’ye bkz.)

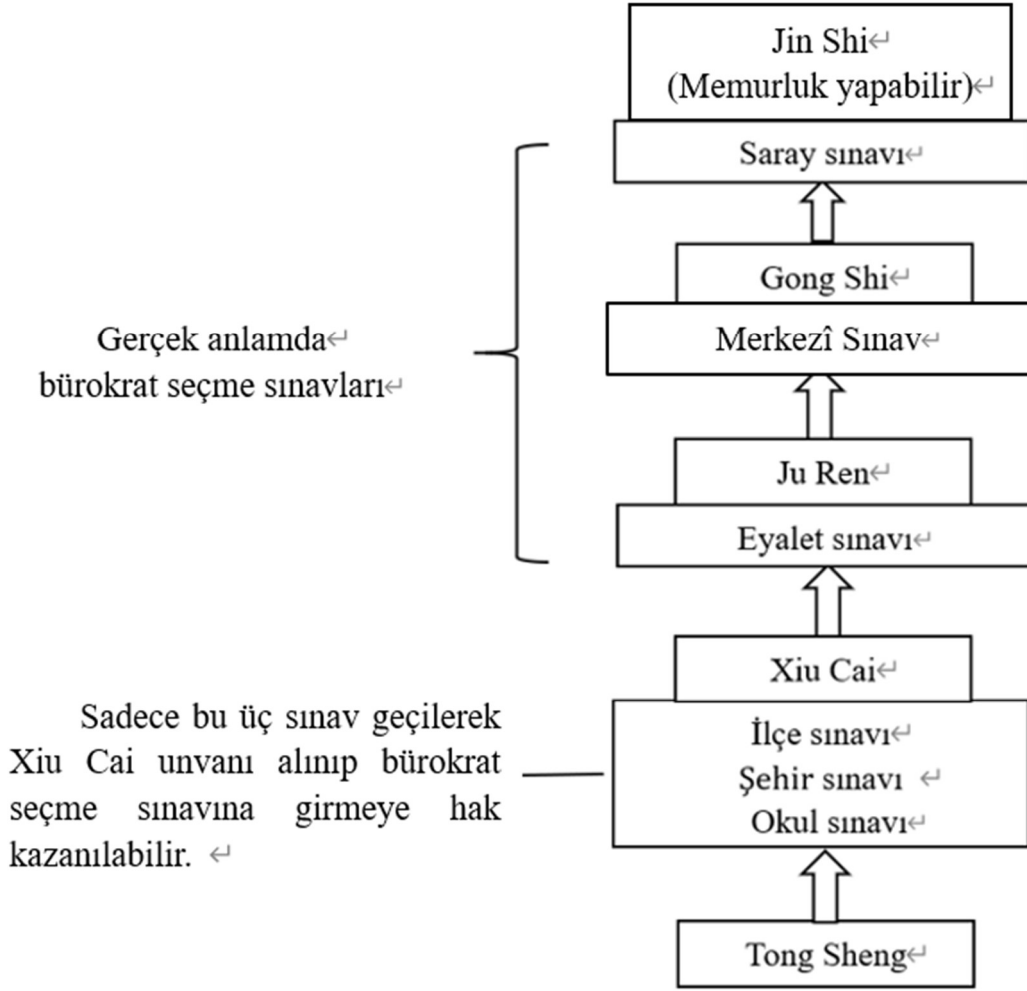
Resmi memur seçme sınavları üç seviyedir: 1.’si eyalet sınavı, 2.’si merkezî sınav ve 3.’sü saray sınavı. Eyalet sınavı genellikle eyalet başkentinde üç yılda bir yapılmıştır. Eyalet sınavında başarılı olanlara “Juren” denilir. Juren eyalet sınavının ikinci yılında başkentte merkezî sınava katılabilir. Üç yılda bir yapılan merkezî sınavı kazananlar “Gongshi” unvanını alabilir ve merkezî sınavdan bir ay sonra saray sınavı için hazırlanmaya başlayabilir. Saray sınavını doğrudan imparator düzenler ve adayları cevaplarına göre üç dereceye ayırıp resmi pozisyonlara yerleştirir.¹⁰⁶

Tablo 1. Qing Hanedanlığı’nda bürokrat seçme sınavları şeması

¹⁰⁴ Qinghua, “Qingdai Xuexiao Jiaoyu”, p.131.

¹⁰⁵ Xuejunyi, **Zhongguo Gudai Keju**, p.60-61.

¹⁰⁶ Hongfu Zhou, “Qiantan Zhongguo Gudai Jiaoyushi Zhongde Keju”, **Zhongxue Jiaoyu Cankao**, no: 3, 2009, p.122.

Kaynak: Nitian Chen, “Qingdai Keju Zhidu”, *Shuxue Jikan*, vol: 1, 1989, p. 42-45.

Yukarıda bahsettiğimiz sınav içeriğinin hepsi Konfüçyüs klasiklerine¹⁰⁷ aittir. Konfüçyüsçülük Çinli aile yapısına benzer bir siyaset anlayışını benimsemiştir. Buna göre ailede oğul babanın, kadın da kocasının sözünü dinlemeli ve saygıda kusur etmemeli, halk da hükümdarın sözünü dinlemeli ve devlete karşı gelmemelidir.¹⁰⁸ Hükümdarlığı güçlendirmek için sınav içeriğinde Konfüçyüsçülüğe çok önem verilmiş ve Neo-Konfüçyüsçülük tarafından açıklanan Konfüçyüs klasikler, resmî ders kitabı olmuş ve sınavda önemli bir yer almıştı.¹⁰⁹ Sonuç olarak Konfüçyüsçülük, Qing Hanedanlığı Dönemi’nde resmî öğretisi ve Neo-Konfüçyüsçülük de Qing Hanedanı’nın feodal yönetiminin en büyük dayanağı hâline gelmiştir.

¹⁰⁷ Konfüçyüs klasikleri, Konfüçyüs’ün ideolojisini anlatan kitapların genel adıdır. Daha sonra bahsedilen Dört Kitap ve Beş Klasik bu kitaplardan en temsilcileridir.

¹⁰⁸ Huarong Liu, “Rujia Jiaohua Sixiang Yanjiu”, Lanzhou University, PhD Thesis, 2014, p.27.

¹⁰⁹ Huarong Liu, “Rujia Jiaohua Sixiang”, p.27.

Sınavlara katılan öğrenciler Konfüçyüsçü klasiklerden sorumlu tutulmuştur. Bu klasiklerden en önemlisi, geçmiş Çin hanedanlarındaki aydınların, Konfüçyüs hakkında yazdığı *Dört Kitap ve Beş Klasik*'tir. Konfüçyüs'ün siyaset fikirlerine odaklanan "*Büyük Bilgi*", hayata karşı eklektik ve uyumlu bir tutum anlatılan "*Orta Yol*", Konfüçyüs'ün eğitim ilkeleri, ahlaki ve etik düşünceleri hakkında söylemleri kaydeden "*Konfüçyüs Konuşmaları*" ve Mencius'un düşüncelerinin açıklandığı "*Mensiyüs*"ün dahil olduğu Dört Kitap'ta daha çok Konfüçyüs ve onun öğrencilerinin konuşmaları ve düşünceleri anlatılmıştır. "*Şiir Kitabı*", Antik Çin'in tarihini kaydeden "*Tarih Kayıtları*"ı, Klasik Çin'deki görgü kuralları ve Konfüçyüs'ün kendi kendini yetiştirme ilkelerini anlatan "*Ayinler Kitabı*", diyalektik felsefeyle ilgili olan "*Değişimler Kitabı*", Konfüçyüs'ün yaşadığı dönemin tarihini kaydeden "*İlkbahar-Sonbahar Kayıtları*" topluca "*Beş Klasik*" olarak adlandırılmıştır. Konfüçyüs tarafından düzenlenmiş olan bu beş kitap Konfüçyüsçülüğün araştırma temeli olarak görülmüştür. Konfüçyüs klasikleri devletin teşvik ettiği felsefeyi ve insanların düşüncelerini yöneten en yüksek kriter olarak tanımlanmaktaydı.¹¹⁰

Konfüçyüs klasiklerine dayanan bürokrat seçme sınavlarının; Baguwen (八股文), (Türkçesi, Sekiz Aşamalı Kompozisyon) bölümünde, adaylardan edebiyat ve siyaseti analiz ettikleri bir makale yazması istenerek Dört Kitap ve Beş Klasik'i de öğrenme durumları incelenmiştir. Giriş-gelişme-sonuç sistemine benzer bu sekiz basamak şöyledir:

1. Açılış: Adaylar bu bölümde iki cümleyle verilen konunun anlamını açıklar. Jüri kurallara göre yazılan makalenin konu dışı olup olmadığına karar verir.

2. Konunun ele alınması: Adaylar bu bölümde ilk bölümü takip edip 4-5 cümleyle makale konusunu anlatır.

3. Tartışmanın başlatılması: Bu bölüm yazılırken "*Konfüçyüsçü Konuşmaları*"ndaki kavramlar kullanılmalıdır. Bu bölüm daha sonraki tartışmanın başlangıcı olarak görülür.

4. Giriş: Bu bölümde bir veya iki cümleyle daha sonraki tartışmalar için giriş yapılır.

5. İlk adım: İlk adımdan, sonraki adım bölümüne kadar olan kısım makalenin ana bölümüdür. Bu bölümde adaylar sınavda verilen konuyla ilgili görüşlerini 2-5

¹¹⁰ Zhiwei Zhao, "Shuo Baguwen", *Zhongxue Yuwen Jiaoyu*, no: 5, 2020, p.86.

cümleyle özetler.

6. Orta adım: Makalenin en önemli olan bu bölümünde ise ilk adım bölümünde verilen görüşler daha detaylı anlatılır. Bu kısımda cümle sayısı kısıtlanmamıştır.

7. Sonraki adım: Orta adımı takip eder ve cümle sayısı kısıtlıdır.

8. Sonuç: Bu bölümde genellikle 2-5 cümle ile metin özetlenir ve makale konusuna tekrar işaret edilir.¹¹¹

Sekiz aşamalı makale toplamda 700 kelimeyi geçmemiş ve makalenin konuları Dört Kitap ve Beş Klasik içerisinde yer alan birkaç kelime, bir cümle veya paragraftan seçilmiştir.¹¹² Bu nedenle öğrenciler iyi bir makale yazmak isterse öncelikle Dört Kitap ve Beş Klasik'i ezberlemek zorundaydı. Dört Kitap ve Beş Klasik'in içerikleri daha çok edebiyat ve felsefeyle ilgilidir. Adaylar bürokrat seçme sınavlarını kazanmak için bunları öğrenmelidir. Sonuç olarak öğretimde sadece Konfüçyüs klasiklerine önem verilmiş, matematik gibi fen bilgileri terk edilmiştir.¹¹³ Ayrıca Dört Kitap ve Beş Klasik'in kelimeleri de sınırlıdır. Mesela "Konfüçyüs Konuşmaları"nda toplam 15.919 kelime, "Büyük Bilgiler" de 1.753 kelime, "Orta Yol" da 3.568 kelime, "Mensiyüs" te 150.000 kelime bulunmaktadır ve bu dört kitapta toplam 171.240 kelime vardır Bürokrat seçme sınavlarının sayısı arttıkça Konfüçyüsçülük klasiklerine dayanan makale konusu bulmak bu nedenle zor bir hâl almıştır. Nitekim konuların yeni olmasını sağlamak için farklı kitaplardan çıkarılan cümleler bir araya getirilerek konu sayısı artırılmıştır.¹¹⁴ Sekiz aşamalı makale, adayların gerçek yetenekleri yerine sadece makale yazma becerisini incelemiştir.

Burada bahsedilmelidir ki, Qing Hanedanlığı'nın bazı askerî memurları da askerî bürokrat seçme sınavlarıyla seçilmiştir. Askerî yönetici olmak isteyenler, Konfüçyüsçü klasiklerine dayalı sivil sınavlar gibi ayrı bir hazırlık sınavı, eyalet sınavı, merkezî sınav ve saray sınavı dahil olmak üzere dört kademeli askerî bürokrat seçme sınavlarına katılmıştır. Bu askerî sınavlar sivil bürokrat seçme sınavlarından farklı yapılmış ve sınavlarda halter, güreş, okçuluk gibi alanlardaki beceriler incelenmiştir. Bu seçme sınavlarını geçenler de Jinshi unvanını alabilmiş ve orduda yönetici olmuştur. Fakat Çin hükümdarları askerî isyanları önlemek ve kendi egemenliğini korumak amacıyla askerî yetkililere göre sivil memurlara daha fazla değer vermiş ve çoğu zaman

¹¹¹ Xuejunyi, *Zhongguo Gudai Keju*, p.94-95; Zhiwei Zhao, "Shuo Baguwen", p.86-87.

¹¹² Ludan Hu, "Baguwen de Yingxiang ji Jiazhi Chutan", *Chizi*, no: 21, 2019, p. 267.

¹¹³ Caixia Xu, "Qingdai Keju Zhidu dui Shizi Xuefeng de Yingxiang Yanjiu", Dongbei Normal University, Master Thesis, 2010, p.25.

¹¹⁴ Xuejunyi, *Zhongguo Gudai Keju*, p.97.

da sivil memurlara orduyu yönetmelerini emretmiştir. Hatta askerî bürokrat seçme sınavlarından seçilen askerî memurlar, Konfüçyüsçü klasikleri çok bilmediklerinden diğer sivil memurlar tarafından küçümsenmiştir. Bu nedenle Qing Hanedanlığı'nda askerî bürokrat seçme sınavlarına çok değer verilmemiştir.¹¹⁵

Kısacası, Çin bürokrat seçme sınavları, adayların toplumdaki statüsüne bakmaksızın bireysel yeteneklere dayalı; ahlak, edebiyat vb. gibi alanlara odaklanır. Konfüçyüsçülük klasiklerini esas alan sınavda, başarılı olan adaylar üst sınıf olarak görülen bürokratik sınıfa girebilirler. Bu nedenle eğitim tam olarak memur seçme sürecinin bir parçası olmuştur.

Öğrenciler bürokrat seçme sınavlarına katılmak için devlet okullarına girmelidir. Qing Hanedanlığı'nın eğitim sistemi üç kategoriye ayrılmıştır: Birincisi, mahalle mektebi gibi olan Shexue adlı cemaat okulu ve Shushu adlı özel okul; ikincisi, Fuxue adlı şehir okulu ve Xianxue adlı ilçe okulu; üçüncüsü ise Guoxue adlı İmparatorluk Akademisi'dir. İlk öğretim aşamasındaki Shushu'nun dışında, okulların hepsi devlet tarafından kurulmuştur. Öğrenciler ilkokulda kelime ve yazma dersleri aldıktan sonra bürokrat seçme sınavlarına katılmak için şehir veya ilçe okullarına girmiş ve bu okullarda ders alarak sınavlarına hazırlanmıştır. Bürokrat seçme sınavlarında başarısız olanlar ise İmparatorluk Akademisine girme fırsatı yakalar ve bu okuldan mezun olduktan sonra devlet görevlisi olurdu.

1.2.2. Shexue ve Shushu

Qing Hanedanlığının ilk eğitim kurumları devlet ve özel olarak iki kategoriye ayrılmıştır. Yuan Hanedanlığı'nda¹¹⁶ ortaya çıkan Shexue, cemaat okulu olarak Çin klasik eğitim sisteminde önemli bir yer bulunmaktadır. Yuan Hanedanlığı kurallarına göre, her 50 aile bir cemaat oluştururdu ve her cemaatte çocukları aydınlatmak için bir okul kurulurdu. Konfüçyüs klasiklerini iyi bilenler öğretmen olarak seçilmiş ve çocuklara Konfüçyüs Konuşmaları gibi kitapları okutmuştur.¹¹⁷ Qing Hanedanlığı da bu kuralı devam ettirmiştir. Bu dönemde Shexue yaygın ve zorunlu bir eğitim kurumu hâline gelmiştir. İlçedeki 12 yaş üstü çocuklar okula gitmezse ebeveynlerine ceza

¹¹⁵ Xuejunyi, *Zhongguo Gudai Keju*, p.34-36.

¹¹⁶ Yuan Hanedanlığı, Moğollar tarafından 1280-1368 yılları arasında Çin'de kurulmuş olan hanedandır.

¹¹⁷ Kegan Shi, "Gudai Shexue Yange yu Xingzhikao", *Jiaoyu Xuebao*, vol: 9, no: 6, 2013, p.114.

verilmiştir.¹¹⁸ “Zhejiang Eyaleti Genel Tarihi” nde Yongzheng Dönemi’nde (1678-1735) sadece Zhejiang Eyaleti’nde 399 cemaat okulu olduğu kaydedilmiştir.¹¹⁹ Daha tipik bir örnek Fujian Eyaleti’dir. “Fujian Eyaleti Genel Tarihi” ne göre, eyalette Qing Hanedanlığı’nda kurulan cemaat okulları 609’dur ve sadece 1724’te 222 cemaat okulu kurulmuştur.¹²⁰

İlköğretim seviyesinde devlet okullarının yanı sıra özel okullar da önemli bir yerde bulunmaktaydı. Qing Hanedanlığı’nda zenginler, ilköğretim seviyesindeki çocuklarını okutmak için erdemli bilginleri davet edip kendi evlerinde Shushu adlı özel okullar hazırlamıştır. Çin Klasik Dönemi’nde halkın sosyal yapısı, yaşayış şekilleri, alışkanlıkları, örf ve adetleri gibi özellikleri yansıtan Qing Hanedanı Dönemi romanı Kızıl Köşkün Rüyası’ndaki¹²¹ yedinci bölüm bu tür bir okuldan bahseder: “Ailemizde Shushu vardır. Akrabalarımızdan öğretmen davet edemeyenler buraya gelebilir.” Ayrıca köydeki iyi eğitilmiş akademisyenler tarafından düzenlenen köy okulları vardır. Örneğin, eski Çin öyküleri koleksiyonunun temsilcisi olan “Derme Çatma Stüdyodan Garip Hikayeler”in¹²² yazarı Pu Songling, orta yaşlarında devlet personeli danışmanlığı yapmak dışında, tüm hayatı boyunca memleketindeki köy okulunda öğretmenlik yapmıştır.¹²³

Yedi veya sekiz yaşındaki öğrenciler Shexue veya Shushu’ya kaydolduktan sonra ilk olarak “Miaohong (描红)” denilen yöntemi kullanarak Çince yazmayı öğrenmiştir.¹²⁴ Yeni başlayanların yazmayı öğrenmesi için verimli eğitim yöntemlerinden biri olarak görülen Miaohong, Çin’in geleneksel bir kaligrafisidir. Öğrencilerin kâğıda yazmadan önce yazıyı okumaları ve öğrenmeleri gerekir. Kâğıt üzerinde kırmızı renk ile basılmış kelimelerin üzerinden tekrar tekrar yazılarak Çince

¹¹⁸ Kuiying Yin, “Qingdai Jiaoyu Zhidu de Bianhua”, **Heze Xueyuan Xuebao**, vol: 30, no: 1, 2008, p.121.

¹¹⁹ Kegan Shi, “Gudai Shexue Yange”, p.114.

¹²⁰ Fuzhou Shi, **Fuzhou Tongshi: Cilt 11**, Şangay: Şangay Kitabevi, 2000, p.268-280.

¹²¹ Kızıl Köşkün Rüyası, Çince Hong Lou Meng’dur (《红楼梦》). Qing Hanedanı yazarı Cao Xueqin (1715-1763) tarafından yazılan Çin klasik döneminde halkın sosyal yapısı, yaşayış şekilleri, örf ve âdetleri, alışkanlıkları gibi dönemi yansıtan özellikleri ile ender bulunan bu kitap, Çin’de 4 büyük kitaptan biri olarak kabul edilmiştir.

¹²² Derme Çatma Stüdyodan Garip Hikayeler, Çince ise Liao Zhai Zhi Yi (《聊斋志异》) adıyla bilinmiştir. Bu kitap Qing Hanedanlığı’nın ilk dönemlerinde kısa öykülerden oluşan bir derlemedir. Tüm koleksiyonun baskın teması olan tilki perileri, çiçek ruhları ve hayaletler hakkındaki kitap 16 ciltlik 491 masaldan oluşuyor.

¹²³ Lianli, “Qingdai Xuexiao jiqi”, p.63.

¹²⁴ Shi Lei, “Shang Da Ren” Miaohongben de Lishi Tanxun”, **Jichu Jiaoyu Kecheng**, vol: 11, 2015, p.64.

karakterler öğrenilir. Temel okuryazarlık eğitimini tamamladıktan sonra öğrenciler Dört Kitab'ı okur ve Baguwen yazmayı öğrenmeye başlar. Baguwen öğrenildikten sonra öğretmenler klasik kitaplardan cümleleri veya paragrafları çıkararak Baguwen'a dayalı günlük sınavlar yapmıştır.¹²⁵

Yukarıda belirtilen okullardaki öğrencilere “Tong Sheng (童生)” denilmiştir ve şehir ya da ilçe okuluna girip memur seçme sınavına girme niteliğini kazanmak için “Tongshi (童试)” adlı sınavlara katılmışlardır.

Çince de çocuklara veya tecrübesiz gençlere “Tong” denir ve “Tongsheng” in “hiçbir deneyimi olmayan gençler” anlamı vardır. Qing Hanedanlığı'nda şehir ve ilçe okulu giriş sınavlarının adayları, yaşlarına bakılmaksızın “Tongsheng” olarak adlandırılmıştır. Şehir veya ilçe okullarına girmek ve bürokrat seçme sınavlarına girebilmek için düzenlenen Tongshi sınavını kazanan adaylara “Shengyuan (生员)” veya “Xiucan (秀才)” adlı unvanlar verilmiştir. Sadece Xiucan unvanı alan kişiler şehir ve ilçe okullarında eğitim alabilmiş ve bürokrat seçme sınavına katılabilmektedir.¹²⁶ Hayat boyu, hazırlık sınavlarını geçemeyen 50'li veya 60'lı yaşlarındaki yaşlı kişilere de yine Tongsheng denmiştir.

Hazırlık sınavları üç yılda iki defa düzenlenir ve ilçe sınavı, şehir sınavı, okul sınavı olarak üç seviyeye ayrılmıştır.¹²⁷

İlçe yöneticisi ocak ayında sınavın detaylı tarihini belirler ve sınav genellikle şubat ayında düzenlenirdi. Öğrencilerin sınava katılmasından önce günümüzdeki kayıt formu gibi bir formda kendi adı, doğum yeri, yaşı, ebeveynleri, büyük ebeveynleri ve büyük büyük ebeveynleri dahil olmak üzere üç nesil özgeçmiş yazılırdı.¹²⁸ Ailede fuhuş, sokak çalgıcılığı gibi işler yapan atalar varsa ilçe sınavına katılamazdı. Adayların özgeçmişinde sahtecilik gibi yasa dışı eylemlerin olmamasını sağlamak için aynı sınavdaki beş adayın birbiriyle teyit edilmesi ve adayların kendi ilçelerinden olan bir aydının referansını alması istenmiştir.¹²⁹

¹²⁵ Lianli, “Qingdai Xuexiao jiqi”, p.63.

¹²⁶ Hongfu Zhou, ““Qiantan Zhongguo Gudai””, p. 122.

¹²⁷ Yulei Hu, “Qingdai Wentong Kaoshi Shulun”, **Longdong Xueyuan Xuebao**, vol: 26, no: 6, 2015, p.81.

¹²⁸ Yani Pang, “Qingdai Tongshi Linbao Yanjiu”, **Zhongguo Minzu Bolan**, cilt: 20, 2020, p.95.

¹²⁹ Yulong Zhong, **Kechang Huiyilu**, Hangzhou: Zhejiang Klasik Kitapları Yayınevi, 1987. p.8.

Toplam beş testi olan ilçe sınavının en önemlisi, *Ana Test* olarak bilinen ilk testtir. Adayların şafaktan önce sınav salonunun önünde olmaları gerekirdi ve adları okunduktan sonra beraberlerinde sadece fırça kalem, mürekkep, yiyecek ve su ile sınava alınırlardı. Yanlarında başka bir şey bulundurmalarına izin verilmezdi. Sınav işlerinin yürütüldüğü özel kurumlar tarafından hazırlanan test kâğıtlarının her sayfasında 14 satır yer almaktadır ve her satır kırmızı çizgilerle 18 kareye ayrılmıştır. Yoklama alındıktan sonra test kâğıtlarını içeren evrak çantasını alan adaylar, koltuk numarasına göre sınav odasına geçer. Sınavda genellikle Dört Kitap ve Beş Klasik'ten çıkarılan cümle veya paragrafları analiz etme, şiir yazma ve güncel siyasi meseleler ile ilgili sekiz aşamalı makaleler yazma gibi sorular yer almaktadır. İlçe sınavını geçenler sonrasında şehir sınavına girebilir.¹³⁰ Şehir sınavı, ilçe sınavı ile benzer şekilde nisan ayında düzenlenirdi ve bu sınavı geçenler okul sınavına girebilirdi.

Okul sınavı, hazırlık sınavından daha önemli bir sınavdı ve “Xuezheng (学政)” adlı eyalet eğitim müdürü tarafından yönetilirdi. Adaylardan sınav günü çok erken bir saatte yani sabah saat üçte “Gongyuan (贡院)” veya “Shiyuan (试院)” denilen sınav salonunun önünde olmaları beklenirdi. Xuezheng yoklama aldıktan sonra kopya kâğıtlarının sınav salonuna getirilmesini önlemek için özel personel, adayların üstünü arardı. Adaylar numaraya göre kendi sınav odalarına girdikten sonra salonun giriş kapısı hemen kapatılır ve hiç kimsenin dışarı çıkmasına izin verilmezdi. Sınav sürecinde eyalet eğitim müdürü ve diğer görevliler sınav salonunda yürüyerek adayları gözetlerdi. Bu sırada adayların birbirleriyle konuşmalarına ve izinsiz hareket etmelerine de müsaade edilmezdi. Başkalarına bakmak, bağırarak, sınav kâğıtlarını değiştirmek gibi kural dışı hareketleri yapanlar sınavdan diskalifiye edilir ve hatta hapse atılırdı.¹³¹

Sınavın içeriği yine Dört Kitap ve Beş Klasik ile ilgili makale, şiir ve güncel siyasi meselelerle alakalı sekiz aşamalı makaleler yazmaktır. Sınav başladıktan 12 saat sonra (saat 15:00'tan 17:00'a kadar) sınav salonu kapıları açılır ve sınav kâğıtlarını teslim eden adaylar dışarı çıkabilirdi.¹³² Sınavın ikinci gününde mülakat yapılırdı. Genel olarak, sınav görevlisi, adaylardan yarım saat içinde sözlü olarak Dört Kitap ve Beş Klasik'in bir bölümünü açıklamasını veya sekiz aşamalı modelde karşılığı olan bir şiir yazmasını isterdi. Mülakat esas olarak, sınava giren kişilerin tepkisini, düşüncesini

¹³⁰ Bing Li, Haifeng Liu, **Keju: Buzhi shi Kaoshi**, Şangay: Şangay Jiaoyu Chubanshe, 2018, p.189-190.

¹³¹ Bing, Haifeng, “Keju: Buzhi”, p.193-197.

¹³² Yulei Hu, “Qingdai Wentong Kaoshi”, p.81.

ve öğrenme becerisini incelemeyi amaçlamıştır. 15 yaşın altındaki çocuklar için sınavın zorluğu azaltılır ve Konfüçyüs klasiklerini ezberleyenler ve yazabilenler de ilçe veya şehir okuluna girebilirdi. Okul sınavını geçtikten sonra, hile yapılmasını önlemek için sınav katılımcılarının ilçe ve şehir sınavlarındaki puanlarına da bakılırdı.¹³³ Kabul alan öğrencilere Xiucai unvanı verilirdi ve şehir veya ilçe okullarına girme şansı verilirdi.

Qing Hanedanı, Ming Hanedanlığı eğitim sistemini miras olarak almış ve devlet tarafından düzenlenen bürokrat seçme sınavlarına sadece şehir veya ilçe okullarına giren öğrencilerin girebileceği şartını koşturmuştu.¹³⁴ Bu nedenle hazırlık sınavı, sadece şehir ve ilçe okulları için bir giriş sınavı olsa bile yalnızca Xiucai niteliklerini elde ederek eyalet sınavına ve merkezî sınava katılmak mümkündür. Bundan dolayı bürokrat seçme sınavını geçerek memurluk yapmak isteyen öğrenciler için çok önemli bir sınavdır. Ancak hazırlık sınavını geçme oranı çok düşüktür. Shunzhi'nin kendi döneminde (1638-1661) uyguladığı kontenjan kurallarına göre her ilçe, nüfusuna göre en az 15, en fazla 50 öğrenci alabilmekteydi.¹³⁵ Tongcheng ilçesini¹³⁶ örnek alabiliriz. Xue Zheng Quan Shu'ya göre bu ilçede her defasında 3.000 – 4.000 öğrenci hazırlık sınavına katılmıştır ve en sonunda sadece 25 aday sınavı geçebilmiştir. Yani bu ilçenin hazırlık sınavını geçme oranı %0,6 ile %0,8 arasındadır. Anhui eyaletinin bazı ilçelerinde sınava katılan öğrenci sayısı daha az olduğundan geçme oranı daha yüksek olmuştur. Anhui eyaletinin Fanchang ilçesinden hazırlık sınavına katılanlar sadece 300-400'dü ve en sonunda 16 öğrenci sınavı geçmiştir. Böylece bu ilçenin hazırlık sınavını geçme oranı 4%'e ulaşabildi.¹³⁷ Fakat eyalet sınavı, hazırlık sınavından daha zordur. Daha sonra bürokrasi sınavlarında başarısız olan öğrenciler, Xiucai niteliğiyle İmparatorluk Akademisine girip memurluk yapabilmıştır. İmparatorluk Akademisine girmek isteyen öğrenciler başka bir sınava katılmalıdır. Bu sınav için her eyalet kendi nüfusuna göre en fazla 6 başarılı öğrenciyi, devlet genelinde ise her yıl toplam en fazla 130 öğrenci seçilip İmparatorluk Akademisi'ne gönderebilirdi.¹³⁸ Qing Tarih Kayıtları'na göre devletin her yıl 2000 kadar öğrencisi Xiucai unvanı alabilmiştir. Bu öğrencilerden yalnızca 130'u sınavla İmparatorluk Akademisine girebilmiştir. Yani

¹³³ Lianli, "Qingdai Xuexiao jiqi", p.64.

¹³⁴ Tingyu Zhang, **Mingshi**, Pekin: Zhonghua Shuju, 1974, p.1675.

¹³⁵ Zhiping Liang, Weiran Zhang, "Qingdai Fuzhou Xianxue Xuee ji Zhuanshe Xuee de Yunzuo: Jiyu Changsanjiao Diqu", **Zhongguo Lishi Dili Luncong**, cilt: 26, sayı: 01, 2011, p103.

¹³⁶ Tongcheng İlçesi, Anhui Eyaletinin bir ilçesidir.

¹³⁷ Ligang Wang, "Qingdai Tongshi Luqulv Yanjiu", **Shehui Kexue Luncong**, cilt: 3, 2014, p. 68.

¹³⁸ Daocheng Wang, "Qingdai Guozijian ji Jiansheng Laiyuan", **Zhongguo Gapxiao Zhaosheng**, cilt:06, 2000, p.64.

Xiucui'ların sadece %6,5'i İmparatorluk Akademisine girebilmiştir. İmparatorluk Akademisine girememiş olanlar da genel olarak toplum tarafından saygı görmüştür.

1.2.3. İlçe Okulları ve Şehir Okulları

Qing Hanedanlığı şehir ve ilçelerin eğitim sistemini Ming Hanedanlığı'ndan almıştır. Ming Hanedanlığı'nın sonlarında, şehir ve ilçe okullarının eğitim içeriği ve sınavları tamamen memurluk sınavına yönelikti. Öğretim ise bürokrat seçme sınavı sistemi tarafından giderek daha fazla kısıtlanmıştı. Okulun eğitim işlevi azalmış ve toplumun gerçek ihtiyaçlarından uzaklaşmıştır. Sonuç olarak Shunzhi'nin¹³⁹ yedinci yılında (1650), hükümet şöyle bir ferman çıkarmıştır: “Fermanımı hemen her eyalet bakanına ve öğrenciye iletin ve onların çalışmalarını teşvik edin. Konfüçyüsçü ve Neo-Konfüçyüsçü kitaplardan faydalanmak için onlar hakkında derin bir anlayışa ve araştırmaya sahip olmalı. Sadece Konfüçyüsçü klasiklerin gerçek anlamını anlayanlar öğrenci sayılabilir ve bunları pratikte kullananlar kaliteli memurlar olarak görülebilir.”¹⁴⁰ Bu da Konfüçyüsçü klasikleri çalışmanın nihai amacının pratikte kullanması olduğunu göstermiştir.

Şehir ve ilçe okulları üzerinde devlet liderliğini güçlendirmek için, her eyalete Xuezheng adlı bir eğitim müdürü atanmıştır. Taşra eğitim müdürlerinin hepsi Jinshi unvanına sahip olmuş ve bu müdürlerin niteliği üç yılda bir değerlendirilmiştir. Xuezheng genellikle eyalet başkanının yanında; eyalet ve eyaletin kendine bağlı şehirden, ilçedeki eğitim faaliyetlerinden, öğretmenlerin değerlendirilmesinden ve memur seçme sınavının düzenlenmesinden sorumlu olmuştur.¹⁴¹

Şehir ve ilçe okullarının öğrenci kontenjanı sınırlı olmuştur. Shunzhi'nin dördüncü yılında (1647), büyük ilçelerde 40, orta ilçelerde 30 ve küçük ilçelerde 20 öğrenci kabul edilmiştir.¹⁴² “Shengyuan (生员)” adlı kayıtlı öğrencilerin yemek harcı devlet tarafından ödenmiş ve bu öğrenciler muhafızlık gibi sorumluluklardan muaf tutulmuştur. Yeni öğrenciler yaşlarını, memleketlerini ve üç kuşak akrabalarının özgeçmişlerini içeren kayıt formunu doldurmalıydı. Fotoğraf olmadığı için boylarını, yüz özelliklerini ve sakalları olup olmadığını belirtmeleri gerekmiştir. Doldurulan

¹³⁹ Shunzhi, 1684-1690 yılları arasında Çin'i yöneten imparator.

¹⁴⁰ Erxun Zhao, **Qing Shigao**, cilt: 81, <http://m.tadu.com/book/391124/22783766>.

¹⁴¹ Lianli, “Qingdai Xuexiao jiqi”, p.63.

¹⁴² Zhiping Liang, Weiran Zhang, “Qingdai Fuzhou Xianxue Xue'e ji Zhuanshe Xue'e de Yunzuo”, **Zhongguo Lishi Dili Luncong**, vol: 26, no: 1, 2011, p.103.)

formlar öğretmen tarafından kontrol edilip damgalandıktan sonra okul yöneticisine gönderilip kaydedilmiştir.¹⁴³

Qing Hanedanlığı şehir ve ilçe okullarının eğitimine Konfüçyüs klasiklerinden ahlak, hukuk, kaligrafi, okçuluk ve matematik dersleri de dahil edilmiştir. Öğrenciler için yaş sınırı ve belirli bir çalışma süresi yoktur.¹⁴⁴ Öğrencilerin çalışmalarını incelemek için ilçe ve şehir okullarında her ay bir kez sınav düzenlenmiştir. Ayrıca taşra eğitim müdürü her yıl öğrenciler için “yıllık sınav” anlamına gelen “Suikao (岁考)” adlı sınavı düzenlerdi. Yıllık sınavın içeriği de Dört Kitap ile ilgili sekiz aşamalı makale yazma, güncel siyaset analiz etme ve şiir yazmadır. Shunzhi’nin dokuzuncu yılında (1652), yıllık sınavın sonucuna göre öğrencilere alt kademe ile ayrılma seçeneği sunulmuş ve en kötü kademeyi alan öğrenciler ise Tongsheng unvanından mahrum bırakılarak okuldan atılmıştır.¹⁴⁵

Bu okullarda okuyan öğrenciler mezun olduktan sonra daha önce bahsettiğimiz eyalet sınavına katılmıştır. Fakat eyalet sınavına katılmadan önce “Kekao (科考)” adlı yeterlilik sınavını geçme şartı konmuştur.

Kekao, memurluk sınavlarının ilk aşaması sayılan eyalet sınavına katılmanın ön şartı ve Xuezheng tarafından düzenlenen bir yeterlilik sınavıdır. Yeterlilik sınavına Dört Kitap ile ilgili bir tane sekiz aşamalı makale yazma, Beş Klasikler’in bir paragrafını ezberden yazma, şiir yazma ve güncel siyaseti tartışma dahil edilmiştir.¹⁴⁶ Yeterlilik sınavını kazanan öğrenciler bürokrat seçme sınavına katılmaya hak kazanabilirdi. Yeterlilik sınavı, öğrencilerin memur seçme sınavına katılması ile doğrudan ilişkili olduğu için şehir veya ilçe okullarının öğrencileri için son derece önemlidir. Bu nedenle ilk defa sınavı geçemeyen ve herhangi bir nedenle yeterlilik sınavına giremeyen öğrencilere bir şans daha verilmiştir: Eyalet sınavının düzenlendiği aynı yıl boyunca “Luke (录科)” denilen telafi sınavları yapılarak öğrencilere eyalet sınavlarına girme şansı verilirdi. Yetenekli öğrencileri kaybetmemek için telafi sınavını geçemeyenler için de “Luyi (录遗)” adı verilen başka bir telafi sınavı yapılırdı.¹⁴⁷

¹⁴³ Bing, Haifeng, “Keju: Buzhi”, p.185.

¹⁴⁴ Lianli, “Qingdai Xuexiao jiqi”, p.64.

¹⁴⁵ Yan Xiong, Qi Zhao, “Zhongguo Gudai Guanli Xuexiao Biyesheng Chulu de Tantai”, **Guangdong Dier Shifan Xueyuan Xuebao**, vol: 34, no: 6, 2014, p.32.

¹⁴⁶ Lianli, “Qingdai Xuexiao jiqi”, p.64.

¹⁴⁷ Xiwei Liu, “Qingdai Jiaoyu Kaoshi zhong de Jige Gainian Bianzheng”, **Jiaoyu Yanjiu**, no: 4, 2019,

Yukarıda belirtilen aylık sınavlar, yıllık sınavlar, yeterlilik sınavları ve telafi sınavlarının hepsi şehir ve ilçe okullarına aittir. Şehir ve ilçe okullarından bu sınavları geçip başarıyla mezun olanlar eyalet sınavına katılabilirdi. Eyalet sınavını geçtikten sonra merkezî sınavı yapılmış ve bu sınavı geçenler, yani Gongshi unvanı alanlar, saray sınavına katılarak memurluk yapabilmıştır. Qing Hanedanlığı'nda genellikle merkezî sınava katılan 20 adaydan birine Gongshi unvanı verilmiştir.¹⁴⁸ Merkezî sınavda defalarca başarısız olan öğrenciler, Juren unvanıyla doğrudan öğretmen veya ilçedeki yedek memur olabilirdi.¹⁴⁹

1.2.4. İmparatorluk Akademisi

Qing Hanedanlığı'ndaki en üst düzeydeki okul, *Guo Zi Jian* (国子监) olarak bilinen İmparatorluk Akademisi idi. Ming Hanedanlığı döneminde, Pekin'de Kuzey İmparatorluk Akademisi ve Nanjing'de Güney İmparatorluk Akademisi olmak üzere iki şube yer alırdı. Qing Hanedanlığı, Ming Hanedanlığı'nın sistemini takip etmiştir, ancak Shunzhi'nin dokuzuncu yılında (1652) Güney İmparatorluk Akademisi, Jiangning Şehir Okulu olarak değiştirilmiştir. Böylece Pekin İmparatorluk Akademisi devletteki en yüksek eğitim kurumu olarak kalmıştır.¹⁵⁰

İmparatorluk Akademisi'nin öğrencisi olabilmenin iki yolu vardır. Birincisi, hükümdarın ve önemli devlet adamlarının çocukları olmak; ikincisi, her eyaletten seçilen en başarılı öğrencilerden biri olmaktır.¹⁵¹ Xiucui unvanı alanların eyalet sınavına katılabilmelerine rağmen bu sınavı geçmeleri çok zordur. Qing Hanedanlığı'nda her eyaletin nüfusuna göre sınav kabul oranı belirlenmiştir. Büyük eyalette en fazla 30 adaya, küçük eyalette en fazla 10 adaya Juren unvanı verilebilmiştir.¹⁵² 1645-1903 yıllar arasında 112 defa eyalet sınavı düzenlemiş ve toplam 27.290 aday Juren unvanı almıştır. Yani her seferinde Qing topraklarında yaklaşık 243 kadar öğrenci eyalet sınavını geçip Juren olmuştur.¹⁵³ Eyalet sınavında defalarca başarısız olan öğrenciler diğer bir sınava katılarak İmparatorluk Akademisine girebilmiştir. Yukarıda bahsettiğimiz gibi, her eyalet yöneticisi, sınavlarla en fazla 6

p.70-72.

¹⁴⁸ Xuejunyi, *Zhongguo Gudai Keju*, p.69.

¹⁴⁹ Xuejunyi, *Zhongguo Gudai Keju*, p.69.

¹⁵⁰ Kuiying, "Qingdai Jiaoyu Zhidu", p.121.

¹⁵¹ Jia Tao, "Qingdai Qianqi Xuexiao Jiaoyu Gailun", *Jiaoyu Pinglun*, no: 4, 1988, p. 46.

¹⁵² Jiang Chu, "Qingdai Juren Shue de Tongji", Hunan University, Masters' Thesis, 2012, p.2.

¹⁵³ Jiang Chu, "Qingdai Juren Shue", p.152.

başarılı Xiucai'yi seçip İmparatorluk Akademisine göndermiştir.¹⁵⁴ Her yıl Xiucai sayısının %6,5'ini bulmakta olan bu öğrenciler, Pekin'de nitelik sınavını geçtikten sonra soylu çocuklarla birlikte İmparatorluk Akademisinde ders alabilmektedir.

İmparatorluk Akademisi öğrencileri okulda yaşayıp ders alan iç sınıflar ve okulda yaşamadan yalnızca ders alan dış sınıflar olarak ayırmıştır. Öğrencilere, İmparatorluk Akademisi'ne kaydolduktan sonra, önce değerlendirme sınavı yapılır sonra ise birinci ve ikinci derecedeki öğrenciler iç sınıfa girebilir, diğerleri ise dış sınıfta okuyabilirdi.¹⁵⁵ İç sınıf toplam 150 öğrenci, dış sınıf ise 120 öğrenci almıştır.¹⁵⁶ Bu okuldaki öğrencilerin üç ana öğrenme konusu vardır. İlki, Konfüçyüs klasiklerini ezberlemektir. Ezberler genellikle üç günde bir kontrol edilir ve her seferinde en az 300 kelimedenden fazla okunması gerekirdi. Ezberlenecek olan metinlerin sadece ezberlenmesi değil, ayrıca anlamlarının da bilinmesi gerekirdi. İkincisi, metin yazmadır. Öğrenciler her gün en az 256 kelime yazmak zorundadır. Üçüncüsü, ayda altı tane makale yazmaktır.¹⁵⁷ Öğretmenler öğrencilerin çalışma durumunu kontrol etmek için aylık sınavlar düzenler ve sonuçlara göre öğrencileri altı gruba ayırırdı. Farklı aşamadaki öğrenciler farklı yerlerde derslere girer ve düzenli yapılan sınavlarda aldığı puan yükseldikçe bulunduğu grubun seviyesine göre bir üst gruba geçerdi.¹⁵⁸

İmparatorluk Akademisinin eğitim süresi üç yıldır. Öğrenciler mezun olduktan sonra doğrudan merkezî sınava katılabilmiş veya devlet bakanlıklarında staj yapıp memurluk yapmıştır.¹⁵⁹

Bu dönemde devlet okulları dışında “Shuyuan (书院)” adlı özel bir eğitim kurumu da vardı. Tang Hanedanlığı'nın oluşturduğu Shuyuan; Song, Yuan, Ming Hanedanlıklarında aydınlar tarafından kurulan, güncel siyaset meselelerini ve Konfüçyüs klasiklerini tartışan özel eğitim kurumudur. Fakat Ming Hanedanlığı'nın sonunda devletin sıkı bir kültür politikası uygulamasından dolayı Shuyuan çökmeye

¹⁵⁴ Daocheng Wang, “Qingdai Guozijian ji Jiansheng Laiyuan”, *Zhongguo Gapxiao Zhaosheng*, cilt:06, 2000, p.64.

¹⁵⁵ Kuiying, “Qingdai Jiaoyu Zhidu”, p.121.

¹⁵⁶ Chuansong Jiang, “Qingdai Keju yu Guanxue Jiaoyu de Guanxi”, Xiamen University, Masters' Thesis, 2006, p.30.

¹⁵⁷ Guochang Shen, “Mingqing Guozi Jiansheng Richang Shenghuo yu Xuexi Huodong”, *Jiaoyu Yanjiu yu Shijian*, no: 5, 2014, p.33.

¹⁵⁸ Kuiying, “Qingdai Jiaoyu Zhidu”, p.121.

¹⁵⁹ Xuejunyi, *Zhongguo Gudai Keju*, p.171.

başlamıştır.¹⁶⁰ Qing Hanedanlığı ilk yıllarda Shuyuan'ın gelişimini kısıtlamış ve Shunzhi'nin 9. yılında (1652) Shuyuan'ın kurulmasını yasaklamıştır. Yongzheng 11. yılından (1733) sonra Shuyuan canlandırılmış ve bu özel eğitim kurumu devlet tarafından kontrol altına alınmaya başlanmıştır. Fakat daha önce söylediğimiz gibi bürokrat seçme sınavlarına katılanların devlet okullarından mezun olması gerektiğinden Shuyuan özel okul olarak resmi eğitime ek hâle gelmiştir.¹⁶¹ 1898 yılında İmparator Guangxu'nun bütün Shuyuanları Batı tarzı okullara dönüştürmesine kadar sınav adayları için burs kurumu olarak var olmuştur.¹⁶²

1.2.5. Qing Hanedanı Döneminde Eğitim Sisteminin Gerilemesi

Qing Hanedanı, insanlara politik teoriyi telkin ederek halkı feodal sisteme tabi kılmıştır. Feodal toplumun hiyerarşisini korumak için de eğitim ile sınav sistemini birbirine bağlamıştı. Sui Hanedanlığı zamanında başlayan bürokrat seçme sınavları 1905 yılına kadar 1300 yıldan fazla sürdürülmüş ve devlet memurlarının seçilmesinde en önemli kaynak olmuştur.¹⁶³ Çin memur seçme sınavı sisteminin mükemmel bir sistem olduğunu söylemek mümkün olmasa da Qing Hanedanlığı nüfusunun %90'ını oluşturan köylüler, tüccarlar ve zanaatkarlar için sosyal statünün yükseliş imkanını sağlamıştır.¹⁶⁴ Her erkek Konfüçyüsçü metinleri öğrenip sınavlarına katılarak “başbakan” bile olabilirdi. Böyle bir sistem eğitimin gelişimini, eğitime dayalı bir çeşit fırsat eşitliğini ve toplu öğrenme alışkanlığını desteklemiştir.

Fakat Qing Hanedanı kendi hükümdarlığını güçlendirmek için insanların düşüncelerine ve davranışlarına hâkim olmaya çalışıp onlara sadece Konfüçyüsçülük klasiklerinin öğretilmesine izin vermişti. Sınavına hizmet eden eğitim sistemi, sadece edebiyat ve felsefe bilgileri vermiş ve sabit sınav içerikleri insanların yeni fikir üretmesini engellemişti. Bu nedenle insanlar sadece Konfüçyüsçülüğe odaklanıyor ve yabancı ülkelerden gelen yeni bilgileri öğrenmeye hiç ilgi duymuyordu. Sonuç olarak bu sınav sisteminde seçilen memurlar, uygulamalı ve teknik bilgiler konusunda

¹⁶⁰ Lei Cao, “Zhongguo Gudai Shuyuan Jiaoyu de Tedian yu Yingxiang”, **Hebei Daxue Xuebao**, vol: 39, no: 6, 2014, p.80.

¹⁶¹ Qingzhi Chen, **Zhongguo Jiaoyu Shi**, Jilin: Jilin Renmin Chubanshe, 2013, p.480-481.

¹⁶² Qiuying Ji, “Qianxi Zhongguo Jindai Jiaoyu Gaige - yi Wuxu Bianfa Shijian wei Zhongxin”, **Hubei Hanshou Daxue Xuebao**, vol: 29, no: 19, 2016, p.115.

¹⁶³ Shuli Liu, “Keju Zhidu dui Qingdchao Shehui de Yingxiang”, **Jining Xueyuan Xuebao**, vol: 37, no: 5, 2016, p.66.

¹⁶⁴ Shu Tian, “Kuju de Libi ji Qingchao Feichu Keju de Jiaoxun”, **Xibei Shida Xuebao (Shehui Kexue Ban)**, vol: 42, no: 1, 2005, p.74-75.

donanımlı değildi ve Çin toplumu kaçınılmaz bir sosyal krizle karşı karşıyaydı.

Qing Hanedanlığı'nın dağılmasıyla Haziran 1840'ta İngiltere ve Çin arasında Afyon Savaşı başlamıştı. 19. yüzyılda ipek ve çay gibi ürünleri ele geçirmeye çalışan Batılı ülkeler ilgisini otoritesi zayıflamış olan Qing Hanedanlığı'na yöneltmişti.¹⁶⁵ Qing Hanedanlığı, Batılı ülkelerle ticaret yapmayı önce reddetmiş sonrasında ise İngiltere 1840 yılında Çin'e karşı Birinci Afyon Savaşı başlatmıştı.¹⁶⁶ İngiltere'nin gelişmiş silahları karşısında Çin çaresiz kalmıştı. 1842 yılında Qing Hükûmeti, İngiliz işgalcilerin zoruyla adil şartlar taşımayan bir antlaşma olan Nangjing Antlaşması'nı imzalamıştı. Nanjing Antlaşması'na göre Guangzhou, Fuzhou, Xiamen, Ningbo ve Şanghai toplam beş şehir İngiltere için serbest liman olarak açılmış ve bu şehirlerde yaşayan İngilizler, Çin hukuku yerine kendi hukukunu uygulamıştır. Ek olarak, Qing Devleti, belirlediği gümrük tarifesini uygulamaya koymadan önce İngiltere ile anlaşması ve İngiliz hükûmetinin onayını alması gerekiyordu.¹⁶⁷ Çin'in kendi başına tarife belirleme hakkını kaybetmesi mali gelirlerine büyük ölçüde zarar vermiştir. Çin gümrüklerinin uluslararası ticarete açılmasına neden olan bu antlaşmanın imzalanması, Çin'in yakın tarihinin de başlangıcı olarak görülür. Çin bu tarihten sonra yarı sömürge ve yarı feodal bir topluma dönüşmeye başlamıştır.¹⁶⁸ Fakat İmparator Daoguang o ana kadar İngiltere'nin nerede olduğunu, ülkenin ne kadar büyük olduğunu ve Çin'den İngiltere'ye giden bir yol olup olmadığını bile bilemiyordu.¹⁶⁹

Sonraki yıllarda Batılı ülkelerle yaptığı savaşlarda sürekli mağlup olan Qing Hanedanlığı, tıpkı Osmanlı İmparatorluğu gibi adil olmayan antlaşmalara imza atıp topraklarının çoğunu kaybederek savaş tazminatı ödemek zorunda bırakılmış ve limanlarını yabancılara açmak zorunda kalmıştır. Qing Hükûmeti savaşlardan kaynaklanan 28 milyon tael gümüş¹⁷⁰ borcunu ödemek için vergileri iki kat veya daha fazla arttırmıştır.¹⁷¹ Bu durum Çin'in köy ekonomisinin zayıflamasına sebep olmuş ve

¹⁶⁵ Yeqing Duan, Datun Yang, "Gongye Geming Youyin yu Qingzhengfu Shuaibai Yanjiu", **Zhongguo Jingmao**, no 22, 2016, p.128.

¹⁶⁶ Erxun Zhao, Qingshi Gao, [¹⁶⁷ Xia Guo, Xuelin Liu, "Nanjing Tiaoyue Qianxi", **Heilongjiang Shizhi**, no: 19, 2009, s.36-37.](http://hanchi.ihp.sinica.edu.tw/ihpc/hanjiquery?@110^2047196403^802^^^5020202500010019@@1783984511, 10, Aralık, 2019.</p></div><div data-bbox=)

¹⁶⁸ Y. Duan, D. Yang, "Gongye Geming Youyin", p.128.

¹⁶⁹ Hongjie Chen, "Lun Keju yu Jiaoyu", **Jiaoyu yu Kaoshi**, no: 2, 2018, p. 35.

¹⁷⁰ Tael: eski Çin'in para birimi.

¹⁷¹ Zhenfen Li, "Taiping Tianguo Qiyi Tedian Fenxi", **Shijiazhuang Shifan Zhuanke Xuexiao Xuebao**, vol:5, no: 2, 2003, p.65.

1851 yılında köylüler Taiping Ayaklanmasını ortaya çıkmıştır.¹⁷² Bu ayaklanma ilk aşamada “Herkes eşit olarak gelirleri dağıt, herkese zengin bir hayat yaşat” sloganlarıyla Qing Hükûmeti’nin yozlaşmış yönetimine karşı çıkılmasıyla başlamıştır.¹⁷³ Zayıf olan Qing Hükûmeti Taiping Ayaklanması’nı bastıramadı. Bu ayaklanma kısa bir süre sonra emperyalizme karşı çıkmak ve kapitalist bir ülke kurmak amacıyla ikinci aşamaya geçmiştir. Batılı güçler bu ayaklanmanın onların Çin’in üzerindeki egemenliklerine yönelik tehdit olduğunu hissetmiş ve kendi sömürgelerini korumak için Qing Hükûmeti’ne Taiping Ayaklanması’nı bastırmada yardım etmeye karar vermiştir. 1860’tan beri Qing hükûmeti, İngiltere, Fransa ve Rusya’dan oluşan bir ordu Taiping ordusunu kuşatmıştı.¹⁷⁴ 1864 yılında Taiping Ayaklanması bastırılmış, ancak bu ayaklanma Qing Hükûmeti’ni ciddi anlamda sarsmıştır.¹⁷⁵

Taiping Ayaklanması sürecinde, 1856 yılında, İngilizler ve Fransızlar kendi çıkarlarını genişletmek için İkinci Afyon Savaşı’nı başlatmışlardır. 1860 yılında İngiliz ve Fransızların zoruyla Qing Hükûmeti daha çok serbest liman açılmasını belirten Tianjing ve Nanjing Antlaşmalarını imzalamıştı. Bu arada Rusya ise Çin’in 1,5 milyon km²’lik arazisini ele geçirmişti.¹⁷⁶

19. yüzyıldan itibaren adil olmayan birçok antlaşmanın imzalanması, büyük ölçüde toprak kaybedilmesi ve savaş tazminatının ödenmesi Qing Hanedanlığı’nı, ulusal egemenliğini ve toprak bütünlüğünü kaybetmiş yarı sömürge yarı feodal bir toplum hâline getirmiştir. Savaşlardaki yenilgiler, Çin toplumuna bilim ve teknik alanında geri olduklarını fark ettirmiş ve eğitim alanında reformun zorunlu olduğunu göstermiştir.¹⁷⁷

¹⁷² Tiejun Chen, “Zhongti Xiyong Sixiang yu Zhongguo Jindaihua Jincheng”, **Anqing Shifan Daxue Xuebao**, vol: 18, no: 4, 1999, p.37-40.

¹⁷³ Jiaoyun Chen, Huaping Xiao, “Lun Taiping Tianguo Yundong dui Zhongguo Jindai de Yingxiang”, **Lantai Shijie**, no:3, 2013, s.83-84.

¹⁷⁴ Guangyao Ma, “Jianxi Taiping Tianguo Yundong Shibai de Yuanyin”, **Zhongxue Lishi Jiaoxue Cankao**, no:4, 2019, s.36.

¹⁷⁵ Erxun Zhao, Qingshi Gao, <http://hanchi.ihp.sinica.edu.tw/ihpc/hanjiquery?@110^2047196403^802^^5020202500010024@@483924959, 10, Aralık, 2019.>

¹⁷⁶ Y. Duan, D. Yang, “Gongye Geming Youyin”, p.128.

¹⁷⁷ Y. Duan, D. Yang, “Gongye Geming Youyin”, p.128.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI VE ÇİN İMPARATORLUKLARINDA EĞİTİM SİSTEMİNİN MODERNLEŞMESİ

2.1. Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim Sisteminin Modernleşmesi

18. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu büyük bir krizle karşılaşmıştır. Özellikle 1768-1774 ve 1787-1792 yılları arasındaki Rus Savaşı’nda Rusya’nın büyük bir zafer kazanmasıyla birlikte, Küçük Kaynarca (1774), Zıstovi (1791) ve Yaş (1792) Antlaşmaları ile bağımsız kalan Kırım, Rusya tarafından ilhak edilmiş ve Karadeniz’de Osmanlı hakimiyeti azalmıştır. Rus Savaşı’ndaki yenilgi, Sultan III. Selim’e büyük zararlar vermiştir. Ordusunun zayıfladığını fark eden genç sultan, Rus Savaşı’nın bitmesinin hemen ardından devleti güçlendirmek için “Nizam-ı Cedid” adlı çok önemli bir dizi reformlarını başlatmıştır.¹⁷⁸

Bu reformlar askerî alana odaklanmış ve yeni bir ordunun kurulması hedeflenmiştir. Matematik ve fen bilen yerli subayları yetiştirmek için 1795’te Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun kuruldu.¹⁷⁹ Bunun yanında bazı öğrenciler Avrupa ülkelerine gönderildi ve yeni aydın tipi sayılan sivil aydın ekolü oluşmaya başladı.¹⁸⁰ Fakat 1804 yılında III. Selim, Yeniçeri Ocağını kaldırmaya çalıştı ve bu girişim yeniçerilerin işine gelmediği için isyanla sonuçlandı. Nitekim, Sultan III. Selim bu planını gerçekleştirememiştir. Daha da kötüsü yeniçeriler, Sultan’ı tahttan indirip öldürmüşlerdir.¹⁸¹ III. Selim istediği ıslahatı tamamen gerçekleştirememesine rağmen daha sonraki reformlar için temel hazırlamıştır.

2.1.1. II. Mahmut Dönemi Eğitim Reformları (1809–1839)

Sırp ve Rum isyanları, Mehmet Ali Paşa’nın Mısır’daki faaliyetleri, Rusya ve Avusturya ile sınır savaşları Osmanlı Devleti’nin bütünlüğünü tehdit etmiştir. II. Mahmud modern bir ordu kurarak Osmanlı İmparatorluğu’nun yeniden güçleneceğine

¹⁷⁸ Kemal Beydilli, “Selim III”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt:36, s.420-421.

¹⁷⁹ Osman Taştekin, “18. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Eğitim Kurumları”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 2019, cilt: 23, sayı: 3, s.1151.

¹⁸⁰ Hilal Turan, “III. Selim’den Tanzimat’a Osmanlı Devleti’nde Yeniden Yapılanma Hareketleri”, *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, cilt: 11, sayı: 2, 2019, s.38.

¹⁸¹ Kemal Beydilli, “Yeniçeri”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt:43, s.460.

inanmıştı. III. Selim'in yaşadıklarından ders çıkararak öncelikle ulema ve askerî tabaka arasındaki ittifakı bertaraf ederek askerî alanda ıslahatlara hazırlanmıştır.¹⁸² 1826'da Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra Batılilar gibi Asakir-i Mansure-i Muhammediye adında bir ordu kurulup modernleşme sürecinde en önemli engellerden birisi kaldırılmıştır.¹⁸³ Fakat yeni ordunun ihtiyacı olan fen bilgileriyle donanımlı subayların eksikliği de anlaşılmıştır. Bu nedenle II. Mahmud merkezî otoriteyi güçlendirdikten sonra askerin bu ihtiyacını karşılayacak yetenekler yetiştirmek için eğitim alanında bir dizi Batılılaşma reformları yapmaya başlamıştır.¹⁸⁴ Bu nedenle dönemindeki eğitim reformları askerî alana odaklanmıştır.

Bu dönemde ilk olarak geleneksel eğitim kurumlarının yanında daha çok yeni askerî-mesleki okullar kurulmuştur. Öncelikle bu dönemde devletin ihtiyacı olan yeni bilgilerle donanımlı asker yetiştirmek için birçok askerî okul açılmıştır. Yeniçeri Ocakları kaldırıldıktan sonra II. Mahmud yeni kurduğu ordunun ihtiyacı olan subayları yetiştirmek için 1834 yılında Mekteb-i Ulûm-ı Harbiye'yi kurmuştur. Bu okuldan mezun olan başarılı öğrenciler Paris, Viyana ve Londra'ya gönderilmişlerdir.¹⁸⁵ Mühendis Emin Paşa¹⁸⁶ gibi II. Mahmud döneminde Avrupa'ya gönderilen öğrenciler, ülkeye döndükten sonra harp okullarında öğretmenlik yapmış ve Batı bilimiyle donanımlı genç kuşaklarının yetiştirilmesine katkı sağlamıştır.¹⁸⁷ Subayların yetiştirilmesinin yanı sıra askerî alanda ortaya çıkan yeni ihtiyaçları karşılamak, yeni bilgilerle donanımlı ordu kadrosu yetiştirmek üzere Tıphane ve Tercüme Odası gibi mesleki okullar inşa edilmiştir. 1827 yılında Şehzadebaşı'nda modern tıbbın, biyolojinin ve fiziğin öğretildiği Tıbhâne-i Âmire açılmış ve 1831'de operatör ihtiyacını karşılayan Cerrahhâne-i Ma'mûre mektepleri kurulmuştur.¹⁸⁸ Birincisinde Fransızca ikincisinde ise Türkçe eğitim verilmiştir.¹⁸⁹ Bu iki kurum başarıyla kurulamadığından 1838'de iki kurum birleştirilerek Dârü'l-ulûmü'l-Hikemiyye-i Osmâniyye ve Mekteb-i Tıbbiyye-i Âliye-i Şâhâne kurulmuş, ayrıca Viyana

¹⁸² Kemal Beydilli, "Mahmud II", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt:27, s.354.

¹⁸³ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul: İletişim Yayınları, s.57.

¹⁸⁴ Abdülkadir Özcan, "II. Mahmud ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, cilt:10, 1995, s.15.

¹⁸⁵ Koçer, "Türkiye'de Modern Eğitimin", s.38.

¹⁸⁶ Koçer, "Türkiye'de Modern Eğitimin", s.38.

¹⁸⁷ Adil Şen, "Osmanlı'dan Günümüze Eğitimde Modernleşme Çabaları", **Ekev Akademi Dergisi**, cilt: 17, sayı: 57, 2013, s.482.

¹⁸⁸ Hasan Ali Koçer, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1991, s.37.

¹⁸⁹ Şen, "Osmanlı'dan günümüze eğitimde", s.482.

Üniversitesinde bir uzman olan Bernard bu kuruma rehberlik etmesi için davet edilmiştir.¹⁹⁰ II. Mahmud yeni Tıbbiye'nin açılış töreninde öğrencilerin bu okulda Fransızca'yı tıp ilmini öğrenmek için bir araç olarak kullanmasını ve Osmanlı İmparatorluğu'na katkıda bulunmak için öğrenmesini ifade etmiştir.¹⁹¹ Avrupa'daki teknik bilgileri kavramak üzere daha fazla Avrupa dili bilen bir kesim yetiştirmek için 1833'te Tercüme Odası resmî olarak kurulmuştur. Bu kurum bir yandan tercüme işleri yürütürken bir yandan da memurlara Fransızca okuma, yazma ve konuşma öğretmiştir.¹⁹²

İkinci olarak, II. Mahmud geleneksel İslami din eğitimi sistemine dokunmadan ona paralel olarak sivil eğitim sistemi oluşturmaya çalışıyordu. 1824 Fermanı bütün Müslüman çocuklarının mahalle mektebine gitmesini zorunluluk hâline getirmişti, alt yapı eksikliğinden dolayı bu adım gerçekleştirilemese de daha sonraki sivil eğitime temel atılmıştır.¹⁹³ 1838'de sıbyan mektebinden sonra, ticaret, tıp, mühendis, ziraat gibi mesleki okullar ve yüksek okullarda okumak isteyen öğrencileri bu eğitimlere hazırlamak için¹⁹⁴ “Rüşdiye” adlı orta dereceli öğretim kurumların açılmasına karar verilmiştir. 1838'de ilk rüşdiye olarak görülen “Mekteb-i Maârif-i Adliyye” ve 1839'da “Mekteb-i Maârif-i Edebiyye” kurulmuştu. Osmanlı, bu okulları yönetmek için ilk maarif kurumu sayılan Mekâtib-i Rüşdiye Nezâretini kurmuştur.¹⁹⁵ Fakat bu dönemden Tanzimat Dönemi'ne kadar Avrupa tarzı genel orta okullar kurulmamış¹⁹⁶ ve bu alanda daha fazla gelişme olmamıştır.¹⁹⁷

Osmanlı İmparatorluğu eğitim sisteminin laikleşmesinin bu dönemde başladığını söyleyebiliriz. II. Mahmud; ulema sınıfı ile savaşımadan Avrupa tarzı yeni okulların kurulması, devletin doğrudan doğruya okulları kontrol etmesi ve eğitim alanında din faktörünü azaltmaya çalışılması ile yeni bir dönemi başlatmış ve ulema sınıfının geleneksel eğitim sistemi üzerindeki tekeli kırılmaya çalışmıştır.¹⁹⁸ Bu dönemdeki bazı ıslahatların tamamen gerçekleşmemesine rağmen sivil eğitim

¹⁹⁰ İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993, s.61.

¹⁹¹ Özcan, “II. Mahmud ve Reformları”, s.15.

¹⁹² Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, s.62.

¹⁹³ Mustafa Gündüz, **Osmanlı Eğitim Mirası**, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2015, s.64.

¹⁹⁴ Şen, “Osmanlı'dan günümüze eğitimde”, s.483.

¹⁹⁵ Tekeli, İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim**, s.62.

¹⁹⁶ Cemil Öztürk, “Rüşdiye”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt: 35, s.301.

¹⁹⁷ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019, s.183.

¹⁹⁸ Süleyman Karataş, “Osmanlı Eğitim Sisteminde Batılılaşma”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:5, Sayı:1, 2003. s.234-235.

dönemine giriş yapılmış ve daha sonra Tanzimatçıların reformlarına ön hazırlık sağlanmıştır.

2.1.2. Tanzimat Devri Eğitim Reformları (1839-1876)

Nizip Bozgunu, Osmanlı reformlarının yetersizliğini göstermiştir. Haziran 1839'da II. Mahmud ölmüş ve oğlu Abdülmecid tahta geçmiştir. Yeni sultanın iktidara gelmesinden kısa bir süre sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihte "Tanzimat" olarak adlandırılan kapsamlı bir reformdan geçtiğini ilan eden Gülhane Hatt-ı Hümayun'u yayınlanmıştır.¹⁹⁹ Ordu ve idare başta olmak üzere devletin pek çok alanında yenilikler yapılan Tanzimat Dönemi'nde II. Mahmud'un reformuna devam edilmiş, öbür yandan da hukuk, eğitim ve yönetim yapısında İslam dinine paralel olarak laik sistem kurulmaya çalışılmıştır.²⁰⁰ 1853'te Kırım Savaşı patlak vermiş İngiltere, Fransa ve Avusturya'nın baskıları sonucunda Osmanlı Devleti yabancılarla birlikte Islahat Fermanı'nı hazırlayıp 28 Şubat 1856'da yayınlamıştır.²⁰¹ Bu fermanın uygulanmasıyla Osmanlı İmparatorluğu, modernleşmede yeni bir döneme girmiş ve Osmanlı eğitim sisteminin laikleşmesini ve kurumsallaşması hızlanmıştır.²⁰² 1 Eylül 1869 tarihinde Maarif-i Umumiye Nizamnamesi yayınlanmıştır. İlköğretimden yükseköğretime kadar bütün sorunların ele alındığı bu nizamname Osmanlı eğitimini uzun yıllar yönlendirecek sistemi oluşturmuştur. Tanzimat Dönemi'ndeki reformlar 3 noktada ilginizi çekmiştir.

Birinci olarak, Tanzimat Dönemi'nde, özellikle 1869 tarihli nizamnamenin yayınlanmasından sonra bütün düzeylerdeki eğitim kurumlarında yenilik yapılmıştır. Bu dönemde okullar; ilköğretim, ortaöğretim ve üniversite olarak 3 dereceye ayrılmış ve bütün düzeylerdeki okullar, Batı devletlerinden örnek alınarak yenilenmiştir.

İlköğretim zorunlu hâle getirilmiş ve sıbyan mekteplerin yanında iptidai adlı modern ilköğretim kurumu da bu dönemde açılmıştır.²⁰³ Temel eğitimdeki ilk ciddi değişiklik, Mısır'daki Mehmet Ali Paşa'yı örnek alan II. Mahmut tarafından başlatılmıştı. Eksik altyapıdan dolayı II. Mahmut'un uygulayamadığı ilköğretimin

¹⁹⁹ Ali Akyıldız, "Tanzimat", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt: 40, s.2.

²⁰⁰ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyıl**, İzmir: Timaş Yayınları, 2018, s.194.

²⁰¹ Ufuk Gülsoy, "Islahat Fermanı", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt: 19, s.185, 187.

²⁰² Ela Özkan, "19. Yüzyılda Mekteb-i Mülkiye Mezunlarının Devlet Kademelerinde İstihdam Edilmeleri Üzerine Örnekler", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt: 30, sayı:2, 2020, s.417.

²⁰³ Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, s.460.

zorunlu hale getirilmesi tedbiri, Tanzimat Dönemi'nde gerçekleştirilmiştir.²⁰⁴ 1869 tarihli nizamnameye göre 6-10 yaşları arasında kız çocuklarının, 7-11 yaşları arasında erkek çocuklarının sıbyan mekteplerinde okumaları zorunluydu.²⁰⁵ Bu yasaya uymayan ebeveynlere, maddi durumları göz önünde bulundurularak, farklı miktarlarda para cezası verilecekti.²⁰⁶ Ayrıca temel eğitimin kalitesini yükseltmek için nizamname, her mahalle ve köyde en az bir sıbyan mektebi bulundurmayı ve bu mekteplerin hocalarının Darümuallim'den mezun olmaları gerektiğini belirlemişti.²⁰⁷ Ancak maliyetin yüksek olması ve öğretmen sayısının yetersiz olması nedeniyle teşebbüsün sonucu çok başarılı sayılamaz.²⁰⁸ Temel eğitim alanındaki bir diğer yenilik ise sıbyan mekteplerinde uygulanan geleneksel eğitim metotlarının bırakılıp bunun yerine 1862 yılında modern usullerle eğitim yöntemi kullanılan ibtidailerin kurulmasıdır.²⁰⁹ Fakat bu dönemde ibtidai mekteplerinin gelişmesi sınırlı kalmış, 1876 yılında İstanbul'da sadece üç tane kurulabilmiş ve öğrenci sayısı 200'ü geçmemiştir.²¹⁰

Rüşdiye ve sultanî dahil olmak üzere orta dereceli eğitim bu dönemde geliştirilmiş ve bu iki okulun köprüsü olan idadiler bu dönemde tesis edilmeye başlanmıştır. II. Mahmut Dönemi'nde yaygınlaşmayan rüşdiyeler bu dönemde geliştirilmiştir. 13 Mart 1845'te geçici bir komisyonda rüşdiyelerde ilim ve fen bilgilerinin öğretilmesi gerektiği önerilmiş ve 1847 yılında Davutpaşa'da ilk yeni rüşdiye kurulmuştur. 1874'e kadar İstanbul'da 18 rüşdiye bulunmaktaydı ve 1859 öğrenciye 166 mualim bu okullarda eğitim vermişti.²¹¹ Yeni açılan rüşdiyeler yalnızca İstanbul'da olmasına rağmen²¹² Türkiye'nin ortaöğretimini geliştirerek yeni bir döneme geçmesini sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nde bu dönemde rüşdiyeler dışında iki önemli sultanî kurulmuştur. Bunlar Fransız eğitim sistemine göre 1868'de kurulan Galatasaray Mekteb-i Sultanisi ile 1873'te açılan Darüşşafaka'dır. Orta dereceli okul sayılan Galatasaray'ın öğretmenleri din adamları dışındaki kişilerden görevlendirilmiş

²⁰⁴ Cihan, **Osmanlı'da Eğitim**, s.52-53.

²⁰⁵ Tekeli, İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim**, s.67.

²⁰⁶ Demirtaş, "Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri", s.178.

²⁰⁷ Necati Cemaloğlu, "Osmanlı Devleti'nde Yapılan Tanzimat Reformlarının Eğitim Sistemine Etkileri, Uygulamaları ve Sonuçları (1839-1876)", **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt: 7, sayı: 14, 2004, s.158-159.

²⁰⁸ Cihan, **Osmanlı'da Eğitim**, s.54.

²⁰⁹ Ertan Gökmen, "Aydın Vilayeti'nde Sıbyan Mekteplerinin İptidâi Mekteplere Dönüştürülmesi", **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezî Dergisi**, cilt: 20, sayı: 20, 2005, s.154-155.

²¹⁰ Cihan, **Osmanlı'da Eğitim**, s.56.

²¹¹ Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, s.448.

²¹² Tekeli, İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim**, s.64.

ve ırk ayrımı yapmaksızın kontenjanın yarısı Müslüman ve yarısı gayrimüslim olmak üzere ayrılarak öğrencileri kabul etmiştir.²¹³ “Millet eşitliği” uygulayan bu okul, Osmanlı topraklarındaki ilk Fransız lise sisteminin başlangıcı olarak görülebilir.²¹⁴ Diğer sultaniler, fakir çocuklara eğitim verdiği için 1873’te Aksaray’da Darüşşafaka kuruldu.²¹⁵ Rüştîyelerden sultaniye girmek isteyenler için liseye denk “İdadi” adlı hazırlık okulları bu dönemde açılmıştır. Bu dönemde açılan idadiler askerî ve mesleki olarak iki kategoriye ayrılmıştır. 1845 yılında yüksek askerî eğitim kurumlarına girmek isteyen öğrencilerin aldığı eğitim seviyesini yükseltmek için ilk askerî idadi sayılan Mekteb-i Fünûn-ı İdadiye kurulmaya karar verilmiştir.²¹⁶ Askerî idadinin yanı sıra sivil idadiler de kurulmuştur. 1872’de Darülmâarif ilk sivil idadi olarak açılmıştır. 1876 yılına gelindiğinde İstanbul’da dört idadi bulunmaktaydı.²¹⁷ Yukarıda bahsedildiği gibi bu yeni okulların gelişmesiyle, artan yetenekli öğretmen ihtiyacını karşılamak için 1847’de Darümuallim (Erkek Öğretmen Okulu) ve 1870’te Darümuallimat (Kız Öğretmen Okulu) kurulmuştur. Bu öğretmen okullarının açılması profesyonel öğretmenleri yetiştirerek eğitimin gelişmesini sağlamıştır.²¹⁸

Tanzimat Dönemi’nde yükseköğretim kurumları da hızla gelişmiş ve reformcular ile muhafazakârlar arasındaki çekişme, ekonomik zorluklar, savaşlar gibi nedenlerle 3 kez kapanacak olan Darülfünun bu dönemde kurulmuştur.²¹⁹ Yükseköğretim seviyesinde hukuk, edebiyat gibi bölümlere ayrılan ve herkese açık olan Darülfünun’un kurulması 1846’da Meclis-i Maarif-i Umumiye tarafından planlanmıştı. Aynı yıl bu okulun planlarını hazırlaması için İtalyan mimar Fossati davet edilmişti.²²⁰ Darülfünun’da okutulacak kitapların telifini ve tercümesini sağlamak için 1851’de, Osmanlı’dan 40 kişiyle ve çok sayıda yabancı üyelerle oluşturulan Encümeni Daniş teşkil etmişti.²²¹ 1863’te Darülfünun inşaatı tamamlanmamasına rağmen Fuad Paşa bu binanın bazı odalarında fizik ve kimya ile ilgili serbest konferans vermeye başlamıştır.²²² Bundan sonra Darülfünun farklı yerlere taşınmış ve en sonunda Nuri

²¹³ Başkan, Çay, “Tanzimat Dönemi”, s.181

²¹⁴ Tekeli, İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim**, s.65.

²¹⁵ M. Gündüz, a.g.e, s.74

²¹⁶ Cemil Öztürk, “İdadi”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt: 21, s.464.

²¹⁷ Tekeli, İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim**, s.68.

²¹⁸ Tekeli, İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim**, s.66.

²¹⁹ Mustafa Kaçar, “Türkiye’de Modernleşmenin Öncü Kurumları”, **Sosyoloji Dergisi**, dizi: 3, sayı: 19, 2009, s.141.

²²⁰ Ekmeleddin İhsanoğlu, “Darülfünun”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt:8, s.522.

²²¹ Tekeli, İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim**, s.73.

²²² İhsanoğlu, “Darülfünun”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt:8, s.522.

Paşa Konağı'nda ders vermeye devam etmiştir. Fakat konak yandığından dolayı dersler kesilmiş ve yeni binanın inşaatının bitmesini beklenmişti.²²³ 1869 nizamnamesinin 79. maddesinden 128. maddesine kadar olanları Darülfünun üzerineydi.²²⁴ Hikmet ve Edebiyat, İlm-i Hukuk, Ulum-ı Tabiiye ve Riyaziyenin dahil olduğu üç şube üzerinde kurulması planlanan bu okul, 1870'te "Darülfünun-ı Osmani" adıyla yeniden açılmıştı. Fakat Darülfünun'un bazı öğrencileri monarşinin yıkılması için çalışmalar yürüttüğünden 1872'de bu üniversite tekrar kapatılmıştır.²²⁵ 1874'te Mekteb-i Sultani temelinde; hukuk, fen ve edebiyat olmak üzere üç bölümden oluşan "Darülfünun-ı Sultani" adıyla yeni bir üniversite kurulmuş ve 1882'de bu yüksek kurum tekrar kapatılmıştı.²²⁶ Hukuk mektebinin kurulmasıyla laik hukuk eğitimi verilmesine ve hukukçu bireyler yetiştirilmesine başlanmış, ayrıca ulema sınıfının dinî alanda etkileri azaltılmıştır.²²⁷

Mesleki teknik okullar bu dönemde geliştirilmiştir. Mesleki okullardan en önemlileri ise Mekteb-i Mülkiye ve Darülmuallimat'tır. Bunlardan birincisi, 1859'da Osmanlı İmparatorluğu'na yetenekli idareciler yetiştirmek üzere kurulan ve ilk yüksek sivil eğitim müessesesi sayılan Mülkiye Mektebidir. Eğitim süresi ilk önce 2 yılken daha sonra 4 yıla uzatılmış olan bu okulda²²⁸ öğrencilere güzel yazı, geometri, ekonomi, hukuk, uluslararası ilişkileri gibi dersler verilmiştir. 1861 yılında ilk mezunlar sınava girmiş ve mezun olan 33 kişi kaza müdürlüklerine tayin edilmiştir.²²⁹ 1879'a kadar 162 Müslüman öğrenci bu okuldaki mezun olmuş ve bu tarihten sonra gayrimüslimler kabul edilmeye başlanmıştır.²³⁰ Bu dönemde mesleki eğitim alanında diğer bir dikkat çekici nokta ise öğretmenlik okullarının kurulmasıydı. Yukarıda bahsedildiği gibi rüştiyelerin açılmasından sonra kaliteli öğretmen yetiştirmek için bir okul kurulması fikri ortaya çıkmıştır. 1848'de rüştiye mekteplerine erkek öğretmenlerin yetiştirildiği Darülmuallimin İstanbul'da açılmış ve 1870'te kadın öğretmenler yetiştiren Darülmuallimat kurulmuştur. Tanzimat Dönemi'nde bu iki okuldaki başka öğretmenlik okulu açılmamasına rağmen Osmanlı İmparatorluğu, temel eğitiminin gelişmesinde

²²³ Tekeli, İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim**, s.71.

²²⁴ Tekeli, İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim**, s.71.

²²⁵ Başkan, Mehmet Çay, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, cilt: 12, sayı: 64, 2019, s.184.

²²⁶ Başkan, Çay, "Tanzimat Dönemi", s.184.

²²⁷ M. Gündüz, **Osmanlı Eğitim Mirası**, s.74.

²²⁸ Tekeli, İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim**, s.69.

²²⁹ Ela Özkan, "19. Yüzyılda Mekteb-i Mülkiye Mezunlarının Devlet Kademelerinde İstihdam Edilmeleri Üzerine Örnekler", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt: 30, sayı: 2, 2020, s.418.

²³⁰ Ali Akyıldız, "Mekteb-i Mülkiye", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt: 2, s.238.

büyük bir adım atmıştır.²³¹ Ayrıca Ebe Mektebi (1842), Ziraat Okulu (1847), Mekteb-i Sanayi (1848), Orman Mektebi (1858), Telgraf Mektebi (1860), Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye (1866) gibi sivil teknik okulları da kurulmuştur.²³² Bu okulların açılması Osmanlı Devleti'nin matematikçi Vidinli Hüseyin Tevfik Paşa²³³ gibi bilim adamlarını yetiştirmesini sağlamış ve taşınma, haberleşme, ulaşım dahil olmak üzere çeşitli alanlarda teknoloji gelişimine katkıda bulunmuştur.

İkinci olarak, Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı eğitim sistemi yeniden kurumsallaşmıştır. Tanzimat dönemine kadar Osmanlı eğitim sisteminde birçok ıslahat yapılmış ve Osmanlı eski teşkilatı bu yenilikler karşısında yetersiz kalmıştı. Bu sebeple yeni bir yönetim sisteminin oluşturulması gerekiyordu.²³⁴ Eğitim ve öğretim işlerine yönelik gerekli tedbirleri uygulamak için atılan ilk adım 1845'te yüksek bürokratlardan ve ilmiye sınıfının sekiz üyesinden oluşan Meclis-i Muvakkat'ın (Geçici Meclis) kurulmasıdır.²³⁵ Bu geçici eğitim kurulu; eğitimi ilk, orta ve üniversite olarak basamaklandırmış ve kalıcı bir eğitim yönetim kurumunun kurulmasına karar vermiştir.²³⁶ 1846'da Sultan Abdülmecid, devlet kurumları içinde 6 üye ve 1 kâtipten oluşan ve devlete doğrudan bağlı olan Meclis-i Maarif-i Umumiye kurulmasını emretmişti.²³⁷ Bu kurum, ilkokulların bitirme sınavlarını kazanan öğrencilerin rüştiyelere gidebilmesi gibi önemli tedbirleri almış ve 1846 yılında bu kararları uygulamaya yardım edecek olan Mekatib-i Umumiye Nezareti kurulmuştur.²³⁸ 1856 tarihli Islahat Fermanı eğitim sisteminin kurumlaşma gelişmelerini hızlandırmıştır. Batı devletlerinin müdahale etmesi üzerine Osmanlı İmparatorluğu, gayrimüslimlerin üzerindeki sınırlamayı azaltmış ve onlara kendi okullarını açmalarına izin vermiştir. Eğitim sisteminin yeni ihtiyacını karşılamak için 1857'de bakanlık düzeyindeki ilk eğitim örgütü sayılan Maarif-i Umumiye Nezareti teşkil edilmiştir.²³⁹ Bu nezaret 1 Eylül 1869 tarihinde Osmanlı eğitimini uzun yıllar yönlendirecek bir sistemi

²³¹ Cihan, **Osmanlı'da Eğitim**, s.82-83.

²³² Tekeli, İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim**, s.69.

²³³ Atilla Polat, "Son Dönem Osmanlı Matematikçi-Bürokrati Vidinli Hüseyin Tevfik Paşa'nın Hayatı", **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, cilt: 20, sayı: 1, 2019, s.17.

²³⁴ Demirtaş, "Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri", s.176.

²³⁵ Selçuk Akşin Somel, **Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)**, İstanbul: İletişim Yayınları, s.61.

²³⁶ Demirtaş, "Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri", s.177.

²³⁷ Başkan, Çay, "Tanzimat Dönemi Osmanlı", s.178.

²³⁸ Demirtaş, "Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri", s.177.

²³⁹ Demirtaş, "Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri", s.177.

oluşturacak olan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ni yayınlamıştır.²⁴⁰

1 Eylül 1869'da yayımlanan 198 maddeli Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde; kadın eğitimi, müfredatlar, yeni mekteplerin kurulması, öğretmenlerin yetiştirilmesi gibi ilkokuldan üniversiteye tüm öğretim meseleleri ele alınmıştır.²⁴¹ 1869 Nizamnamesi, Osmanlı eğitim yapısının yeni bir aşamaya göstermiştir. Bu nizamnamede Osmanlı okullarının modern eğitim teşkilat yapısı üç seviyeye ayrılmıştır: 1) İlköğretim seviyesinde sıbyan mektepleri ve rüştiyeler; 2) İdadi ve sultaniler; 3) Darülmualimin, Darülmualimat ve Darülfünun'a dahil olan yüksekokullar.²⁴² Eğitim üzerinde ulemanın etkisini azaltmak ve devlete bağlı bir eğitim sistemi kurmak amacındaki Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Osmanlı eğitim tarihinde önemli bir nokta olmuştur.²⁴³ Bu nizamnamenin uygulanmasıyla eğitim kurumları düzenlenmiş ve Osmanlı eğitim sistemi ilk defa teşkilatlı hâle gelmiştir.²⁴⁴ Ayrıca sekülerliği amaçlayan 1869 Nizamnamesi de gayrimüslim grupların eğitim hakkını sağlamıştır. Bunların hepsi düalist bir yapı oluşturulmasının temelini atmıştır.²⁴⁵

Üçüncü olarak, gayrimüslim ve kız çocuklarının eğitim hakları ve sorumluluğu ele alınmıştır. Islahat Fermanı'nda dine bakmaksızın Müslümanların ve gayrimüslimlerin statüsünü eşit olarak belirlenmiştir. Gayrimüslimler, eğitim alanında Müslümanlarındaki gibi haklar kazanmıştır. Bu fermana göre tüm gayrimüslim tebaanın, genel ve mesleki okullar açabilmesi serbest hale gelmiş ve her okul her milletten öğrencileri kabul etmiştir. Osmanlı tebaası dine göre ayrılmaksızın devlet, askerî ve sivil okullarına girebilmiştir. Yani gayrimüslimler de Müslümanlar gibi memur ve subay yetiştiren okullara katılabilmektedir.²⁴⁶ Böylece Osmanlı klasik döneminden itibaren gayrimüslim halkın eğitim üzerindeki sınırlandırılmasını sona erdirmiş ve Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında eşitlik tanınmıştır.²⁴⁷

Gayrimüslimlerin eğitimi konusu, kadınların eğitiminin öneminin fark edilmesini de sağlamıştır. Klasik dönemde, kız öğrenciler sadece sıbyan mekteplerinde

²⁴⁰ Demirtaş, "Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri", s.177.

²⁴¹ Mine Çağır, İbrahim Caner Türk. "1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı:11, 2017, a.g.m, s.64.

²⁴² İlber Ortaylı, *İmparatorluğu En Uzun Yüzyıl*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2018, s.214.

²⁴³ Cemaloğlu, "Osmanlı Devleti'nde Yapılan", s. 160.

²⁴⁴ Cemaloğlu, "Osmanlı Devleti'nde Yapılan", s. 160.

²⁴⁵ Cemaloğlu, "Osmanlı Devleti'nde Yapılan", s. 159.

²⁴⁶ Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi.*, s.7.

²⁴⁷ Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi*, s.6.

ders alabilirdi ve daha fazla eğitim almak isteyenler sadece ailesinin desteğiyle kendi evlerinde özel ders alabilirdi.²⁴⁸ 1859 yılından sonra kız öğrenciler için orta okullar ve mesleki okullar açılarak kızların okullarda eğitim almasına teşvik edilmiştir. 1859'da ilk kız rüştiyesi olan İnas Rüşdiyesi kurulmuş ve 1869'da Kız Sanayi Mektebi açılmıştır.²⁴⁹ 1869'da uygulanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi bu konuya daha fazla vurgu yapmıştır. Nizamnamenin 15. maddesi; mahallede iki mektep varsa, birinin kız okulu, diğerinin erkek okulu olmasını belirtmiştir. Bu koşul sağlanmadığı takdirde kız ve erkek öğrencilerin aynı sınıfta ayrı ayrı oturarak ders alabilmesine izin verilmiştir. 17. madde ise kız ve erkek sıbyan mekteplerinde aynı kurallar geçerli olduğunu yazmıştır.²⁵⁰ Kız öğrenci ve okulu sayısının artması, kadın öğretmen ihtiyacının artmasına neden olmuştur. Kadın öğretmenler yetiştirmek için 1870'te Darü'l-Muallimât kurulmuştur.²⁵¹ Bunların hepsi, kızların eğitim hakkını sağlamış, kız ve erkeklerin eğitim alma konusunda eşit haklara sahip olduğunu hukuki yollarla açıklığa kavuşturmuştur.²⁵²

19. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda; mektep ve medreseler gibi geleneksel dinî okullar, devlete doğrudan doğruya bağlı olan laik devlet okulları, azınlıklar tarafından kurulan okullar ve misyon okulları olmak üzere dört tür okul paralel olarak bulunmaktaydı.²⁵³ Maarif-i Umumiye Nezaretine bağlı bu devlet okullarının kurulmasıyla, yeni bilgilerle donatılmış öğrenciler yetiştirilmiş ve ulema sınıfının eğitim üzerindeki etkisi azaltılıp laik eğitim sisteminin gelişmesini de hızlanmıştır.

2.1.3. II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Reformları (1876-1909)

1876 yılında anayasaya dayalı meşruti bir hükûmet kurmayı savunan Midhat Paşa'nın desteği altında Sultan II. Abdülhamid tahta geçmişti.²⁵⁴ Bu dönemde Osmanlı Devleti, Avrupa'dan gelen dış krizlerle karşı karşıya kalmışken bir de toprak bütünlüğünü tehdit eden Bosna-Hersek ve Bulgar isyanları, Sırbistan ve Karadağ harpleri ile uğraşmıştır. Kırım Harbi'nden kalan dış borçların etkisiyle Osmanlı Devleti

²⁴⁸ Mustafa Çoban, "Osmanlı Çöküş Sürecinde Modernleşme ve Eğitime Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:20, 2012, s.128.

²⁴⁹ Mustafa Gündüz, *Osmanlı Eğitim Mirası*, İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2015, s.70.

²⁵⁰ M. Çoban, "Osmanlı Çöküş Sürecinde", s.130.

²⁵¹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019, s.230.

²⁵² Şefika Kurnaz, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadınların Eğitimi", *Milli Eğitim Dergisi*, 1999, s.3.

²⁵³ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s.83.

²⁵⁴ Cevdet Küçük, "II. Abdülhamid", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt: 1, s.217.

iç karışıklığı bastırmakta başarısız oluyordu.²⁵⁵ Osmanlı Devleti'nin karışık iç durumu, Rusya ve İngiltere gibi büyük devletlere Osmanlı'yı parçalama fırsatı vermişti. 23 Aralık 1876 tarihinde İngiltere'nin teklifiyle İstanbul'da "Şark Meselesi" konusuyla ilgili bir toplantı yapılmıştı. Ciddi dış ve iç krizlerle karşılaşan II. Abdülhamid, 23 Aralık 1876'da Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk anayasası sayılan Kanun-i Esasiyi ilan etmiş ve bir takım ıslahatları gerçekleştirmiştir.²⁵⁶ II. Abdülhamid Dönemi'ndeki eğitim reformları, Tanzimat Dönemi'nde uygulanan tedbirleri devam ettirmiş; ilk, orta ve yükseköğretim bu dönemde hızla gelişmiştir.²⁵⁷ 1876 Anayasası'nda, herkesin eğitimini özgürce ve ücretsiz bir şekilde alabileceği belirlenmiş ve ilk öğretimin zorunlu olduğu vurgulanmıştır.²⁵⁸ Fakat meşrutiyete karşı olan II. Abdülhamid devlet içinde, özellikle basın-yayın işleri üzerinde, daha sıkı bir denetim politikası uygulamıştır. Ne olursa olsun, II. Abdülhamid Dönemi'ndeki eğitim reformları Tanzimat Dönemi'nde uygulanan reformları devam ettirmiş ve bazı tedbirler alarak eğitimin yaygınlaşmasını sağlamıştır.²⁵⁹

İlk olarak, ilk ve ortaöğretim bu dönemde daha yaygınlaştırılmıştır. 1876 Anayasası, Osmanlı temel eğitimini zorunlu ve ücretsiz hâle getirip temel eğitimi daha yaygınlaştırmıştır. Bu dönemde eğitimin yaygınlaştırılmasını sağlamak için iki farklı tedbire başvurulmuştur:

Birincisi, vilayette eğitim kurulları açılarak taşradaki eğitimin gelişmesi sağlanmıştır. 1879 yılından itibaren Vilayet Maarif İdareleri kurulmaya başlanmış ve 1889 yılına kadar Hicaz dışındaki her vilayet merkezinde bir maarif idaresi bulunmuş²⁶⁰ sancaklar, kazalarda maarif şubeleri tesis edilmiştir. Uzak yerlerdeki aşiretleri Osmanlı Devleti'ne kazandırmak için 1892'de İstanbul'da Aşiret Mektepleri kurulmuştur. Bu kurumun asıl amacı, aşiret çocuklarını devletin denetimi altındaki okullarda toplayıp eğitim yoluyla onları Türkleştirerek saltanata itaat etmelerini sağlamaktır.²⁶¹ Öncelikle sadece Arap aşiretlerinin çocuklarını alan bu mektep daha sonra Kürt, Doğu Anadolu

²⁵⁵ Gökhan Çetinsaya, "II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi", **Osmanlı Araştırmaları**, cilt: 47, sayı: 47, 2015, s.356-357.

²⁵⁶ Cevdet Küçük, "II. Abdülhamid", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt: 1, s.217.

²⁵⁷ M. Gündüz, **Osmanlı Eğitim Mirası**, s.76.

²⁵⁸ Hashim Totonji, "II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikalarında Odak ve Aşiret Mektebi", **Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, cilt: 6, sayı: 9, 2019, s.67.

²⁵⁹ M. Gündüz, **Osmanlı Eğitim Mirası**, s.76.

²⁶⁰ Tekeli, İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim**, s.75.

²⁶¹ Abdullah Uçman, "Aşiret Mekteb-i Hümayunu", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt:4, s. 9-10.

ve Arnavut bölgelerindeki aşiret çocuklarını da kabul etmiştir.²⁶² Bunun dışında Maarif Nezaretinde, Rüşdiye ve İdadi müdürlükleri kurulmuş ve maarif yapısının son şekli bu dönemde oluşmuştur. Merkezden taşraya maarif teşkilatının tamamlanması, ilk ve ortaöğretim kurumlarının taşraya götürülmesini ve Osmanlı topraklarında yayılmasını sağlamıştır.²⁶³

İlk ve ortaöğretimi geliştirmek için bu dönemde uygulanan ikinci tedbir ise modern okulların açılmasıdır. Sultan Hamid, kendi döneminde geleneksel okullarda modern yöntemlerin uygulanmasını savunmuş ve 1882'den itibaren geleneksel sıbyan mektepleri modern eğitim veren iptidailere dönüştürülmeye başlanmıştır.²⁶⁴ Aynı zamanda yeni okulların devamlı artan öğretmen ihtiyacını karşılamak için vilayetlerde Darülmualliminler ve öğretmen kursları açılmıştır.²⁶⁵ Sonuç olarak, Osmanlı okullaşma oranında büyük bir artış yaşanmıştır.²⁶⁶ Örneğin; II. Abdülhamid Dönemi'nde iptidai sayısı 200'den 4.000'e, rüşdiye sayısı ise 250'den 600'e ulaşmıştır.²⁶⁷ Sadece İstanbul'da rüşdiyedeki öğrenci sayısı 1878'de 1795'e, 1903'te ise 4237'ye yükselmiştir.²⁶⁸

İkinci olarak, ilk ve ortaöğretimin yanı sıra yükseköğretim de geliştirilmeye bu dönemde devam etmiştir. Yüksek eğitimin gelişmesinde üç müessesese önemli rol oynamıştır. Birincisi, 1877 yılında yüksekokul statüsünü kazanan Mülkiye Mektebi'dir.²⁶⁹ Sultan II. Abdülhamid tahta çıktıktan kısa bir süre sonra bu okulun müfredatını yeniden düzenlenmesini emretmiş ve okulun yüksekokul olarak değişmesine karar vermiştir.²⁷⁰ "Mekteb-i Mülkiye-i Şahane" adı ile değiştirdiği bu okul, zamanla Osmanlının merkezdeki ve taşradaki yetenekli bürokratlarını yetiştirmekle²⁷¹ kalmayıp Cumhuriyet'in yöneticilerinin de yetiştiği bir yer olmuştur.²⁷² Bu dönemin başka bir önemli gelişmesi ise Mektebi Hukuk-ı Şahane'nin açılmasıdır.

²⁶² M. Gündüz, **Osmanlı Eğitim Mirası**, s.87.

²⁶³ Yaşar Baytal, "Tanzimat ve II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları", **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, cilt: 11, sayı: 11, 2000, s. 29.

²⁶⁴ Mehmet Ö. Alkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme ve Eğitim", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, cilt 6, sayı 12, 2008, s.16.

²⁶⁵ Cihan, **Osmanlı'da Eğitim**, s.56-57.

²⁶⁶ Alkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme", s.16

²⁶⁷ Totonji, "II. Abdülhamid Dönemi Eğitim", s.66.

²⁶⁸ Koçer, **Türkiye'de Modern Eğitimin**, s.129

²⁶⁹ Akyıldız, "Mektebi Mülkiye", s.238.

²⁷⁰ Cihan, **Osmanlı'da Eğitim**, s.88.

²⁷¹ Ela Özkan, "19. Yüzyılda Mekteb-İ Mülkiye Mezunlarının Devlet Kademelerinde İstihdam Edilmeleri Üzerine Örnekler", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt: 30, sayı: 2, 2020, s.418.

²⁷² Alkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme", s.16.

1878 yılında Hukuk Mektebi Nizamnamesi ilan edilmiş ve 1881 yılında Adalet Nezaretine bağlı Mekteb-i Hukuk-ı Şahane ders vermeye başlamıştır.²⁷³ Bu kurum İslam hukuku yerine modern hukuku bilen bürokratların yetiştirilmesini hedefleyerek ulemanın ve medresenin hukuk üzerindeki tekeline kırmıştır.²⁷⁴ Üçüncüsü ise 1900 yılında dördüncü defa açılan Darülfünun'dur. 12 Ağustos 1900 tarihinde 27 maddelik Darülfünun-ı Şahâne Nizamnâmesinin hazırlanmasıyla bu yüksek eğitim müessesesi resmen açılmıştır.²⁷⁵ “Ulum-ı Aliye-i Diniye”, “Edebiyat”, “Ulum-ı Riyaziye ve Tabiye”, “Hukuk Mektebi” ve “Mekteb-i Tıbbiye Mülkiye” dahil olmak üzere beş fakülteden oluşan Darülfünun-ı Şahane, Osmanlı Devleti'nde kurulan ilk modern üniversite olmuştur.²⁷⁶

Bu dönemde mesleki ve özel okullarda yeni değişiklikler ortaya çıkmıştır. Mekteb-i Funûn-ı Maliye (1879), Ticaret Mektebi (1882), Hendese-i Mülkiye (1883),²⁷⁷ Çoban Mektebi (1898), Polis Mektebi (1907)²⁷⁸ gibi meslek mektepleri bu dönemde açılmıştı. Bunların dışında Osmanlı Devleti, hızla artan eğitim talebini karşılamak için Şemsülmaarif, Numûne-i Terakki gibi iptidai ve rüşdiye düzeyinde özel okullar kurmuştur. 1903 yılına kadar İstanbul'da 28 özel okul kurulmuştur.²⁷⁹

İlköğretimden üniversiteye bütün okullarda iki özellik görebiliriz. Birincisi, bu reformlar kadınların eğitimi konusuna çok önem veriyor ve kız rüştiyelerinin ile kız sanayi okullarının kurulmasıyla kadınların eğitim alma fırsatları artıyordu. Örneğin, Devlet-i Aliye-i Osmaniye Salnamesine göre 1878 yılında 9 kız rüştiyesi ve 38 öğretmen vardı. Bu okullarda öğrenci mevcudu 309'du. 1903'e gelindiğinde okul sayısı 11'e, öğretmen sayısı 70'e ve öğrenci sayısı 1640'e yükselmişti.²⁸⁰ İkincisi ise II. Abdülhamid, Osmanlı bütünlüğünü korumak için eğitim ve kültür yoluyla Türk kimliğini inşa etmeye çalışmıştı.²⁸¹ Öncelikle II. Abdülhamid Dönemi'nde ders kitaplarında dinî içerikte artış eğilimi gözlenmiştir. Her düzeyde okullara din ve ahlaki

²⁷³ Nuran Koyuncu, “Hukuk Mektebinin Doğuşu”, **Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, cilt: 16, sayı: 3, 2012, s.176.

²⁷⁴ Alkan, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme”, s.16

²⁷⁵ Emre Dölen, “II. Meşrutiyet Döneminde Darülfünun”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, cilt: X, sayı: 1, 2008, s.1.

²⁷⁶ Ekmeleddin İhsanoğlu, “Darülfünun”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt: 8, s.524.

²⁷⁷ Tekeli, İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim**, s.78-79.

²⁷⁸ Şen, “Osmanlı'dan Günümüze Eğitimde”, s.485-486.

²⁷⁹ Tekeli, İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim**, s.76.

²⁸⁰ Koçer, **Türkiye'de Modern Eğitimin**, s.130

²⁸¹ M. Gündüz, **Osmanlı Eğitim Mirası**, s.90-91.

dersler eklenerek İslam-Türk Sentezi oluşturulmaya çalışılmıştır.²⁸² Ayrıca devlet okullarında tarih derslerine önem verilmiştir. Okullarda okutulan tarih kitaplarında erken Türk tarihi ve mitolojisi vurgulanıp Türk milli kimliği ve duygusu oluşturulmuştur. Böylece Türk kimliğini geliştirmiş ve daha sonra yaygınlaşacak olan Türk ulusçuluğunun gelişmesine yardım etmiştir.²⁸³

II. Abdülhamid Dönemi'nin Osmanlısında eğitimin hızlıca geliştirilmesinin yanı sıra basın-yayın üzerinde sıkı bir politika uygulanıyordu. II. Abdülhamid, Osmanlı vatandaşlarının sultana itaatkâr ve sadık olmasını sağlamak için kitap ve gazeteler üzerine sansür koymuştur.²⁸⁴ 1881 yılında basını sansürlemek için Encümen-i Teftiş ve Muayene kurulmuştur. Bu kurumda çalışan 75 kişi, yayınlanacak yazıları okuyup sansür sorumluluğunu üstlenmişti.²⁸⁵ Bu dönemde birçok kitap yasaklanmış, bazı gazete ve dergilerin yayımı durdurulmuş ve yabancı kitapların tercümesine özellikle dikkat edilmiştir.²⁸⁶ Mesela “Bir Yıldız Böceği ile Bir Yolcu” adlı hikâyenin başlığındaki “Yıldız Böceği”, Abdülhamid'in yaşadığı Yıldız Sarayı'na atıfta bulunduğu düşünülerek basımı yasaklanmıştı.²⁸⁷ Tiyatro eserlerinde “kral öldürüldü” ibaresini yasaklanmış ve bunun yerine “kral vefat etti” gibi ifadenin kullanılması gerektiği dayatılmıştır.²⁸⁸ Bu dönem basın-yayın üzerinde sıkı bir politika uygulanmasına rağmen basılan kitaplarda büyük bir artış görülmüştür. 1820-1838 yılları arasında edebiyat konularıyla ilgili 56 kitap çıkmış ve 1876-1908 yılları arasında bu sayı 2950'ye yükselmişti.²⁸⁹

Kısacası, II. Abdülhamid reformlarla laik okulları daha yaygınlaştırmış ve ulema sınıfı eğitim sisteminin dışına itilmiştir. Geç Osmanlı toplumunun pek çok aydınlar gibi, devlet görevlileri de pozitif, rasyonel bilimin imparatorluğun sorunlarına çözüm sağlayacağına derinden inanıyorlardı. Bu nedenle II. Abdülhamid İslami dine dayalı Osmanlı geleneksel eğitim sistemini sürdürmek için kaçınılmaz olarak Batı eğitim modelini benimseye başlamıştır.²⁹⁰ Hukuk Fakültesi, “ulûm-i âliye-i diniye”

²⁸² Alkan, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme”, s.16-17

²⁸³ Alkan, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme”, s.17

²⁸⁴ Koçer, **Türkiye’de Modern Eğitimin** s.166.

²⁸⁵ Ömrüm Işı kay Gürbüz, “Abdülhamid Döneminde Sansürlenmiş Piyeler”, **Uluslararası Beşerî Bilimler ve Eğitim Dergisi**, cilt: 4, sayı: 8, 2018, s.188.

²⁸⁶ Osman Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, cilt:3-4, İstanbul: İstanbul Vilâyeti Mektupçusu, 1977, s.843-844.

²⁸⁷ Bora Ataman, “Türkiye’de İlk Basın Yasakları ve Abdülhamid Sansürü”, **Marmara İletişim Dergisi**, cilt: 14, sayı: 14, 2014, s.43.

²⁸⁸ Koçer, **Türkiye’de Modern Eğitimin**, s.167.

²⁸⁹ Gündüz, **Osmanlı Eğitim Mirası**, s.92.

²⁹⁰ Alkan, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme”, s.16

şubesi gibi laik hukuk eğitim sistemlerinin kurulmasıyla ulema ve medresenin elindeki “hukuk” ve eğitim tekeli kaldırılmış ve din, devletin kontrolü altına alınmıştır.²⁹¹ Daha önemlisi, II. Abdülhamid, Batılı eğitim düşüncesi doğrultusunda, daha çok Batı tarzı okullar açmış ve bu okul mezunlarına Batı fikrini Osmanlı’da yaygınlaştırmalarına katkı sağlamıştır.²⁹²

Yabancı sistem Osmanlı İmparatorluğu’nun belirli tarihsel yörüngesine ve mevcut taleplerine uyacak şekilde yerleştirilebilir. Batı eğitim sisteminin Osmanlılaştırılması, Çin’deki “kendini güçlendirme” amaçlanan Batılılaşma Hareketi örneğinde olduğu gibi, eskiden parlak olan imparatorluğun modern kültüre adaptasyonunun bir örneğiydi.²⁹³

2.2. Qing Hanedanlığı’nın Reformlarına Kısa Bir Giriş

Taiping Ayaklanması gibi iç isyanlar ve Batılı devletlerden gelen dış saldırılar yüzünden “Hasta Adam” konumuna düşen Qing Hanedanlığı, artık parlak geçmişine dönebilecek durumda değildi. Kendi gerilemelerini fark eden Qing yöneticileri, devleti güçlendirmek ve Batı güçlerinin tehdidinden kurtulmak için ilk defa yabacılardan gelen bilgileri ve bilimi öğrenmeye başlamıştı. Batılılaşma Hareketi ile başlayan Çin’in modernleşme döneminin en önemli alanı eğitimidir. Batı bilim ve teknolojisini öğrenerek iç ve dış krizleri çözebilecek yetenekler yetiştirmek üzere reform taraftarları, Çin geleneksel eğitim sistemi üzerinde ıslahat yapmış ve Çin eğitim sistemini modernleşme aşamasına taşımıştır.

2.2.1. Batılılaşma Hareketi Sürecinde Yapılan Eğitim Reformu (1860- 1890)

Çin’in Afyon Savaşı’nda uğradığı ağır yenilgi, kendisine Batının gelişmiş silahları karşısında güçsüz olduğunu göstermiştir. Geçmişte parlak bir ülke Qing Devleti “kendini güçlendirmek” ve “zengin olmak” olarak adlandırdıkları hedeflerine ulaşmak için 1861 yılında “Batılılaşma Hareketi” başlatmıştır. Batılılaşma Hareketi’nin düşüncelerinden en önemlisi, Batılılaşma Hareketi ile Batılı kapitalist arasındaki ilişkiyi gösteren “Batının teknolojisini batıya karşı kullanma” ve Batılılaşma Hareketi

²⁹¹ Alkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Modernleşme”, s.16

²⁹² Mustafa Çoban, “Osmanlı Çöküş Sürecinde Modernleşme ve Eğitime Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 20, 2012, s.100.

²⁹³ Benjamin C. Fortna, *Imperial Classroom. Islam, Education and the State in Late Ottoman Empire*, Oxford University Press, 2002, s.84-85.

ile Çin geleneksel feodalizm kültürü arasındaki ilişkiyi gösteren “Çin’in özü, Batı’nın işlevi”dir. Bu iki slogan altında Çinliler kendi geleneksel kültürünü ve sistemlerini değiştirmeme kuralıyla Batılı bilimleri benimseyerek kendini geliştirme hedefine ulaşmaya çalışmıştır.²⁹⁴ Bu dönemdeki eğitim reformları üç konuya odaklanmıştır.

İlk olarak, Batılılaşma Hareketi döneminde gerçekleşen eğitim reformu, daha çok Batılı tarzı okulların kurulmasıyla oluşmuştu. Batılılaşma Hareketi süresince üç tür okul kurulmuştur: 1) Avrupa ülkelerinin durumlarını anlamak için kurulmuş olan yabancı dil okulları; 2) subay yetiştirmek için açılan askerî okullar; 3) teknik ve mesleki okullardır.²⁹⁵ 11 Temmuz 1862’de Çin’in ilk modern yabancı dil okulu olan Tongwen Okulu Pekin’de kurulmuş ve bunun etkisiyle Şangay Yabancı Dil Okulu, Hubey Ziqiang Okulu gibi yabancı dil okulları kurulmuştur. Yabancı dil okullarının eğitim süresi beş veya sekiz yıl olmuştu. Öğretmenlerinin %80’i yabancılardan oluşan²⁹⁶ bu okullarda İngilizce, Rusça, Fransızca ve Almanca gibi yabancı dil öğretiminin yanı sıra matematik, coğrafya, kimya, uluslararası hukuk gibi yeni dersler de verilmiştir.²⁹⁷ Bu okullar Çin tarihindeki Lu Zhengxiang²⁹⁸, Hu Weide²⁹⁹, Liu Yulin³⁰⁰ gibi diploması alanındaki yetenekleri yetiştirmiştir.³⁰¹ Aynı zamanda reformcular, Qing Hanedanlığı’nı güçlendirmek ve zenginleştirmek için 1860’larda çeşitli fabrikalar kurmuş, elektrik hatları ve demiryolları inşa etmiştir. Bu nedenle mühendislik ve teknik yetenek alanındaki ihtiyaç hızla artmıştır. Reformcular bu ihtiyacı karşılamak için Fuzhou Denizcilik Okulu, Şangay Makine Okulu, Tianjin Telgraf Okulu, Tianjin Tıp Okulu, Shanhai Guan Demiryolu Okulu gibi 11 teknik ve mesleki okul kurmuştur.³⁰² İki Afyon Savaşı’nın yenilgisiyle Qing yönetici sınıfı, askerî alandaki geri kalmışlığı da hissettirmiştir. Yeni bilgilere sahip subaylar yetiştirmek için 1880’de Tianjin Donanma Okulu, Tianjin Silâh Okulu, Guangdong Huangpu Torpido Okulu,

²⁹⁴ Huizhen Liao, “Lun Yangwu Yundong dui Zhongguo Jindaihua de Shenke Yingxiang”, **Jingji yu Shehui Fazhan**, vol: 9, no: 9, 2011, p.136.

²⁹⁵ Chunsheng Wang, “Yangwu Jiaoyu yu Zhongguo Jiaoyu Zaoqi Jindaihua de Dansheng”, Qufu Normal University, Master Thesis, 2008, p.8.

²⁹⁶ Changfa Xie, Zeping Peng, **Zhongguo Jiaoyushi**, Chongqing: Xinan Shifan Daxue Chubanshe, 2012, p.204.

²⁹⁷ Shiliang Gao, **Renxian Huang, Zhongguo Jindai Jiaoyushi Ziliao Huibian·Yangwu Yundong Shiqi Jiaoyu**, Şangay: Shanghai Jiaoyu Chubanshe, 2007, p.93.

²⁹⁸ Lu Zhengxiang, Çin Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığının kurucusudur.

²⁹⁹ Hu Weide, Qing Hanedanı’nın İngiltere ve Rusya büyükelçisi olarak görev yaptı. Paris Barış Konferansı’nda Çinli temsilcilerden biriydi.

³⁰⁰ Liu Yulin, Qing Hanedanı Dışişleri Bakan Yardımcısı. Birleşik Krallık’ta büyükelçi olarak görev yaptı.

³⁰¹ Shihuan Zhao, “Yangwu Yundong zhong de Jiaoyu Gaige Tanxi”, **Xue Lilun**, no: 31, 2011, p.46.

³⁰² C. Wang, “Yangwu Jiaoyu yu”, p.13-14.

Guangdong Donanma Okulu dahil olmak üzere toplam 18 askerî okul açılmış ve Deng Shichang³⁰³ gibi askerî yeteneklere sahip birçok kişi yetiştirilmiştir.³⁰⁴

İkinci olarak, Batılılaşma Hareketi'nde ilk defa öğrenciler yurt dışına gönderilmişti. Eski Çin'deki insanlar, Çin'in dünyanın merkezi olduğuna ve Çin kültürünün yabancı kültürlerden üstün olduğuna inanıyorlardı. Bu nedenle Çinliler yabancılardan bir şeyler öğrenmeyi küçümsemiş ve onlardan hiç eğitim almamıştır. Batılılaşma Hareketi'nden önce yurt dışında okuyan birkaç kişi vardı, fakat bu kişisel bir eylemdi ve hükûmetle hiçbir ilgisi yoktu.³⁰⁵ Qing Hanedanı'nın geri kalmış fen bilimi ve teknolojisi, yöneticilerin bu fikri değiştirmesine neden olmuştur. 1868 ve 1870 yıllarında, yurt dışında eğitim alan ilk Çinli öğrenci Rong Rong, Jiangsu valisi Ding Richang'a ABD'de okumak üzere öğrenci göndermelerini iki kez önerdi. 1872 yılında Zeng Guodan ve Li Hongzhang bu öneriyi kabul etmiş ve Ekim 1875'e kadar Qing Devleti toplam 120 öğrenciyi Amerika'ya göndermiştir.³⁰⁶ Bu öğrencilerin çoğu elektrik, tıp, madencilik, donanım, inşaat mühendisliği, demiryolu inşaatı vb. doğa bilimleri veya uygulamalı bilimlere yoğunlaşmaktaydı. Aynı zamanda Fuzhou Denizcilik Okulu, Çin'in sahil güvenliğini geliştirmek için Avrupa'ya yaklaşık yüz öğrenciyi göndermişti.³⁰⁷ Batılılaşma Hareketi yurt dışı eğitiminin meyvelerini almıştır. Öğrenciler yurt dışından döndükten sonra öğrendikleri bilimleri kullanıp Batılılaşma Hareketi'ne büyük katkı sağlamaktaydı. Örneğin, Zhang Tianyou Amerika'dan döndükten sonra yabancı uzmanlar yerine Pekin-Zhangjiakou Demiryolunun inşasını yönetmiştir. Çinliler tarafından tasarlanan ve işletilen bu ilk demiryolunun inşaat maliyeti İngiliz mühendislerin bütçesinin sadece 2/7'siydi.³⁰⁸

Son olarak; Avrupa'nın siyaset, hukuk ve fen dahil olmak üzere birçok alandaki kitapları hızla Çinceye tercüme edilmiştir. Yeni okullarda fen bilimi ve teknoloji dersleri açılırken Batılı kitapların tercümesine yoğunlaşmak için bu okullarda tercüme odaları kurulmuştur. Sadece Pekin Tongwen Okulu 1882'ye kadar toplam 22 kitap tercüme etmiştir. Bunların arasında "Milletlerin Hukuku" ve "Ülkelerin Kısa Tarihi"

³⁰³ Deng Shichang, Qing Hanedanının Beiyang Filosunun kaptanıydı. 1894 Çin-Japon Savaşında öldü.

³⁰⁴ S. Zhao, "Yangwu Yundong Zhong", p.46.

³⁰⁵ Sheng Chen, "Wenhua Shiye zhong de Yangwu Jiaoyu", Jiangxi Normal University, Master's Thesis, 2004, p.13.

³⁰⁶ Liyan Yu, "Jiaoyu Xiandaihua Shiyu xia de Yangwu Jiaoyu Yanjiu", Dongbei Normal University, Master Thesis, 2014, p.21.

³⁰⁷ H. Liao, "Lun Yangwu Yundong", p.18.

³⁰⁸ Shihuan, "Yangwu Yundong Zhong", p.46.

gibi edebiyat ve tarih eserlerinin yanı sıra “Kimya Teorisi” ve “Astronominin Tarihi” gibi doğa bilimleri eserleri de bulunmaktadır.³⁰⁹ Jiangnan İmalat Fabrikasının tercüme odası 1871-1880 arasında matematik, kimya, tıp ve askerî alanlarını kapsayan 235 kitabı Çinceye çevirmişti.³¹⁰ Bu kitapların tercüme edilmesiyle yeni tarz okullar için öğretim kitapları olmuş ve insanların ufkunu genişletmiştir.

Yeni okulların kurulması ve kitapların tercüme edilmesi, geleneksel eğitim sistemini etkilemiş ve daha sonra bürokrat seçme sınavı sisteminin değiştirilmesine neden olmuştur.

2.2.2. Yüz Gün Reformunda Eğitimin Batılılaşması (1898)

1894-1895 Çin-Japon Savaşı’nda Çin’in mağlubiyeti, Batılılaşma Hareketi’nin başarısız olduğuna gösterdi. 1898’de Kang Youwei, Liang Qichao gibi reformcuların öncülüğünde siyaset ve eğitim sistemini geliştirmeyi amaçlayan Yüz Gün Reformu’na başlanmıştır.³¹¹ 11 Haziran 1898 tarihinde İmparator Guangxu “Ding Guoshi Zhao”nın³¹² yayılmasıyla Yüz Gün Reformunun başlamasını ilan etmiştir. 11 Haziran 1898’de başlayıp 21 Eylül 1898 Cixi darbesiyle sona eren bu reform sadece 103 gün sürdüğü için Yüz Gün Reformu denilir.

Yüz gün içinde imparator Guangxu, 184 ferman yayınlamıştır. Bu tedbirlerden en dikkat çeken ise üç kademli eğitim yapısını oluşturulması ve sekiz aşamalı makale yazmanın bürokrasi sisteminden kaldırılmasıdır.³¹³

İlk olarak, sekiz aşamalı makale yazma bölümünün bürokrat seçme sınavlarından kaldırılması ve sınav içeriklerinin değiştirilmesi planlanmıştır. 16 Mayıs 1898’de Kang Youwei, imparatora sekiz aşamalı sınav sistemini kaldırmayı önermiş ve beş gün sonra İmparator Guangxu bu teklifi kabul edip eyalet sınavında ve merkezî sınavda Konfüçyüsçü klasiklere ait sekiz aşamalı makale yazma bölümü yerine siyasi, ekonomi ve tarih analizlerinin incelendiği bir bölüm koymaya karar vermiştir.³¹⁴

³⁰⁹ C. Wang, “Yangwu Jiaoyu yu”, p.21.

³¹⁰ Yong Yang, “Yangwu Yundong Jiaoyu Gaige yu Mingzhi Weixin Jiaoyu Gaige Biaojiao Yanjiu”, PHD Thesis, Hebei University, 2011, p.105.

³¹¹ Jie Meng, “Bairi Weixin de Jincheng yu Shibai Yuanin”, **Lantai Shijie**, no: 9, 2013, p. 31.

³¹² Ding Guoshi Zhao, Türkçeye “İmparatorluğun Yöntem Esasları” olarak çevrilebilir. 11 Haziran 1898 tarihinde uyguladığı bu esasta Yüz Gün Reformlarının ana tedbirleri belirlenmiştir.

³¹³ Erxun Zhao, Qingshi Gao, <http://hanchi.ihp.sinica.edu.tw/ihpc/hanjiquery?@110^2047196403^802^^5020202500010024@@483924959, 12, Aralık, 2019>.

³¹⁴ Yuqiong Zhang, “Lun Wuxu Shiqi de Jiaoyu Gaige”, **Jinian Wuxu Weixin Yundong 100 Zhounian**

Bundan sonra 23 Temmuz'da Guangxu, bürokrat seçme sınavlarına uygulamalı özel sınav eklemeyi emretmişti. Uygulamalı özel sınav, ayrıcalıklı bir şekilde devletin ihtiyacı olan yeni memurların seçilmesiyle ilgili bir sınavdır. Siyaset, diplomasi, hukuk, maliye, teknik, askerlik ve bilim bölümlerine ayrılmış olan bu sınavda, öğrenciler kazandıkları puanlara göre kabul edilmiştir.³¹⁵ Bürokrat seçme sınavının değiştirilmesi, toplumun ilerlemesini ve yetenekli bireylerin yetiştirilmesini teşvik etmiş ve onların seçilmesini sağlamıştır. 100 gün sonra bu reformların Cixi darbesiyle kaldırılmasına rağmen geleneksel bürokrat seçme sınavını sarsmış ve insanları Batılı bilgileri öğrenmeye teşvik etmiştir.³¹⁶

İkinci olarak, Çin'in modern tarzdaki ilk üniversitesi sayılan Pekin Büyük Okulu bu dönemde kurulmuştur. 1898 devrinden önce Zheng Guanying, Pekin'de yüksek okulunun kurulmasını öneri olarak sunmuştu, fakat muhafazakârların karşıtlığı ve altyapı eksikliğinden dolayı bu fikir gerçekleşmemişti. Yüz Gün Reformlarının öncesinde Kang Youwei daha fazla yeni okulun kurulmasını imparatora tekrar teklif etmiş ve Guang Xu bu öneriyi kabul edip 11 Haziran 1898 tarihinde uyguladığı fermenda üniversite seviyesinde Pekin Büyük Okulu'nun kurulmasını vurgulamıştı.³¹⁷ İçişleri Bakanlığı ve Liang Qichao Pekin Büyük Okulunun yöntemlerini yazmıştı. 8 bölüm ve 52 ilkedden oluşturan bu yöntemlerde yüksekokulun müfredatı, ders programları, öğrencilerin kabul edilme koşulları, mezunların iş dağılımı ve öğretmen kalitesi belirlenmiştir. Başka yeni tip okullara örnek olan bu okuldaki derslerde Konfüçyüs klasikleri, matematik, edebiyat, tarih ve beden eğitim gibi genel derslerin yanı sıra İngilizce, Rusça, Fransızca, Almanca ve Japonca gibi yabancı dil dersleri, siyaset, ekonomik, ticaret ve tıp gibi seçmeli dersler de bulunmaktaydı.³¹⁸ Pekin Büyük Okulu bu dönemde Çin'in en üst düzeyde okulu olmasının yanı sıra Çin'in en yüksek eğitim yönetim kurumu olarak görülmüştü. 1898 darbesiyle Pekin Büyük Okulu dışındaki tüm okullarda reform önlemleri kaldırılmıştır. 1900 yılında bu okul, Sekiz Devlet Ordusu tarafından tahrip edilmiş ve 1902'de tekrar açılmıştır. 1905 yılında bu okul "Pekin Üniversitesi" olarak yeniden adlandırılmış. Bugün bu okul Çin'in en

Xueshu Yantaohui, no: 11, 1999, p.142.

³¹⁵ C. Xie, Z. Peng, **Zhongguo Jiaoyushi**, p.216.

³¹⁶ C. Xie, Z. Peng, **Zhongguo Jiaoyushi**, p.216.

³¹⁷ Caixia Tan, Wei Wang, "Kunjing zhong de Shanbian——Qianlun Weixin Bianfa Shiqi de Jiaoyu Gaige", **Zhishi Jingji**, no: 16, 2009, p.179.

³¹⁸ Zhihui Zhang, "Wuxu Bianfa Shiqi de Jiaoyu Gaige", **Lishui Shizhuan Xuebao**, no:3, 1983, p.87.

meşhur üniversitelerinden biridir.³¹⁹

Üçüncüsü, imparatorluğun topraklarındaki bütün geleneksel özel okullar Batılı eğitim veren modern okullara dönüştürülmesidir. Reformcular, değişimin kökeninin yetenekli bireyleri yetiştirmek olduğuna ve yetenekleri yetiştirmesinin en önemli yolunun da okullar kurmak olduğuna inanmıştır.³²⁰ Guangxu, taşradaki tüm geleneksel okulları hem Çin klasikleri hem de Batı bilimlerinin öğretildiği yeni tarz okullara dönüştürme amacının yer aldığı bir kararname uygulamıştır. Şehir okulları yüksekokul, ilçedeki okullar ortaokul ve köy okulları ilkokul olarak görülmüştür.³²¹ Temmuz 1898 tarihinde Guangxu, yeni okulların yaygınlaştırılması için okul yönetme kabiliyetine sahip kişilerin yeni tarz okullar açmalarına izin verilmesine ve okul açanların ödüllendirilmesine karar vermiştir.³²² Yeni tarz okulların açılması ve geleneksel okulların dönüştürülmesiyle, ilkokulları, ortaokulları ve üniversiteleri içeren üç kademeli eğitim sistemi oluşturulmuştur. Reformcular, öğrencileri Batılı okullara girmesini teşvik etmek için, memur seçme sınavları ile diploma arasında bir bağlantı kurmuştu. 2 Temmuz 1898’de uygulamaya giren “Pekin Büyük Okulu Yönetmeliği”ne göre ilkokul mezunlarına Shengyuan’a, ortaokul mezunlarına Juren’e ve üniversite mezunlarına Jinshi’ye verilecekti.³²³ Böylece eski ile yeni sistem arasında bir bağ kurulmuştur. Hem bürokrat seçme sınavlarının değiştirilmesi hem de modern bilim okutulan Batı tarzı okulların kurulması, Konfüçyüsçü klasiklerine dayalı Çin’in geleneksel eğitim sistemini kökten değiştirmiştir. Aniden yapılan bu değişiklikler toplumda büyük tepki çekti. Çünkü öğrenciler bürokrat olmak için okullarda yıllarca Konfüçyüsçü klasikleri öğrenmiş ve sekiz aşamalı makale yazmaya çalışmıştır. Beş yaşından itibaren, hatta daha küçük yaşlardan itibaren Konfüçyüsçü klasikleri okumaya başlayan ve toplumun üst sınıfına girmek isteyen adaylar için bürokrat olmak hayatın en büyük amacı olarak görülmüştür.³²⁴ Bürokrat seçme sınavı sisteminin ve buna bağlı eğitim sisteminin değiştirilmesi, öğrencilerin bürokratik hayalini kıracaktı. Bu nedenle eskisi kökten atılıp yerine yeni bir sistem getirilmesi yerine biraz yumuşak bir geçiş sağlanmalıydı. Bürokrat seçme sınavları ile diplomanın birbirine bağlanması,

³¹⁹ C. Xie, Z. Peng, **Zhongguo Jiaoyushi**, p.216.

³²⁰ Qiuying Ji, “Qianxi Zhongguo Jindai”, p.115.

³²¹ Yequn Wang, “Wuxu Weixin Yundong Zhongde Jiaoyu Gaige”, **Lantai Shijie**, no:3, 2007, p.56.

³²² Z. Zhang, “Wuxu Bianfa Shiqi”, p.88.

³²³ Ruiteng Chen, “Wanqing Wuxu Bianfa de Jiaoyu Gaige Jingyan yu Xiandai Qishi”, **Xueyuan**, no:6, 2012, p.12.

³²⁴ Yuejin Wang, “Lun Keju zhi de Feichu dui Wangqing Wenren Yingshi de Yingxiang”, **Nanjing Huagong Daxue Xuebao**, no: 4, 2001, p.44.

milyonlarca öğrencinin bürokrat olma hayallerini korurken onları yeni okullarda eğitim almaya teşvik etmiştir. Böyle bir sistemin kurulması o dönemde Çin'i, Batı tarzı okulları yaygınlaştırmasına teşvik etmiş ve daha sonra bürokratik sınavının kaldırılması için temel oluşturmuştur.

Son olarak, başarılı öğrencilerin eğitim almaları için Batılı ülkelere gönderilmesini ve Batıların ideolojisini daha iyi anlayabilmek amacıyla çeviri bürosu kurulması düşünülmüştür. Fakat daha sonra Guangxu tahttan çekildiği için bu plan gerçekleştirilmemiştir.³²⁵

1898 yılında İmparator Guang Xu'nun desteklediği ve Kang Youwei ve Liang Qichao'nun savunduğu Yüz Gün Reform Hareketi eğitim reformlarını zirveye ulaştırmış ve Çin eğitim sisteminin temel içeriğini oluşturmuştur.³²⁶ Bu eğitim reformlarında sekiz aşamalı makale sisteminin kaldırılması ve yeni okulların açılmasına izin verilmesi, modern okulların sayısını hızla arttırmıştır. Ayrıca sekiz aşamalı makale yazma gibi sınav içeriklerinin değiştirilmesi ve bürokrat seçme sınavları ile diploma arasındaki ilişkilerin kurulması, geleneksel eğitim sistemini değiştirmiş ve bürokrat sınav sisteminin kaldırılmasına ön ayak olmuştur.³²⁷ Fakat reformcular ıslahatın hızlı olmayan bir süreç olduğunu anlamamıştır. Reformun uygulanmasından sonraki 103 gün içinde toplam 184 reform fermanı yayınlanmış ve yalnızca 12 Eylül'de 18 reform emri çıkarılmıştır.³²⁸ Bu reformların uygulanması çok radikal olduğundan dolayı Çinli bürokrat seçme sınav adaylarının ve Cixi'nin başını çektiği muhafazakarların çıkarları tehlikeye düşmüş ve Reform hareketi 21 Eylül 1898'de kadın hükümdar Cixi tarafından yapılan darbe ile etkisini kaybederek başarısızlığa uğramıştır.³²⁹

2.2.3. Qing Hanedanlığı'nın Sonlarında Tapılan Eğitim Reformu (1901-1911)

1898 Reformu sadece 103 gün sürmesine rağmen bu eğitim reformları bütün okullarda hem Çin geleneksel eğitiminin hem de Avrupalı fen bilgisinin öğretilmesini sağlamıştır. Bu eğitim reformları Guangxu'nun hapsedilmesiyle ortadan kaldırılsa da

³²⁵ Aijun Huang, "Shilun Yangwu Yundong yu Jindai Ziqiang", Anhui Daxue Xuebao, sayı 1, 2019, s.45-56.

³²⁶ Yi Liu, Jiangyuan Li, "Lvelun Bairi Weixin Qijian Zhongguo Gaodeng Jiaoyu Zhidu de Biange", **Gaodeng Jiaoyu Tansuo**, sayı: 5, 2007, s.9-14.

³²⁷ C. Tan, W. Wang, "Kunjing zhong de", s.179.

³²⁸ Xiangbing Yin, "Zishang Erxia" de Bianfa Daolu yu Wuxu Bianfa de Shibai", **Minjiang Xueyuan Xuebao**, no: 06, 2004, p.89.

³²⁹ Z. Zhang, "Wuxu Bianfa Shiqi", p.87.

daha sonraki eğitim reformlarının temelini atmıştır.

1899 yılında Boxer Hareketi ortaya çıkmıştır. “Yabancıları Çin’den çıkar, Qing Hanedanlığı’nı koru” sloganına sahip olan bu hareket, Qing Devleti’nin desteğiyle hızlıca Çin topraklarında yayılmıştır.³³⁰ 1900 yılında Boxer Pekin’e girmiş ve yabancılar tarafından inşa edilen kiliseler yıkmış, misyonerleri öldürmüştür. Batılı büyükelçiler defalarca Qing Devleti’ne Boxer Hareketi’ni durdurma talebi göndermesine rağmen Qing Devleti bunu ihmal etmiştir. Qing Hükûmetinin hareketsizliği karşısında, büyük güçler Qing Devleti’ni tehdit etmek için Tianjin’a donanmalar göndermiştir. Fakat millet bağımsızlığı ve kalkınmasını gerçekleştirmek isteyen Qing Hanedanlığı, Çin’i sömürgeleştiren sekiz devlete savaş ilan etmiştir. Sonuç olarak İngiltere, Amerika, Fransa, Almanya, Rusya, Japonya, Avusturya-Macaristan ve İtalya dahil olmak üzere sekiz devletten oluşan Sekiz Devlet Ordusu Çin’e saldırmış ve 14 Ağustos 1900 tarihinde Pekin’i işgal etmiştir.³³¹ Eylül 1901 tarihinde Qing Hükûmeti, sekiz devletle Xinchou Antlaşmasını imzalamıştı. Xinchou Antlaşması’nın imzalanması, emperyalistlerin Çin’i yönetmesi için Qing Hükûmeti’nin tamamen bir araç hâline geldiğini ve Çin’in tamamen yarı sömürge ve yarı feodal bir toplum hâline geldiğini göstermiştir.³³² Halklar kendilerini kurtarmak için devletin karşısına geçmiştir. Egemen sınıf, toplum çelişkilerini yok etmek ve yönetimini sürdürmek için Ocak 1901’den itibaren reformlar başlatmıştır. Takip eden yıllarda ortaya çıkan iç ve dış krizler, Qing Hanedanlığı’nın ıslahatını zorunlu hale getirmiş ve devletin temeli olan yeteneklerin yetiştirilmesini ilk sıraya koymuştur. Bu dönemdeki yerli yetenekleri yetiştirmeyi amaçlayan eğitim reformu; yeni okullar kurma, kamu personeli seçme sınavı sistemini ortadan kaldırma ve yurt dışına öğrenci gönderme olmak üzere üç politika üzerine odaklanmıştır.³³³

İlk olarak, Qing Hükûmeti daha fazla Batı tarzı okul kurmuştu ve eğitim programını değiştirmişti. 1901 yılından itibaren Qing Devleti’nde hızla Batılı tarzda yeni okullar kurulmuştur. Ayrıca 1902 yılında Çin’deki bütün geleneksel özel okullar, modern eğitim veren Batılı tarz okullarla değiştirilmiştir.³³⁴ Bununla birlikte

³³⁰ Huiling Pan, “Qiantan Yihetuan Yundong”, **Zhishi Wenku**, no:8, 2018, s.145.

³³¹ Hongsheng Tang, “Qingjun yu Baguo lianjun Zhiyi”, Huzhong Normal University, Yüksek lisans Tezi, 2016, S.33.

³³² Haibin Dai, “Xinchou Tiaoyue Tanpan Qianhou de Zhongfang Quanquan Wenti”, **Lishi Yanjiu**, no:4, 2018, s.76.

³³³ C. Xie, Z. Peng, **Zhongguo Jiaoyushi**, p.227.

³³⁴ Xiangyang Chen, “Qingmo Xinzheng yu Zhongguo Xiandaihua”, **Huanan Shifan Daxue Xuebao**

öğretmenlik okulları, ticaret okulları ve ziraat okulları gibi mesleki okullar da kurulmuştur. Tüm bu yeniliklerin sonucunda 1905 yılına kadar Qing topraklarında modern eğitim veren toplam 51.678 ilkokul, 460 ortaokul, 127 yüksekokul, 514 öğretmenlik okulu ve 254 mesleki okul açılmıştır.³³⁵ 1909 yılına kadar Çin’de toplam 52.348 Batılı tarzda okullar açılmış ve 1.638.884 öğrenci bu okullarda eğitim görmüştür.³³⁶ Ayrıca Çin, eski eğitim sisteminde öğretilen içerikleri tamamen değiştirmiştir. Dört Kitap ve Beş Klasik’e dayanan edebiyat dersleri yerine ilk öğretim aşamasında matematik, tarih, coğrafya, resim dersleri verilmiş; ortaokula yabancı dil, kimya, ekonomi gibi dersler eklenmiş ve yüksek aşamalı okullar günümüzdeki üniversiteler gibi ekonomi, hukuk, tarih ve fizik dahil olmak üzere sekiz bölümden oluşmuştur. Böylece oldukça modern sayılan bir okul sistemi kurulmuştur.³³⁷ Bunun sonucunda bürokrat seçme sınavlarında sorulan sorular da tamamıyla değişmiştir. Sınav müfredatlarının farklı olması, eski eğitimden yeni eğitim sistemine geçiş sürecinde hem öğretmen hem de öğrenciler üzerinde baskı oluşturmalarına rağmen Konfüçyüsçü klasikler dayalı memur seçme sınavları 1905’te ortadan kaldırılmış ve modern eğitim büyük bir zafer elde etmiştir.³³⁸

İkinci olarak, Qing Hükûmeti eski memur seçme sınav sistemini tamamen ortadan kaldırmıştı. Yüz Gün Reformu’nda reform taraftarları bürokrat seçme sınavı sisteminde önemli rol oynayan sekiz aşamalı makale yazma bölümünün kaldırılmasını istemiş fakat eski sistemi savunanlar tarafından muhalefet edildiğinden bu reformu gerçekleştirememiştir.³³⁹ Qing’in son döneminde, Batılı eğitim sisteminde okuyanlar sık sık bu sınav sistemini eleştirmiş ve modern tarzda okulların yaygınlaşmasını ve sınav içeriklerinin değişmesini mecburiyet hâline getirmiştir. Bunun için Qing Hükûmeti bürokrat seçme sınavlarını yavaş yavaş kaldırmaya başlamıştır.³⁴⁰ Devletin iç baskısı altındaki Temmuz 1902’de yönetici sınıfı, sekiz aşamalı makale yazma

(**Shuihui Kexue Ban**), no: 02, 1996, s.39.

³³⁵ Ru Zhang, “Qingmo Xinzheng de Xinshi Xuetao yu Jiaoyu Jindaihua”, **Leshan Shifan Xueyuan Xuebao**, vol: 17, no: 01, 2002, p.59.

³³⁶ Ping Xin, “Qingmo Xinzheng yu Zhongguo Xiandaihua Jincheng”, **Shehui Kexue Zhanxian**, no: 2, 1997, p.217.

³³⁷ Jiamei Sun, Yueli Li, “Qingmo Xinzheng zhong de Jiaoyu Gaige”, **Hainan Shifan Daxue Xuebao (Shehui Kexue Ban)**, No: 1, 2011, p.80-81.

³³⁸ Hongtao Wang, “Lun Qingmo Xinzheng zhong de Zhidu Biange”, Xibei University, Master Thesis, 2005, p.43-45.

³³⁹ J. Meng, “Bairi Weixin de”, p.31.

³⁴⁰ Qifu Yang, Wu Mingxia, “Jindai Xijiaoyu zai Feikeju hou Fazhan Quxiang de Piancha”, **Fujian Shifan Daxue Xuebao (Zhaxue Shehui Kexueban)**, no: 111, 2001, p.108.

bölümünü sınavlardan kaldırılmasına karar vermiş ve dönemin ihtiyacı olan siyaset, diplomasi, hukuk, makine gibi konuları sınavlara eklemiştir.³⁴¹ 1903'ten itibaren memur seçme sınavlarının kabul sayısı azaltılmaya başlamış ve sınav sisteminin kaldırılmasının temeli atılmıştır.³⁴² 2 Eylül 1905'te Cixi, Yuan Shikai ve Zhang Zhidong'nun geleneksel kamu personeli seçme sınavını durdurma önerisini kabul etmişti. Çin tarihinde 1300 yıldan beri süren geleneksel kamu personeli seçme sınav sistemi sonunda iptal edilmişti. Bu da Çin tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak görülür.³⁴³

Üçüncü olarak, bu dönemde yukarıda bahsedilen yenilikleri karşılamak için modern tarzda yeni bir eğitim düzeni oluşturulmuştur. Batılılaşma Hareketi'nde Batı bilgileriyle donanımlı yetenekleri yetiştirmek için Batılı okullar kurulmuştur. Fakat bu okullar belirli yöntemlere sahip olmamış ve eğitim sistemi düzensiz bir şekilde gelişmiştir. Yüz Gün Reformlarında batı tarzı modern bir eğitim düzeni kurmak istenmiş fakat muhafazakârların karşıtlığından geleneksel eğitim sistemine dokunulamamıştır. 1901'de ıslahatın uygulanmasıyla taşrada pek çok yeni okul açılmıştı. Fakat bu okulların belirli bir yöntemi olmadığından kalitesiz olmuştur. Aynı zamanda bürokrat seçme sınavı sistemi ile yeni okulların arasında bağlantı kurulması önerilmiştir. Bu durumda geleneksel eğitim sistemi toplumun gelişme ihtiyacına uyamamış ve devlet genelinde belirli bir standart oluşturulamamıştır. 1902 yılında Qing Hanedanlığı, Batılı eğitim sistemini tanıtan "Hanedanlık Eğitim Kanunu"nu yayınlamış ve bu eğitim kanunu 1904 yılında gerçekten uygulanmıştır. Bu kanunda, Qing Hükûmeti yasal olarak ülke genelinde ilkokul, ortaokul ve üniversitelerin kurulmasını, her seviyenin eğitim süresini ve Çin'in eğitim sistemini belirlemiştir.³⁴⁴ 1904 eğitim düzenine göre Çin'in eğitim sistemi 3 aşamaya ve 6 sınıfa ayrılmıştır. Birinci aşama, temel ilkokul ve gelişmiş ilkokul olmak üzere ilköğretim aşamasıydı. Temel ilkokula günümüzdeki gibi 7 yaşın üzerindeki çocuklar kaydedilmiş ve eğitim süresi beş yıl olmuştur. Bu okullarda Konfüçyüsçü klasikler, Çince, matematik, tarih, coğrafya, bilim, ruh eğitimi ve beden eğitimi olmak üzere toplam sekiz ders verilmiştir.

³⁴¹ Qihang Wang, "Qingmo Xinzheng Shiqi Jiaoyu Gaige ji Qishi", **Huanqiu Renwen Dili**, no: 16, 2017, p.260.

³⁴² Baoqian Jia, "Qingmo Xinzheng Zhong de Jiaoyu Gaige Chuyi", **Hangzhou Wenbo**, no.01, 2012, s.98.

³⁴³ Ruimiao Xing, "Qingmo Xinzheng de Jiaoyu Gaige", **Hebei Guangbo Dianshi Daxue Xuebao**, vol: 11, no: 5, 2006, p.102.

³⁴⁴ Z. Li, "Qingmo Xuexiao Jiaoyu", p.71.

Temel ilkokuldan mezun olanlar gelişmiş ilkokula girebilmişti. Eğitim süresi dört yıl olan bu okullarda temel okulun sekiz dersinin yanı sıra resim dersi de okutulmuştur. İkinci aşama ise ortaöğretimdir. Ortaokulda beş yıl boyunca ruhsal eğitim, Konfüçyüsçü klasikler, edebiyat, yabancı dil (İngilizce, Almanca, Fransızca, Rusça, Japonca derslerinden seçilebilmiş), tarih, coğrafya, matematik, biyoloji, fizik ve kimya, hukuk ve ekonomi, sanat, beden eğitimi gibi toplam 12 ders verilmiştir. Üçüncü aşama yükseköğretimdir. Bu aşamaya giren öğrenciler öncelikle hazırlık okulunda 3 yıl öğrenim görmüştür. Bundan sonra öğrenciler araştırmayı istediği bir bölümü seçip 3 ya da 4 yıl yüksekokulda öğrenim görmüştür. Yüksekokuldan sonra lisansüstü derece sayılan ve 5 yıl süren Konfüçyüsçü Akademisi de bulunmaktaydı.³⁴⁵ İlkokuldan yüksekokula eğitim süresi 20-21 yıl kadardır. Her düzeydeki genel okula paralel olarak ziraat, ticaret, mesleki-teknik okullar ve öğretmenlik okulları bulunmaktaydı.³⁴⁶ 1904 eğitim düzeni Çin'in devlet genelinde uyguladığı ilk modern eğitim düzeni olmuş ve her düzeydeki okulların eğitim süresi, müfredatı, ders programları gibi konuları bu düzende ele alınmıştır. Bu eğitim düzeni, okullarda sadece Konfüçyüsçü klasiklerin okutulması geleneğini ve eğitim memurlarının yetiştirilmesini amaçlayan durumu değiştirmişti. Bu düzenin uygulanması geleneksel eğitim sistemin dağılmasını hızlandırmış ve bürokrat seçme sınavı sisteminin kaldırılmasına temel atmıştır.

Dördüncü olarak, eğitim yönetimi düzenlenmişti. Bürokrat seçme sınavı sisteminin kaldırılmasından sonra Qing Devleti yeni eğitim düzenini uygulamak için 1905 yılında Japonya'dan örnek alarak devletin en yüksek eğitim yönetimi olan Merkezî Eğitim Bakanlığını kurmuştur. Bu eğitim bakanlığı doğrudan doğruya Qing topraklarındaki bütün okulları yönetmiş ve Çin tarihinde eğitim ile kültürün Tören Bakanlığı tarafından kontrol edilmesi geleneğini değiştirmiştir. Özel bir eğitim bakanlığının kurulmasıyla eğitimin statüsü yükselmiş ve gelişmesi sağlanmıştır. Çin eğitim sisteminin kurumlaşması, muhafazakârların karşı çıkmasına rağmen modern eğitim sistemini oluşturup her düzeydeki okulların düzenli bir şekilde gelişmesini sağlamıştır.³⁴⁷

Beşinci olarak, Qing Hükûmeti yurt dışındaki ileri teknolojiyi öğrenmek için

³⁴⁵ Jianwen Xiao, Wanzqi Yang, "Qingmo Xinzheng yu Zhongguo Jiaoyu Zhidu Jindaihua", **Yichun Xueyuan Xuebao-Shehui Kexue**, vol: 27, no: 1, Feb. 2005, p.91.

³⁴⁶ C. Xie, Z. Peng, **Zhongguo Jiaoyushi**, p.230.

³⁴⁷ Chuansui Zhang, **Zhongguo Jiaoyushi**, Pekin: Yükseköğretim Yayınları, 2010, p.344.

çok sayıda öğrenciyi Japonya'ya göndermişti. 1896'da Çin-Japon Savaşı'ndan sonra Qing Hükûmeti Japonya'dan yeni bilgi ve teknolojinin öğrenilmesi gerektiğinin farkına varmıştı. Qing Hanedanlığı, Japonya'nın uyguladığı Meiji Reformu'ndan ders çıkararak ülkesini geliştirmeyi ümit etmişti.³⁴⁸ Bu yıllarda Qing Hükûmeti, Japonya büyükelçisi Yu Geng'in Japon Öğretmenlik Üniversitesine 13 öğrenci gönderme önerisini kabul etmişti. Bu aşamadan sonra Qing Hükûmeti'nin Japonya'ya gönderdiği öğrenci sayısı giderek artmıştır. 1907'ye kadar, Japonya'da okuyan Çinli öğrenci sayısı 15.000'di.³⁴⁹ Buna ek olarak Qing Hükûmeti, birçok öğrenciyi Avrupa'ya göndermiş ve 1907'ye gelindiğinde, Avrupa ve Amerika'da okuyan Çinli öğrenci 10.000'den fazla olmuştur.³⁵⁰ Ancak yurt dışında okuyan bu öğrencilerin çoğu hükûmetin beklediği gibi feodal yönetimi sürdürmek için çalışmamıştır. Aksine Batı'da kabul ettikleri demokrasi ve özgürlük düşünceleri onların fikirlerini değiştirmiş ve Çin'e döndükten sonra Qing Hanedanı egemenliğine karşı önemli bir güç hâline gelmiştir.³⁵¹

Son olarak, kadın eğitimi bu dönemde başlamıştır. Liang Qichao gibi Yüz Gün Reformlarını savunanlar 1897 yılında kız okullarının açılmasını önermiş fakat bu teklifi 1907'ye kadar gerçekleşmemiştir. 1907 yılında Qing Eğitim Bakanlığı, Kız İlkokulu Yönetmeliğini ve Kadın Öğretmenlik Okulu Yönetmeliğini yayınlamış ve kadınlara eğitim hakkı kazandırmıştır. Qing Devleti 1907 yılında yayınlanan İlk Eğitim İstatistiklerine göre 1907 yılına kadar Çin'de 428 kız okulu ve toplam 15.496 kız öğrencisi bulunmaktaydı.³⁵² Kadın eğitiminin gelişimi o dönemde çok sınırlı olsa da kız çocuklarının eğitilmesi için nesnel koşullar sağlanmıştır. Qing Hanedanlığı'nın sonunda yaptığı eğitim reformu, ilk defa kadınların eğitimini dikkate almış ve sadece erkeklerin eğitim hakkına sahip olduğu durumu değiştirmiştir.

1842'de Afyon Savaşı'nın yenilgisi ve Nanjing Antlaşmasının imzalanması, geçmişte parlak bir ülke olan Qing Devletinin gelişmiş silahlar karşısındaki güçsüzlüğünü göstermiştir. Kendilerinin geri kaldığını fark eden Çinli siyasetçiler, 1861 yılından itibaren Avrupa'dan örnek alarak Batılılaşma Hareketi'ni başlatmıştır. Bu dönemdeki eğitim reformları, Konfüçyüsçülüğe dayalı geleneksel eğitim sistemine dokunmadan birçok modern bilimi öğreten eğitim kurumları kurulduğu için hem

³⁴⁸ Q. Wang, "Qingmo Xinzheng Shiqi", p.260.

³⁴⁹ J. Sun, Y. Li, "Qingmo Xinzheng Zhong", p.81.

³⁵⁰ J. Sun, Y. Li, "Qingmo Xinzheng Zhong", p.81.

³⁵¹ P. Xin, "Qingmo Xinzheng yu", p.218.

³⁵² Zhuoran Dong, "Qianxi Qingmo Sancı", **Xingjiang Difang Zhi**, no.02, 2011, p.64.

gelenekselciler hem de reformcular tarafından kabul görmüştür. Bürokrat seçme sınavı sistemi köklü bir şekilde değiştirilmediyse de bir ıslahat fikri Çin'e getirilmiş ve daha sonra geleneksel eğitim sistemini kaldırılacak zemine kavuşturmuştur. Yüz Gün Reformlarında tamamlanmayan bürokrat seçme sınavı sisteminin kaldırılması, geç de olsa 1905 yılında Qing Devleti'nin son zamanlarında yapılan eğitim reformlarında gerçekleştirilmiştir. Sui Hanedanlığı'ndan itibaren 1300 yıl boyunca sürdürülen bürokrat seçme sınavı sisteminin kaldırılması, Konfüçyüsçülüğe dayalı eğitim müfredatının değiştirilmesini zorunlu hâline getirmiş ve Çin'in modern eğitim sisteminin kurulmasını hızlandırmıştır.³⁵³

³⁵³ J. Sun, Y. Li, "Qingmo Xinzheng Zhong", p.79.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI VE ÇİN İMPARATORLUKLARININ EĞİTİM SİSTEMLERİNDEKİ REFORMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

3.1. İki İmparatorluğun Eğitim Sisteminin Genel Olarak Karşılaştırılması

Daha sonra karşılaştırılacak olan iki devletin eğitim reformlarının arka planını, amacını, içeriğini ve sonucunu daha iyi anlayabilmek için öncelikle bu iki devletin geleneksel eğitim sistemleri üzerine kısa bir karşılaştırma yapacağız. Hem Osmanlı İmparatorluğu'nun hem de Qing Hanedanlığı'nın hükümdarları, eğitim sistemiyle devletin ihtiyacı olan devlet memurlarını seçmiş ve yetiştirmiştir. Daha önemlisi, her ikisi de eğitim yoluyla hükümdara itaat ideolojisini halka telkin etmek istemiştir. Bu nedenle iki devletin geleneksel eğitim sistemi, amacı ve içeriğiyle birçok benzerlik taşımaktadır. Fakat iki devletin dayandığı felsefe farklı olduğundan eğitim sisteminde de farklılıklar vardır.

3.1.1. Eğitim Amacı

Her iki devletin eğitim sistemi, devletin ihtiyacı olan bürokratların yetiştirilmesi ve seçilmesi sorumluluğunu üstlenmiştir. Fakat Qing Hanedanı'nı bütün devlet memurlarını bürokrat seçme sınavlarıyla seçilebilmesine karşın Osmanlı İmparatorluğu genel eğitim sistemi ile devlete sadece kadı ve bazı kâtipleri seçmiştir. Askerleri ve diğer memurları seçmek için özel bir devşirme sistemi ve Enderun eğitimi kullanılmıştır.

3.1.1.1 Benzerlikler

Her ikisi de politikaya hizmet etmişti. Osmanlı'da devşirme sistemi, bir saray okulu olan Enderun Okulu; Çin'de de bürokrat seçme sınavı sistemi, hükûmete yetenekli kişileri seçmek için kullanılmıştır.

Sui Hanedanlığı'ndan önce Çin, memur seçmek için esas olarak bir öneri sistemi benimsemiştir. Her eyaletin başkanı ilçe ve şehirlerden kültür ile ahlak açısından karakterli adayları seçip merkezî hükûmete önermiştir. Ardından merkezî bürokrat yazılı sınavı ve mülakat gibi yollarla bu adayların yeteneklerini inceleyip bir değerlendirme yaparak resmi pozisyonlara yerleştirirdi. Fakat çeşitli bölgelerde farklı

yetenek standartları uygulanmış olduğundan her eyaletten seçilen adayın kalitesi de farklı olmuştur. Yukarıda bahsedilenlere ek olarak, bazı yerel memurlar ve aristokratlar kendi tavsiye hakkını kötüye kullanarak istediği adayları hükûmete önermiştir.³⁵⁴ Sonuçta sadece bürokrat ve aristokrat çocukları veya akrabaları öneri sistemiyle bürokrat seçilmişlerdir. Memurluk sistemi kaçınılmaz olarak bu bürokrasi ve aristokrat grupları tekeline geçmiştir.

Sui Hanedanlığı'nda öneri sisteminin üzerinde bir bürokrat seçme sınavı sistemi icat edilmiştir. Öğrenciler, toplumsal statülerine bakılmaksızın devlet tarafından belirlenen sınavlara katılarak bürokrat olabilmıştır. Bireysel yeteneklere dayalı olan bu sınav sistemi, aristokrat grup tekelinde olan bürokrat seçimini değiştirmiş ve merkezî saltanatı güçlendirmiştir.³⁵⁵ Daha önemlisi, bürokrat seçmek için yapılan bu sınavlar, bir anlamda toplumun statü değiştirmesini sağlamıştır. Eski bir Çin şiirinde yazdığı gibi “Sabahleyin çiftçidir, akşamleyin imparatorun huzuruna çıkabilir.” Her erkek aday bu sınavlara katılabildiğinden, herkes devletin en üst düzeydeki yönetici sınıfına girebilmiştir. Bu nedenle bu sınav sistemi, 7. yüzyılda kullanıldıktan sonra Çin İmparatorluğu'nun esas memur seçim sistemi olmuş ve 1905 yılına kadar devam etmiştir.

Binlerce yıl boyunca uygulanan bu sistem zaman geçtikçe olgunlaşmış ve Qing Hanedanlığı'nda mükemmel hâle gelmiştir. Ailede fuhuş, sokak çalgıcılığı gibi işler yapan atalara sahip olanların dışında her erkek bürokrat seçme sınavlarına katılabilmıştır. Öğrencilerin sınava katılmasından önce günümüzdeki kayıt formu gibi bir formda kendi adı, doğum yeri, yaşı, ebeveynleri, büyük ebeveynleri ve büyük büyük ebeveynleri dâhil olmak üzere üç nesil özgeçmişi yazılmalıydı.³⁵⁶ Adayların öz geçmişinde sahtecilik gibi yasa dışı eylemlerin olmamasını sağlamak için aynı sınavdaki beş adayın birbiriyle bilgilerinin teyit edilmesi ve adayların kendi ilçelerinden olan bir aydının referansını alması istenmiştir.³⁵⁷

Qing Hanedanlığı'nda bürokrat seçme sınavları genellikle üç yılda bir yapılmıştır. Bu sınavlar birinci bölümde bahsedildiği gibi dört dereceye ayrılabilir.

³⁵⁴ Haiyan Wu, “Mantan Zhongguo Gudai de Rencai Xuanba Zhidu”, **Wenshi Yuekan**, no: 5, 2020, p. 73-74.

³⁵⁵ Jun Wang, **Zhongguo Gudai Guanzhi**, Beijing: Zhongguo Shangye Chubanshe, 2015, p.139-140.

³⁵⁶ Yani Pang, “Qingdai Tongshi Linbao Yanjiu”, **Zhongguo Minzu Bolan**, vol: 20, 2020, p.95.

³⁵⁷ Yulong Zhong, **Kechang Huiyilu**, Hangzhou: Zhejiang Klasik Kitaoları Yayınevi, 1987. p.8.

1. derece, üç yılda iki defa düzenlenmiş olan hazırlık sınavıdır. Her öğrenci, ilçe veya şehirde ilçe sınavı, şehir sınavı, okul sınavı olarak üç seviyeye ayrılmış olan hazırlık sınavlarına katılmış ve bu üç sınavı geçtikten sonra “Xiucai” unvanı alıp şehir ve ilçe okullarında eğitim alabilmiştir. Sadece Xiucai unvanı alanlar ve devlet okullarında okuyanlar, gerçek bürokrat seçme sınavı sayılan eyalet sınavına girebilmiştir.³⁵⁸ Yani sadece hazırlık sınavını geçenler bürokrat seçme sınavlarına katılabilmektedir. Bu nedenle hazırlık sınavını geçenler doğrudan bürokrat olmasa da bu sınav öğrencilerin memur seçimlerine girmeye hak kazanmalarını sağladığı için çok önemlidir.

2. derece, eyalet sınavıdır. Bu sınavdan sonra gerçek bürokrat seçme sınavları başlamıştır. Eyalet sınavı üç yılda bir her eyaletin başkanı tarafından düzenlenmiştir. Qianlong’un 53. yılından (1788) itibaren bu sınavda üç konu incelenmiştir. Birincisi, Dört Kitap’tan seçilen bir veya iki cümlelerin anlamının açıklanması; ikincisi, Beş Klasik’ten seçilen bir veya iki cümlelerin anlamının açıklanması; üçüncüsü, Konfüçyüs klasikleriyle güncel konuların tartışılması. Bu üç testte adaylar 700 kelimeli sekiz aşamalı makale yazarak kendi görüşlerini açıklamışlardır.³⁵⁹ Eyalet sınavını kazananlara Junren unvanı verilmiş ve bu unvanı alan adaylar artık yönetici sınıfına girmiştir. Junrenler doğrudan devlet okullarında öğretmenlik yapabilmiş veya yedek ilçe hâkimi olmuştur. Daha yüksek pozisyonda yer almak isteyenler merkezî sınav sisteminin diğer aşamalarına da devam etmişlerdir.³⁶⁰

3. derece, merkezî sınavdır. Üç yılda bir yapılmış olan merkezî sınav, eyalet sınavının ikinci yılında düzenlenmiştir. Yalnızca Pekin’de yapılan merkezî sınav da eyalet sınavı gibi üç testten oluşmuştur. Bu sınavı geçen öğrenciler Gongshi unvanını almış ve en üst düzey saray sınavına katılabilmektedir.³⁶¹ Qing Hanedanlığı’nda genellikle merkezî sınava katılan adayların 20’de 1’i Gongshi unvanı alabilmiştir. Qing kayıtlarına göre bir merkezî sınavda en az 90 kişiye, en fazla 406 kişiye Gongshi unvanı verilirdi. Merkezî sınavı geçemeyen adaylar, üç yıl sonra merkezî sınava tekrar

³⁵⁸ Yulei Hu, “Qingdai Wentong Kaoshi Shulun”, *Longdong Xueyuan Xuebao*, vol: 26, no: 6, 2015, p.81.

³⁵⁹ Jun Lu, Xiuying Huang, *Qingdai Guangxi Gongyuan*, Guangxi: Guangxi Shifan Daxue Chubanshe, 2013, p.51-52.

³⁶⁰ X. Chen, *Zhongguo Gudai Keju*, p.67.

³⁶¹ J. Wang, *Zhongguo Gudai Guanzhi*, Pekin: Zhongguo Shangye Chubanshe, 2015, p.142.

katılabilmiş veya Juren unvanıyla doğrudan öğretmen veya yedek memur olmuştur.³⁶²

4. ve en önemli derece ise saray sınavıdır. İmparator tarafından doğrudan yönetilen saray sınavı genellikle merkezî sınavdan bir ay sonra hükümdar sarayında düzenlenmiştir. Saray sınavının içeriği sadece memurluk yönetimi, finans, tarım, sınır savunması gibi güncel siyaset hakkında bir konuyla ilgili sekiz aşamalı makale yazılması şeklinde olduğundan eyalet sınavı ve merkezî sınavdan daha kolay olmuştur. Öğrenciler sarayda bir gün içinde en az bin kelimelik bir makale yazmalıydı ve yazdıkları makaleler imparator ve önemli bürokratlar tarafından incelenecekti. Saray sınavına katılanlar genellikle bu sınavı geçebilmiş ve Jinshi unvanı alabilmiştir. Jinshi unvanının alınmasıyla bürokrat seçme sınavları tamamlanmış ve memur olunabilmiştir. Dikkat edilmelidir ki, Juren bazı görevleri üstlenebildiyse de sadece Jinshi unvanını almış olanlar daha sonra merkezî hükûmetin önemli memurluklarına terfi edebileceklerdi.³⁶³

Saray sınavına katılan adaylar yazdıkları makalelere göre üç gruba ayrılmıştır. Bu sınavda birinci olan öğrenciye Zhuang Yuan denmiştir. İkincisine Bang Yan ve üçüncüsüne Tan Hua denmiştir. Bu üç kişi doğrudan Hanlin Yuan adlı merkez sekreterlik bürosunda sekreter olarak çalışmıştır. Diğer Jinshiler bir seçme sınavına katılacaktı. Onlardan en başarılı olanlar Hanlin Yuan'da üç yıl staj yaptıktan sonra yeteneklerine göre Halin Yuan veya başka merkez büroda memurluk yapmıştır. Halin Yuan'a giremeyenler ise merkezî eğitim kurumlarında veya taşrada memurluk yapabilmıştır.³⁶⁴ Hanlin Yuan sadece bir sekreterlik kurumu olmasına rağmen, her gün imparatorla görüşülmesi gerektiğinden statüsü çok önemliydi ve bu kurumda çalışan memurlar her zaman toplumdaki en yüksek rütbeli bilgin grup olarak görülmüştür. Bu kurumdan çıkan memurlar taşraya doğrudan vali olarak atanabilmiş ve terfi durumlarında daha çok tercih edilmiştir. Qing Hanedalığı'nın; Li Hongzhang, Zhang Zhidong gibi önemli bürokratlarının çoğu bu kurumda bir süre çalışmıştır. Bu nedenle adayların Hanlin Yuan'da memur olması en büyük amaç olarak görülmüştür.³⁶⁵

Bürokrat seçme sınavı sistemi toplumun en yetenekli insanlarını seçip onları

³⁶² X. Chen, *Zhongguo Gudai Keju*, p.69.

³⁶³ J. Wang, *Zhongguo Gudai Guanzhi*, p.142.

³⁶⁴ Zhenguo Zhang, "Qingdai Wenguan Xuanren Zhidu", *Lishi Jiaoxue*, no:4, 2008, p.31.

³⁶⁵ Jing Zhang, "Wanqing Xuanguan Zhidu Biange Yanjiu", China University of Political Science and Law, PhD. Thesis, 2005, p.19.

imparatora hizmet ettirmiştir. Qing Devleti'nin 267 yıl süren egemenlik devrinde toplam 114 defa bürokrat seçme sınavı yapılmış ve 26.888 kişiye Jinshi unvanı verilmiştir.³⁶⁶ Bu sistem, hükûmetin devamlılığını sağlamasının yanı sıra herkesin başbakan olabilmesi gibi toplum eşitliğine de katkı sağlamıştır. Fakat binlerce yıldır değiştirilmeyen sınav içeriği insanların fikirlerin yenileşmesine engellemiş ve Konfüçyüsçülüğü savunan öğrenciler, bilime daha çok önem veren modern eğitim sistemine karşı çıkmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda askerî memurları ve devlet memurlarını seçmek için devşirme sistemi ve Enderun Mektebi kullanılmıştır.

II. Murad Dönemi'nde kullanılmaya başlanan devşirme sisteminde ilk önce Yeniçeri Ocağını genişletmek için gayrimüslim çocuklarının seçilip yetiştirilmesini amaçlamıştır. Fatih devrinde sadece Müslüman Boşnakların çocuklarının devşirilmesine izin verilmiştir.³⁶⁷ Devlet tarafından belirlenen devşirme memurları, padişah fermanıyla bölgelere gidip devşirme işini yapmıştır. 8-20 yaşları arasındaki - özellikle 14-18- gayrimüslim erkek çocukları kaza merkezinde toplanmıştır. Devşirme memuru bu çocukların bilgilerini bizzat inceleyip bu oğlanları niteliklerine göre ayırmıştır. Devşirme sisteminde, Çin bürokrat seçme sınavlarındaki gibi adayların toplumsal sınıflarına çok bakılmasa da Çin'in seçme sınavlarına göre adayların özgeçmişi ve fiziki koşulları açısından daha katı koşullara sahiptir. Öncelikle bu çocukların aileleri incelenecektir. Kimsesiz çocuklar ve tek oğula sahip ailenin çocukları, sanat sahibi ailelerin çocukları ve evlenmiş çocuklar devşirilmemiştir. Hristiyan soylu, çok çocuklu ailelerden ve papaz ailelerinden sadece en nitelikli çocuklar toplanmıştır.³⁶⁸ Ayrıca köy kâhyasının oğlu ve şehirli çocukları gözleri açık olduklarından seçilmemiştir. Aile durumlarının yanı sıra çocukların fizikî koşulları da göz önüne alınmıştır. Çok uzun veya kısa boylu, kel, köse gibi özelliğe sahip adaylar alınmamıştır. Genellikle 40 haneden bir erkek çocuğu seçilmiş ve bu sayı devletin ihtiyacına göre değişmiştir.³⁶⁹ Devşirilen çocukların kendi ailesi, doğum tarihi, göz rengi gibi kişisel bilgilerin kaydedildiği eşkâl defterleri, sürücü denilen özel memur tarafından merkeze gönderilmiştir. Seçilen oğlanlar da sürücülerin idaresinde

³⁶⁶ X. Chen, *Zhongguo Gudai Keju*, p.30.

³⁶⁷ Cihan, *Osmanlı'da Eğitim*, s.34.

³⁶⁸ Abdülkadir Özcan, "Devşirme", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt: 9, s.254-255.

³⁶⁹ Younghee Le, "Osmanlı Devleti'nde Devşirme Sistemi (Fatih Dönemi'nde Vezir-i Azamlar ve Zağanos Paşa)", Ankara Üniversitesi, Doktor Tezi, 2020, s.72.

İstanbul'a gönderilmiştir.³⁷⁰

Asker ve devlet memuru olarak devşirilip yetiştirilecek bu çocuklar İstanbul'a ulaştıktan sonra Ağakapısı'ndan Anadolu veya Rumeli'deki Türk-Müslüman köylü ailelerinin yanına verilmişlerdir. Burada 3-5 sene yaşayarak İslam ve Türk adetleri öğrenmişlerdir.³⁷¹ “Türk’e verme” adlı bu süreçten geçtikten sonra bu oğlanlar İstanbul'a dönecek ve Acemi Ocağına kaydedilecekti. Acemi oğlan olan bu çocuklar, hazırlık sarayları olan Edirne, Galata ve İbrahim Paşa Saraylarında bedeni ve ahlaki eğitim almıştır.³⁷² Bundan sonra bu öğrencilerin bazıları Yeniçeri veya Kapıkulu Ocaklarına çıkacak, daha yetenekli olanlar ise Enderun Mektebinde eğitime devam edecekti.³⁷³

Enderun Mektebine giren oğlanlar, yedi kademeye ayrılmış olan oda veya koğuşlarda asker ve yöneticinin bilmesi gereken; siyaset, Türkçe, coğrafya, müzik, güzel sanatlarla ilgili dersler almıştır. Öğrenciler Küçük ve Büyük Oda denilen en alt sınıftan öğrenmeye başlamış ve onların yeteneklerine göre dallara ayrılmıştır. Toplam 12-14 yıl süren eğitim sürecinde bu öğrencilerin bir kısmı ilk 8 yılın sonunda çıkma adıyla dış görevlere veya askerî sistemlere kaydırılmışlardır.³⁷⁴ Enderun Mektebinden mezun olanlar sivil bürokrasiye veya orduya katılmışlar ya da mimar, müzisyen gibi sanat uzmanları olmuştur.³⁷⁵

Katı hükümle çeşitli bölgelerden devşirilen bu oğlanlar, askerî yönetici ve devlet memuru olarak fiziki, bedeni, ruhi talim gibi kapsamlı talimlerle yetiştirilmiştir. Uzun yıllar süren bu eğitimi alan yetenekli oğlanlar, askerî personel ve bürokratların kalitesini sağlamış ve devletin yönetiminde etkili olmuşlardır. Fakat geleneksel metotla seçilen ve yetiştirilen seçkinler, 18. yüzyıldan sonra ortaya çıkan uluslararası değişimleri karşılayamamış ve bu sistem değiştirilmek zorunda kalmıştır. II. Mahmud döneminde Yeniçeri Ocağının kaldırılmasıyla Enderun Mektebinin etkisi azalmış ve sonuçta 1909'da Enderun Mektebi de sahadan çıkartılmıştır.³⁷⁶

³⁷⁰ Özcan, “Devşirme”, s. 255.

³⁷¹ Özgür Sadık Karataş, “Klasik Türk Müziği Eğitimi'nde Bir Saray Üniversitesi: Enderûn Mektebi”, **Turkish Studies**, cilt:9, sayı:2, 2014, s. 871.

³⁷² Tekeli, İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim**, s.19.

³⁷³ Mücteba İlgürel, “Acemi Oğlanı”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt: 1, s.325.

³⁷⁴ Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, s.17.

³⁷⁵ Cihan, **Osmanlı'da Eğitim**, s.35.

³⁷⁶ Cihan, **Osmanlı'da Eğitim**, s.35.

3.1.1.2. Farklılıklar

Qing Hanedanlığı'nın bütün bürokratları genel eğitim sisteminden seçilmiştir. İslam dinini yaygınlaştırmaya yönelik Osmanlı eğitim sisteminin içinde üst seviyelere ulaşanlar aldıkları hukuk eğitimi bir gereği yargı mensubu olarak devlette görev almaktaydılar. Diğer Osmanlı bürokratların seçilmesinde ise daha çok devşirme sisteminden ve Enderun Mektebinden yararlanılmıştır.

Qing Hanedanlığı'nın genel eğitim sistemi, bürokrat seçme sınavı sisteminin önemli bir parçasıydı. Eski Çin'deki bütün devlet memurları bürokrat seçme sınavlarıyla seçilmiştir. Öğrenciler, bu sınavla girerek memur olmak istediklerinden büyük bir coşkuyla eğitim görmüştür. Ming Hanedanlığı'nda bürokrat seçme sınavlarına katılanların, devlet okullarından mezun olmaları gerektiği belirlenmiştir. Qing Hanedanlığı bu kuralın uygulamasını sürdürmüş ve geliştirmiştir. Sadece devlet okullarından mezun olanlar seçme sınavlarına katılabilirken Shuyuan gibi özel okullar da devlet tarafından kontrol edilmiştir.³⁷⁷ Bu nedenle Qing Devleti'nin bütün eğitim kurumları bürokrat seçme sınavlarına hazırlanma yeri hâline gelmiştir. Genel eğitim kurumlarının bürokrat seçme sınavları için öğrenci yetiştirilmesi ve bürokrat seçme sınavlarına katılanların devlet okullarında eğitim alması gerekli olduğu için okullar ile bürokrat seçme sınavları birleştirilmiştir. Shunzhi'nin dokuzuncu yılında (1653) bütün devlet okullarına “Devlet okulları bürokrat yetiştirmek için açılmaktadır” tebliğini göndermiştir.³⁷⁸ Yani Qing Devleti'nin genel eğitim kurumları tamamen bürokrat seçmeye hizmet etmiş ve devletin bütün bürokratları devlet okullarından seçilebilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ise durum böyle değildir. Osmanlı Devleti İslam dini ile özdeşleşmiş ve kendi saltanatını meşrulaştırmak için siyasetin ve dinin bir arada bulunduğu bir yönetimi benimsemiştir. Yani Osmanlı hükümdarları toplumu yönetmek için İslam'a güvenmiştir. Osmanlı hükümdarları, insanların davranışlarını düzenlemek için İslam hukukunu ve sosyal düzeni yönetmek için din adamlarını kullanmıştır. İlmiye sınıfı, askerî sınıf ve bürokratlar Osmanlı teşkilatının üç temel grubunu oluşturmuştur.³⁷⁹ Ancak Osmanlı toplumunda dinî ve akli bilimler birbirinden

³⁷⁷ Chuansong Jiang, “Qingdai Keju yu Guanxue Jiaoyu de Guanxi Yanjiu”, Xiamen University, Masters's Thesis, 2006, p.33.

³⁷⁸ X. Chen, *Zhongguo Gudai Keju*, p.169.

³⁷⁹ Mehmet İpşirli, “İlmiye”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt: 22, s.14.

ayrılmıştır.³⁸⁰ Osmanlı medreselerinde kelim, mantık, belagat ve felsefe dâhil olmak üzere alet ilimleri verilirken Kur'an ilimleri, hadis ve fıkıh gibi ulum-ı âliye de öğretilmiştir.³⁸¹ Dinî bilimlerinin okutulmasına yönelik Osmanlı medreseleri, vakfa bağı eğitim sistemi ve İslam hukukunu benimseyen yargı alanı için ilmiye sınıfını yetiştirmiş ve bu alanlarda önemli bir yer edinmiştir. Medreselerden mezun olanlar sınavla girerek alt düzeyde medreselerde müderrislik yapabilmıştır. Medrese eğitiminin içinde üst seviyelere ulaşanlar aldıkları hukuk eğitimi gereği yargı mensubu olarak devlette görev alabilmıştır.

Kısacası, dinî ve akli bilimlerin birbirinden ayrılmış olduğu Osmanlı Devleti'nde din eğitiminin odaklandığı genel eğitim kurumu olan medreseler, devletin sadece kâtiplik ve kadılık gibi yargı alanında yetenekli kişileri yetiştiren bir yer olmuştur. Devletin yönetim pratiği ile daha yakın ilişkili olan Enderun Mektebi, askerî ve başka diğer bürokratları yetiştirme ve seçme görevlerini üstelemiştir. Konfüçyüsçülüğe önem veren Qing Hanedanlığı'nın bütün bürokratları, Konfüçyüsçü klasiklerinin okutulduğu genel eğitim kurumlarında yetiştirilip bürokrat seçme sınavlarıyla seçilmiştir.

3.1.2. Eğitim İçeriği

Sanayi Devrimi'nden sonra her yönden kendini geliştirmiş olan Batılı ülkelerin, donanımlı insan gücüne ihtiyacı büyük ölçüde artmıştır.³⁸² Siyaset ve ekonomi alanlarındaki gelişme eğitim sisteminin değiştirilmesini teşvik etmiştir. Aynı zamanda felsefe, psikoloji, sosyoloji ve doğa bilimlerinin gelişimi, eğitim içeriğinin yenileşmesi için sağlam bir temel oluşturmıştır. Fakat Katolikliğe bağı geleneksel eğitim düşünceleri hâlâ insanları etkilemekte ve eğitim kurumlarında yer almaktaydı. Bu şartlarda, Avrupa toplumunda Kilise ve sekülerler arasında çatışmalarda yaşamıştır. İngiltere, Almanya ve Fransa gibi Avrupa devletlerinde çok sayıda eğitimci geleneksel eğitim içeriğini eleştirmiş ve çağın ihtiyaçlarını yansıtan yeni eğitim müfredatını ortaya koymuştur. Eğitim yenileşmesinin en önemli alanı yüksek eğitim alanıdır.

19. yüzyıldan önce, Avrupa'nın yüksek eğitimi soylular, askerler, zenginler gibi

³⁸⁰ Tekeli, İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim**, s.21.

³⁸¹ İpşirli, "Medrese", s.328.

³⁸² Mustafa Ergün, "Türk Eğitim Sisteminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, cilt: 17, 1990, s.454-455.

üst sınıflarla sınırlanmış ve eğitim içeriği klasik edebiyat ve teolojiye odaklanmıştır. Sanayi Devrimi'nin etkisiyle İngiltere ve Almanya'da üniversite reformları başlamıştır. Wilhelm von Humboldt'un etkisiyle ilk bilimsel araştırma üniversitesi olan Berlin Üniversitesi kurulmuştur. Bentham ve Müller bunu örnek alarak Londra'nın ilk laik üniversitesi olan London College'in 1825'te kurulmasını sağlamıştır. Bu üniversitelerde bilginin ve teknoloji bilimlerinin üretilmesi ve yayılması amaçlanmıştır. Ders programında klasik edebiyat, felsefe, hukuk, tarih, siyaset, ekonomi gibi sosyal bilimlerin yanı sıra matematik, fizik, teknik gibi fen bilimlerine önem verilmiştir.

Sanayi Devrimi eğitim içeriğinin değiştirilmesine neden olmuş ve bu dönemde oluşturulan modern eğitim sistemi, bilimsel donanımlı yetenekleri yetiştirmiştir. Bu eğitimi alan öğrenciler, Avrupa'nın bilim ve teknolojisini geliştirerek ekonomi ve siyasetin ilerlemesine katkı sağlamıştır. Rusya, Mısır, Japonya gibi devletler de Avrupa'ya öğrenciler gönderip onların sistemini öğrenerek Avrupalılaşmaya çalışmıştır. Fakat eskiden büyük imparatorluklardan olan ve kendisini dünyanın öncüsü olarak gören Osmanlı ve Qing İmparatorlukları, Batılıların gelişmiş teknoloji ve sistemlerini dışlamışlardır. 19. yüzyılın ilk yarısında bu iki devlet hâlâ fen bilimlerini göz ardı eden geleneksel eğitim sistemini kullanıyordu.

3.1.2.1. Din ile yakından ilişkili olan Osmanlı eğitim sistemi

Osmanlı İmparatorluğu'nun eğitimi din ile yakından ilişkilidir. İslamiyet'in Osmanlı İmparatorluğu'nun üzerindeki etkisi nedeniyle eğitimde dinî bilgiler daha çok tercih edilmiştir.

Birinci bölümde araştırıldığı gibi Türk, İslam ve yerli kültürden oluşan Anadolu Türk medeniyeti, Osmanlı Devleti'nin sosyal ve kültürel hayatını çok etkilemiştir. İslam ile özdeşleşen Osmanlılar, Türk ve İslami özelliklere sahip bir eğitim sistemini sürdürmüş ve geliştirmişlerdir.³⁸³ İslam dini ve kültürüyle şekillenen mektep ve medreseler, İslam ahlakının yaygınlaştırılmasında önemli yerler hâline gelmiştir.³⁸⁴ Devlet okulu olmayan ve ulemanın elinde özerk bir statüde bulunan bu eğitim kurumlarının müfredatı, dinî ağırlıklı olmuştur.

Osmanlı klasik döneminde ilköğretim kurumu olan mekteplerde öğrencilere

³⁸³ Uygun S., "Eğitimin Tarihsel Temelleri", <http://www.selcukuygun.com/site/?p=92>, 2010.

³⁸⁴ Recai Doğan, "Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt:37, sayı:1, 1997, s.419.

Kur'an'ı öğrenmeleri için Arapça, tecvit gibi temel din bilgileri verilmiş ve din faaliyetlerine yardımcı olacak basit matematik gibi bilimler okutulmuştur.³⁸⁵ Öğrenciler, Müslüman ülkelerde orta ve yükseköğretimin yapıldığı medreselere girdikten sonra, İslami kimlik taşıyan bu müessesede daha kapsamlı din eğitimi almaya başlamıştır.³⁸⁶ Osmanlı'nın bilgi üretim merkezî olan medreselerde zaman zaman matematik, astronomi, tıp gibi pozitif bilimler verilmesine rağmen bu dersler ek ders olarak görülmüş ve eğitimde Kur'an ilimleri, hadis ve İslam hukuku gibi dinî dersler daha çok tercih edilmiştir.³⁸⁷ “Kim ilim yoluna girerse Allah da onun cennete giden yolunu kolaylaştırır”³⁸⁸ gibi hadislerde belirtildiği gibi eğitime önem veren İslam dini, öğrencilere güçlü bir motivasyon kazandırmıştı. Talebeler sabahları beş saatlik dersler almış ve öğleden sonra kütüphanede veya camide kendileri çalışmıştır.³⁸⁹ Bu dersleri tamamlayan başarılı öğrenciler diploma alıp daha yüksek düzeyde medreselere girebilmiştir.³⁹⁰

Kısacası Osmanlı İmparatorluğu'nun geleneksel İslami eğitim müfredatı, öğrencilere mektepte temel dinî bilgiler ve medresede kapsamlı dinî bilgiler öğretmektir. Dinî bilgiler ile kültürel bilgileri bir araya getiren bu tür geleneksel eğitim sistemi, Osmanlı İmparatorluğu'nda çok önemli bir anlam taşımıştı. Fakat İslam dinini yaymayı amaçlayan bu okulların eğitim müfredatı kaçınılmaz olarak dine eğilmiş ve matematik, fizik, astronomi gibi pratik bilimler medreselerde verilmesine rağmen sık sık eğitim müfredatından dışlanmıştı. Bu durumdan ötürü Osmanlı Devleti diğer Avrupa ülkeleri karşısında geri kalmıştır. 19. yüzyıla girdikten sonra Sultan III. Selim ve II. Mahmut geleneksel eğitim sisteminin yetersizliğini fark etmiş ve Avrupa gibi modern askerî okullar kurmuştur. Fakat ulema sınıfı devletin yönetici sınıfında önemli bir rol oynamış olduğundan eğitim üzerindeki tekeli tamamen kaldırılamamıştır. Tanzimatçıların gayretiyle düalist eğitim sistemi kurulmuş ve Avrupa gibi modern fen bilimlerinin öğretildiği kurumlar inşa edilmiştir.

³⁸⁵ Doğan, “Osmanlı Eğitim Kurumları”, s.413-414.

³⁸⁶ Kenan Yakuboğlu, “Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi”, Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1996, s.60.

³⁸⁷ M. Gündüz, **Osmanlı Eğitim Mirası**, s.51.

³⁸⁸ Fahri, Kayadibi, “İslam Dini'nin Eğitime ve Öğretime Verdiği Önem”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 4, 2001, s.35.

³⁸⁹ Kazıcı, **Osmanlı'da Eğitim Öğretim**, s.152-153.

³⁹⁰ Mehmet Ali Ünal, “Osman Cengiz, Osmanlı Medrese Geleneğinde Zaman, Mekân ve Zihniyet Örgütlenmesi”, **Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim ve Finans**, 2019, s.35.

3.1.2.2. Konfüçyüsçülük düşünceleri ile alakalı olan Qing eğitim sistemi

Çin'de ise eğitim sisteminin Konfüçyüsçülük düşünceleri ile alakası vardır. Çin'de Konfüçyüsçülük düşüncelerine daha fazla önem verilmiştir.

İlkbahar-Sonbahar döneminde ³⁹¹ yaşayan Konfüçyüs, Dong Zhou Hanedanlığı'nın ³⁹² sosyal düzeninin bozulmasıyla yüz yüze geldiğinde, geleneksel görgü kurallarını yeniden canlandırma görevini üstlenmiştir. Konfüçyüs'ün ahlaki sistemi; öz disiplin, sadakat, yardımseverlik ve doğruluk olmak üzere dört ilke ile dengeleme üzerine kurulmuş ve kendini geliştirerek dünyanın ilerlemesi amaçlamıştır. Ona göre ailede oğul babanın, kadın da kocasının sözünü dinlemeli ve saygıda kusur etmemelidir. Siyasi düzende aile yapısında olduğu gibi halk da hükümdarın sözünü dinlemeli ve devlete karşı gelmemelidir³⁹³. Bu amaca ulaşmak için hükûmet eğitim, siyaset, din gibi tedbirlerle bu kuralları halka telkin etme görevine sahiptir.

Qing Hükûmeti kendi hükümdarlığını güçlendirmek için insanların düşüncelerine hâkim olmaya çalışıp feodal düzeni savunan Konfüçyüs fikirlerini, devlet ideolojisi olarak kullanılmıştır. Hükümdara itaat ideolojisinin telkin edildiği Konfüçyüsçü klasiklerin öğretilmesini teşvik etmek için eğitimi bürokrat seçme sınavlarına bağlamıştır. Konfüçyüs tarafından düzenlenen Dört Kitap ve Beş Klasik, sınav içeriğinde önemli bir yerde bulunmaktaydı ve Neo-Konfüçyüsçülük klasikleri de sınavlarda incelenmiştir. Bürokrat seçme sınavlarına katılmak isteyenlerin devlet okullarında eğitim almaları gerektiğinden devlet okulları bürokrat seçme sınavlarına hazırlanılan yer hâline gelmiştir. Bu okullarda öğretilen dersler de sınav içeriği olan Konfüçyüsçülük klasiklerine aitti. Ayrıca bu okulların kullandığı ders kitapları devlet tarafından belirlenmiştir.

Qing Hanedanlığı'nda okullarda Dört Kitap ve Beş Klasik ana ders kitabı olarak kullanılmış ve kitapların versiyonlarında belirli düzenlemeler yapılmıştır. Örneğin, sadece Zuo Qiuming tarafından açıklanan İlkbahar-Sonbahar Kayıtları ve Han Hanedanlığı'nda Dai Sheng tarafından yazılan Ayinler Kitabı eğitimde kullanılmıştır.

³⁹¹ İlkbahar- Sonbahar Dönemi, MÖ 770 ile MÖ 476 arasındaki eski Çin'in bir dönemidir. Bu dönemdeki insanlar tarih kaynaklarını mevsime göre yani ilkbahar, yaz, sonbahar ve kış olarak dört bölüme ayırıp kaydetmiştir. Tarıma dayanan toplum için her yılın ilkbaharı ve sonbaharı en önemli mevsimdir. Eskiden bu iki mevsimde kurban gibi daha çok önemli törenler düzenlenmiştir. Bu nedenle insanlar bu dönemdeki tarihleri daha çok İlkbahar-Sonbahar olarak özetle demiştir.

³⁹² Dong Zhou Hanedanlığı, MÖ 770-256 MÖ arasındaki eski Çin'in bir hanedanıdır.

³⁹³ Huarong Liu, "Rujia Jiaohua Sixiang Yanjiu", Lanzhou University, PhD Thesis, 2014, p.27.

Dört Kitap ve Beş Klasik'in yanı sıra "Tangshi Sanbaishou",³⁹⁴ "Guwen Guanzhi"³⁹⁵ gibi edebiyat hakkındaki kitaplar da yer bulunmaktaydı.³⁹⁶ Geleneksel okulların günlük eğitimi de bürokrat seçme sınavına ve bu sınavlara bağlı Konfüçyüsçülük klasiklerine odaklanmıştır. Mesela Qing Devleti'nin en yüksek eğitim kurumu olan İmparatorluk Akademisindeki öğrencilerin günlük öğretim faaliyetleri üç noktada toplanmıştır. Birincisi, Konfüçyüsçü klasiklerin ezberlenmesiydi. Öğrenciler her gün 300 kelimeli makale ezberlemeliydi ve öğrenme durumları öğretmenler tarafından üç günde bir defa kontrol edilmeliydi. İkincisi, sekiz aşamalı makale yazmaydı. Öğrenciler her ay Dört Kitap, Beş Klasik ve güncel konular hakkında sekiz aşamalıya uygun olan altı makale yazmalıydı. Üçüncüsü ise kaligrafi çalışmasıdır. Öğrenciler her gün 16 satır ve her satırda kırmızı çizgilerle 16 kareye ayrılmış olan bir kâğıtta kelimeleri güzelce yazmalıydı. Wang Zengqi'nin hatırlamasına göre İmparatorluk Akademisinde her ayın 21 gününü öğrencilerin kitap ezberlemesiyle ve bunların kontrol edilmesiyle geçirilmiştir.³⁹⁷ Uzun süre değiştirilmeyen eğitim-öğretim içeriği, öğrencilerin düşünme yeteneğinin azalmasına neden olmuştur.

Genel olarak, Konfüçyüsçü ideoloji Çin İmparatorluğu'na hem avantaj hem de dezavantaj getirmiştir. Öz disiplinin ve eğitimin vurgulandığı bu fikirler Çin medeniyetinin ilerlemesini sağlamıştır. Fakat bu ideoloji, yönetici sınıf tarafından egemen araç olarak kullanılıp devlet birliğine ve toplumsal istikrara katkı verirken insanların düşüncelerinin yenileşmesini engellemiştir. Özgürlük ve demokrasi gibi fikirlerine karşı olan feodal düzenin savunduğu Konfüçyüsçülük, çağa ayak uyduramayıp Avrupa'nın gerisinde kalmıştır.

1840'tan itibaren iç ayaklanmalar ve dış saldırınlıklarla birlikte Çin toplumu sosyal krizle karşı karşıyaydı. Teknoloji ve bilimin önünde Konfüçyüsçü ideoloji ve buna dayalı eğiti sistemi yetersizliğini göstermiştir. Kendini güçlendirmek için Qing Hükûmeti Avrupa devletlerini model almaya başlamıştır. Batılılaşma Hareketi, Yüz Gün Reformu ve Qing Hanedanı'nın sonunda yapılan reformlarla Konfüçyüs

³⁹⁴ Tangshi Sanbaishou, Türkçeye "Üç Yüz Tang Hanedanlığı Şiiri" olarak çevrilebilir. Bu kitapta Tang Hanedanlığı'nın 77 şair tarafından yazılan 313 şiir toplanmıştır.

³⁹⁵ Guwen Guanzhi, Türkçeye "Eski Zamanlardan Günümüze Bütün Güzel Makaleleri İçeren Kitap" olarak çevrilebilir. Bu kitap Dong Zhou Hanedanlığı'dan Ming Hanedanlığı'na kadar 222 güzel makale içerir.

³⁹⁶ Xiaoning Wang, Zhong Li, "Qingdai Guanxue Jiaoyu de Tedian- Jianlun Shiyingxing Jiaoyu de Houguo Jiqi Qishi", **Jiaoyu Lilun yu Shijian**, cilt: 31, no:31, 2012, p.12.

³⁹⁷ Guochang Shen, "Mingqing Guozi Jiansheng Richang Shenghuo yu Xuexi Huodong", **Jiaoyu Yanjiu yu Shiyan**, no:5, 2014, p.33.

klasiklerinin öğretildiği geleneksel okullar matematik, ekonomi, coğrafya gibi modern bilimleri tanıtan yeni okullarla değiştirilmiştir. Bürokrat seçme sınavı sistemi de gittikçe ortadan kaldırılmıştır. Bu yenileşme hareketleriyle modern bir eğitim sistemi kurulmuş ve Çinlileri binlerce yıldır etkileyen Konfüçyüsçü klasikler, eğitim sisteminin kenarına bırakılmıştır.

3.2. İki İmparatorluğun Eğitim Reformlarının Arka Planının Karşılaştırılması

Birinci bölümde belirtildiği gibi bu iki imparatorluğun çöküşü gelişmiş ülkelerin teknoloji, eğitim, politika gibi sistemlerinin gerisinde kalmasıyla başlamış ve bu iki imparatorluk kaçınılmaz olarak Batılı devletlerin yarı sömürgesi hâline gelmiştir. Fakat Avrupa Devletleri uluslararası dengeyi korumak için Osmanlı İmparatorluğu’nu ilk dönemde parçalamamış ve Osmanlıların ıslahatlarına imkân vermiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti’nin siyaset ile din işlerinin birbiriyle ortak olmasından dinî dirençleriyle karşılaşmıştır.

3.2.1. Benzerlikler

Yukarıda belirtildiği gibi bu iki imparatorluk çöküş dönemlerinde hem iç ayaklanmalar hem de dışarıda savaşlar yaşamıştır. Bu yönden bakıldığında bu iki imparatorluğun reformlarının arka planının karşılaştırılabilir benzer özellikleri mevcuttur.

Batılı ülkeler kapitalizmi geliştirmek için burjuva devrimini başlattılar ve bu devrim Asya ülkelerine hızla yayıldı. Batılılar kendi ekonomilerini geliştirmek için Asya ülkelerinin sömürgeleştirilmesiyle pazarı genişletmek istemişti. Eskiden gelişmiş bir ekonomiye sahip olan Çin ve Osmanlı İmparatorluğu, kaçınılmaz olarak yabancı güçlerin saldırganlığının ilk hedefleri hâline geldi. Fakat Avrupa karşısında üstün görünen her iki ülke, hem zenginleşmiş hem de fikren değişmiş olan Batılıların ilerlemesinin farkına varmamışlardır. Modernleşmenin gerekliliğini anlamayan iki devlet, Avrupalılarla yapılan savaşlarda defalarca başarısız olmuş ve Batılılar tarafından “hasta adam” olarak nitelendirilmişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyıla girdikten sonra Sırp ve Rumlar gibi Balkanlardaki milletlerin özerklik kazanması için başlatılan milliyetçilik akımıyla da karşı karşıya kalmıştır. Yine bu dönemde Mehmet Ali Paşa’nın liderliği ile Mısır’da hanedan değişikliğine gidilmesi tehlikesiyle karşılaşmıştır. Kısa sürede

bastırılmayan bu isyanlar, uluslararası bir mesele hâline gelmişti ve Avrupalı devletlerin Osmanlı'nın iç meselelerine müdahale etmesi için bahane olmuştu. Fransa ve Boğazlar üzerinde hak elde etmek isteyen Rusya gibi devletler fırsat bulunca Osmanlı Devleti'yle savaşa girmiştir. Sonuçta Osmanlı Devleti'nin Sırbistan ve Yunanistan'a özerklik vermesi kaçınılmaz olmuş ve Rusya'ya Boğazlar üzerinde bazı önemli haklar tanımıştır.³⁹⁸ Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak isteyen Rus Çarı I. Nikola, 9 Ocak 1853 tarihinde İngiltere elçisine “Kollarımız arasında hasta, ağır hasta bir adam var!” demiştir.³⁹⁹ Hasta Adam olarak tanımlanmış olan Osmanlı İmparatorluğu, 12 Mayıs 1860 tarihindeki The New York Times gazetesinde “Avrupa'nın Hasta Adamı” olarak ifade edilmiştir. Bu tabir, Avrupa güçleri karşısında Osmanlı Devleti'nin zayıflığını göstermiştir.⁴⁰⁰

19. yüzyılda doğuda da Osmanlı İmparatorluğu ile aynı kaderi yaşayan Qing Hanedanlığı bulunmaktaydı. Birinci bölümde bahsedildiği gibi hammadde kaynaklarına ve iş gücüne acil ihtiyaç duyan İngiltere, 1840'ta Çin'e karşı Afyon Savaşı'nı başlatmıştı ve 1842 yılında Qing Hükümeti, İngiltere ile Çin'in tarihindeki ilk eşitsiz antlaşma olan Nangjing Antlaşması'nı imzalamıştır. Bu antlaşmanın imzalanmasından sonra uluslararası ticarete kapısını açmak zorunda kalmış olan Qing Hanedanlığı; yarı sömürge, yarı feodal bir topluma dönüşmeye başlamıştır.⁴⁰¹ Savaşlardan kaynaklanan dış borçlar ve yabancı ürünlerin Çin'e girmesi, Çin'in geleneksel kendi kendine beslenme ekonomik yöntemine büyük darbe vurmuştu ve Taiping Ayaklanması gibi köylülerin öncülüğündeki bir ayaklanmaya neden olmuştur.⁴⁰² Bunun yanı sıra İngiltere ve Fransa daha çok çıkar elde etmek için 1856 yılında İkinci Afyon Savaşı'nı başlatmış ve Rusya da fırsat bularak Çin'in kuzeydeki 1,5 milyon km²lik arazisini ele geçirmişti.⁴⁰³ Bundan sonra toplam 26 eşitsiz antlaşmanın imzalanması, büyük ölçüde toprak kaybedilmesi ve savaş tazminatının ödenmesi Qing Hanedanlığı'nın ulusal egemenliğini ve toprak bütünlüğünü kaybetmiş ve tamamen yarı sömürge yarı feodal toplum hâline getirmiştir.⁴⁰⁴ Avrupa güçlerinin

³⁹⁸ Beydilli, “Mahmud II”, s.353.

³⁹⁹ A. Mehmet Kocaoglu, “Rusya'nın Tarihe Düşen Emperyalist Gölgesi”, **Bilig**, sayı: 3, 1995, s.44.

⁴⁰⁰ Kudret Emiroğlu, **Kısa Osmanlı-Türkiye Tarihi: Padişahlık Kültürü ve Demokrasi Ülküsü**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s.161-162.

⁴⁰¹ Xia Guo, Xuelin Liu, “Nanjing Tiaoyue Qianxi”, **Heilongjiang Shizhi**, no: 19, 2009, s.36-37.

⁴⁰² Xin Guo, Yingjie Cui, “Guanyu Yapien Zhanzheng dui Zhongguo Yingxiang de Yanjiu Zongshu”, **Xue Lilun**, no.18, 2015, s.65-66.

⁴⁰³ Zhaoxiang Guo, “Yapien Zhanzheng he Dierci Yapien Zhanzheng”, **Chuzhongsheng Xuexi Zhidao**, no:9, 2019, s. 60-61.

⁴⁰⁴ T. Chen, “Zhongti Xiyong Sixiang”, p.38.

saldırısı altında, eskiden parlak bir ülke olan Qing Hükûmeti'nin karşı koyacak hiçbir şeyi yoktu. Qing Hükûmetinin zayıfladığını hisseden Çinliler, 4 Ocak 1876 tarihli Shenbao gazetesinde “Çin, Osmanlı Devleti gibi bir hasta adam oldu.” yazmıştır. 1896 yılında İngiltere’de Londra Okulları Dergisinde “Doğu Asya’nın Hasta Adamı” ile ilgili meseleler ele alınmış ve bundan sonra yabancılar, Osmanlı Devleti gibi Çin’e “Hasta Adam” demeye başlamıştır.⁴⁰⁵

Çökmekte olan bu iki imparatorluğun, kendilerini başka ülkelerden üstün görüp bilimsel, teknolojik yeniliklere karşı kayıtsız kalması bu devletlerin ekonomik ve bilimsel yönden gelişmesini engellenmişti. Büyük krizle karşı karşıya kalan Çin ve Osmanlı, geleneksel kavramlarını değiştirmeye başladı ve Batılılaşma yoluna girdiler.

Hem Qing hem de Osmanlı reformdan önce ideolojik bir temel sahipti. Birinci Afyon Savaşı’nın başarısızlığıyla uğraştıktan sonra, Çin’in bazı aydınları “Batının teknolojisini Batıya karşı kullanma” fikrini öne sürmüş ve yabancı güçlerin saldırısına direnmek için Batı bilim ve teknolojisini öğrenmeyi teklif etmişlerdi. Osmanlı ise 18. yüzyıldan itibaren ıslahat çabaları sürüyordu. 1716’da Fransa’dan gelen subay De Rochefort tarafından hazırlanan raporda ilk defa orduda reform konusunu ele almış ve istihkam subayları yetiştirmek için yeni ordu okulların kurulmasını önermişti.⁴⁰⁶ Bundan sonra geleneksel eğitim sistemi dışında Mühendishane gibi ordunun teknik güce odaklanan yeni askerî okullar kurulmaya başlanmıştı.⁴⁰⁷ Bu okulların açılması insanların Batı bilim ve teknolojisini öğrenme düşüncesini oluşturdu ve daha sonra Batılılaşma için temel hazırladı.

3.2.2. Farklılıklar

Viyana Kuşatması’nın sonucu ve Karlofça Antlaşması’nın imzalanması Osmanlı Devleti’nde ıslahatı zorunlu kılmış ve 18. yüzyılda reformlar yapılmaya başlanmıştır. Ayrıca Batılı devletler Osmanlı topraklarındaki çıkarlarını korumak için Osmanlı-Rus savaşlarında Osmanlı’ya yardım etmiş ve bu devletler savaş istemedikleri için başlarda Osmanlı’yı parçalamamıştı. Bu nedenle Osmanlı reformları daha uzun bir süreçte gerçekleştirilmiştir. Osmanlı Devleti Batılılara karşı Çin’den daha güçlüyken,

⁴⁰⁵ Baoqiang Zhang, “Dongya Bingfu” Yici de Youlai yu Tiyu Zhuanye Liu Xuesheng de Kangzheng”, *Nanjing Tiyu Xueyuan Xuebao*, vol:16, no:2, 2017, s.1.

⁴⁰⁶ Tekerli, İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim*, s.28.

⁴⁰⁷ Tekerli, İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim*, s.29.

“dine bağı bir devlet” oldukları için daha karışık bir iç durumla karşı karşıya kaldılar.

3.2.2.1. İki devletin parçalanma süreçlerinin farklılığı

Öncelikle dikkat etmeliyiz ki Çin’in modernleşmesi Osmanlı’dan daha kısa bir sürede gerçekleştirmiştir. Yani 19. yüzyıla girmeden önce Osmanlı, Batı karşısında kendi yetersizliğini fark etmiş ve eğitim gibi alanlardaki eksiklerini tamamlama çabası içine girmiştir. Qing Devleti ise dış dünyaya kapalı politikalar uyguladığından 1840 Afyon Savaşı’ndan sonra ilk defa geleneksel sistemin değiştirilmesi gerektiğini düşünmüştür.

Osmanlı Devleti’nin önemli bir dönüm notası olan Viyana Kuşatması’ndan, II. Mahmud dönemine kadar yaklaşık 100 yıl geçmiştir. 1699’da Viyana Kuşatması başarısızlığının hemen ardından da Karlofça ile İstanbul antlaşmaları ile toprak kaybedilmiştir. Osmanlı Devleti’nin askerî anlamda aksaklıkları fark etmesi sonucu 19. yüzyıldaki yeniliklerine temel olacak bazı değişikliklere başlanmıştır. Bu uzun süreçte Osmanlı İmparatorları; II. Mustafa, III. Ahmed, I. Mahmud ve III. Selim’in yaptığı ıslahatlar 19. yüzyılın eğitim reformlarına temel hazırlamıştır. Mesela I. Mahmud, Avrupalılardan örnek alarak askerî alanda yenilikler yapmış ve askerî modernleşme fikrini uygulamaya koymuştur. I. Mahmud Dönemi’nde Türkiye’nin ilk yüksek teknik bilgilerinin okutulduğu Hendesehane kurulmuş ve Sultan III. Selim tarafından Mühendishane-i Berr-i Hümayun açılmıştır. Bu okulların inşa edilmesi 19. yüzyılın ilk yarısında yükseköğretimin Batılılaşmasının temelini atmıştır.⁴⁰⁸

Öte yandan Qin Devleti’nin kapısı aniden 1840 yılında Afyon Savaşı’yla birlikte açılmıştır. 1655 yılında Qing İmparator Shunzhi, korsan saldırılarını önlemek için Çinlilerin deniz yoluyla uluslararası ticaret yapmasını yasaklamıştır. Daha sonra bu tedbiri değiştirmesine rağmen sadece birkaç kişi devletin izniyle yabancılarla ticaret yapabilmıştır. Yabancıların da Çin’e girmesine katı sınırlandırmalar getirilmiş ve Çin’e girmiş olsalar bile uzun süre kalmasına izin verilmemiştir.⁴⁰⁹ Zaman geçtikçe Çin halkı yabancılarla hiç temas etmemiş ve Sanayi Devrimi’ni tamamlayıp pazarı genişletmek isteyen Avrupalılar Çin pazarına girememiştir. Kapalı bir diplomasi politikası

⁴⁰⁸ Uğur Kurtaran, “18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Çalışmaları ve Avrupa Algısı (1700-1754)”, **Osmanlı Modernleşmesi: Reform Çağında Çözüm Arayışı**, 2019, s.17, 24-35, 43-48.

⁴⁰⁹ Jun Liu, “Mingqing Shiqi Biguan Suoguo Wenti Zhuishu”, **Caijing Wenti Yanjiu**, no: 11, 2012, p.23.

uygulayan Qing Devleti hiçbir devletle temas edemediğinden kendisinin geri kaldığını hiç fark etmemişti. 1840 yılında ham madde kaynaklarına ve iş gücüne acil ihtiyaç duyan İngiltere, Afyon Savaşı'nı başlatıp Çin'in kapısını açmıştır. Modern teknoloji bilen Avrupalılar, Çin'i sömürgeleştirdikten sonra burada bir dizi ekonomik faaliyet yürütmüş ve Çin toplumunu bir anda modern döneme getirmiştir. Bu nedenle Çin'in eğitim alanındaki modernleşmesi hiçbir temeli olmadan kısa bir süre içerisinde gerçekleşmiştir.

İkinci olarak hem Qing hem de Osmanlı, Batılı güçlerle yapılan savaşlarda yenilgiye uğrasa da farklı sonuçlarla karşılaşmıştır. Qing Hanedanlığı sayısız eşitsiz antlaşmaları imzalamasıyla yarı sömürge yarı feodal bir toplumun hâline gelmiştir. Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli konumundan ve askerî gücü zayıflamadığından dolayı ilk önce Avrupalı güçler tarafından parçalanamamış ve siyasi açısından yarı sömürge toplumu olmamıştır.

Qing İmparatorluğu hükûmetinin hukuksuz yönetimi, bürokratların yolsuzlukları ve kabiliyetsiz olmaları, ekonominin zayıflaması, ticaret açığının fazla olması, ordularının güçsüz olması ve askerî teçhizatlarının çağın gerisinde kalması gibi sorunlarla birlikte iç isyanlarla da karşı karşıyaydı. Çin, Batılı güçlerle yapılan savaşlarda yenilgiler yaşarken iç toplumda Taiping Ayaklanması gibi birçok karışıklık ortaya çıkmıştı. Bunların hepsi Qing Hükûmetinin egemenliğini ciddi şekilde tehdit etmiş ve hükûmeti Batılı devletlere karşı güçsüz hâline getirmişti. Batılı güçler Çin'den daha fazla fayda elde etmek için bazen birleşip savaşıyorlardı. Nitekim Qing İmparatorluğu yarı sömürge yarı feodal toplum ve Avrupalı ülkelerin pazarı hâline gelmişti. Batı devletleri, Çin pazarında kendi çıkarlarını korumak için Çin'in kalkınmasını engellemişti. Daha önce belirtildiği gibi, sömürgeye karşı olan Taiping Ayaklanması ve Boxer Hareketi Batılı güçler tarafından bastırılmıştır. Qing Hükûmeti milletin bağımsızlığını kazanmak ve devleti güçlendirmek için Boxer Hareketi'nin yayılmasına izin vermiş ve hatta Batılı güçlere savaş ilan etmişti. Fakat Qing Hanedanlığı'nın ordusu, Batılıların gelişmiş silahlarıyla donanmış olan askerleri karşısında zayıf olduğunu görmüştür. Sonuç olarak kendisini kurtarmak için başlattığı bu hareket, Çin'i tamamen yarı sömürge bir toplumun hâline getirmiştir. Daha kötüsü, yarı sömürge hâline gelen Çin'in topraklarını kontrol etmek için Batılı güçler, Çin topraklarında sık sık çatışmalar meydana getirmiştir. Bu çatışmaların en önemlisi 1904-1905 yılları arasında Çin'in Shangdong ve Liaoning üzerinde patlak veren Japon-Rus

Savaşı'dır. Ağustos 1903'ten 1904'e Japon-Rus Savaşı'nın patlak vermesine kadar, Japonya ve Rusya, Çin'in kuzeydoğu bölgesi ve Kore Yarımadası'ndaki hakları konusunda bir dizi diplomatik müzakere yürütmüştür. Bu iki bölgeyi kontrol etmek isteyen iki devletin müzakereleri sonuçsuz kalmış ve 8 Şubat 1904 tarihinde Japonya kendi çıkarlarını korumak için Rusya'ya savaş ilan etmiştir.⁴¹⁰ Dört yıl süren bu savaş Çin'e büyük zarar vermiştir. Ana savaş alanlarından biri olan Liaoning Eyaleti'nde yapılan modernleşme reformları kesilmiştir. Japon orduları Liaoning'de egemen olmuş ve yerli devlet adamlarını keyfi şekilde dövmüş hatta tutuklamıştır. Hükûmetin emirlerini anlatan belgelerin şehre girmesi yasaklanmıştır.⁴¹¹ Ayrıca Japonya bu bölgede Dalian Devlet Okulu, Lüshun Devlet Okulu gibi köleleştirme eğitime ait okullar kurarak kültürel saldırganlık politikalarını teşvik etmiştir.⁴¹² Ayrıca bu savaş, Çin'in reformlarını sağlayan ekonomiye darbe vermiştir. Qing belgesine göre bu savaş sırasında 20.000 Çinliyi öldürülmüş ve toplam 6.900.000 tael gümüş kaybedilmiştir.⁴¹³

Japon-Rus Savaşı gibi bu çatışmaların hepsi Çin'in modernleşme yollarına taş koymuştur. Batı devletler Çin'den sürülmezse, ulusal bağımsızlığı elde etmek imkansızdır. Osmanlı İmparatorluğu ise Batılı devletlerin saldırısına uğramasına rağmen başlangıçta parçalanmamış ve reformların uygulanması için zaman kazanmıştır.

Avrupa ülkeleri Osmanlı İmparatorluğu'nun, Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının bağlandığı kara ve deniz yollarını kontrol ettiği için, coğrafi konumunun çok önemli olduğu konusunda hemfikirdir.⁴¹⁴ 17. yüzyılında Rusya Büyük Petro'nun yayılma politikalarını takip edip Osmanlı topraklarına genişletmeye ve boğazlarını elde etmeye çalışıyordu.⁴¹⁵ Bu amaca ulaşmak için Rusya "Üçüncü Roma" ideali ile Ermeniler, Slavlar ve Balkanlarda oturan Ortodoksları kullanarak Osmanlı hâkimiyeti altındaki Kafkaslara, Balkanlara ve boğazlara yayılmıştır. Rusya'nın Avrupa'ya doğru genişlemesi İngiltere, Fransa ve Avusturya-Macaristan gibi Batılı devletlerin çıkarlarını

⁴¹⁰ Chengri An, Yanliu, "Ri'e Zhanzheng yu Dongya Guoji Tixi de Chonggou", **Haerbin Gongye Daxue Xuebao**, vol:13, no:2, 2011, p.11.

⁴¹¹ Dewei Wu, "Ri'e Zhanzheng hou Qingzhengfu dui Dongsansheng Sunshi de Diaocha yu Suopei Yanjiu", Jilin University, Master's Tesis, 2011, p.15.

⁴¹² Jinmei Wang, Huiyun Dong, Xue Liu, "Ri'e Zhanzheng gei Dongbei Renmin Dailai de Zainan", **Lantai Shijie**, no:11, 2004, p.45.

⁴¹³ Lijun Liu, "Ri'e Zhanzheng dui Zhongguo, Riben de Yingxiang", **Minjiang Xueyuan Xuebao**, vol:25, no:3, p.113.

⁴¹⁴ Emruhan Yalçın, "Şark Meselesi ve Emperyalistlerin Türk Politikası", İktisadi, İdari, Sosyal Bilimler, Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, cilt: 2, sayı: 4, 2015, s.77.

⁴¹⁵ Emre Baysoy, "Modernleşme ve Jeopolitik Ekseninde Doğu Sorunu", **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, cilt: 7, sayı: 13, 2011, s.50.

tehdit etmişti. İngiltere, Rusya'nın Osmanlı boğazlarını alarak kendisinin Akdeniz'deki konumunu tehdit etmesinden korkmuştu.⁴¹⁶ Fransa, Osmanlı topraklarında kendi çıkarlarını korumak için Rusya'nın güçlü olmasını istememişti. Avusturya da Rusya'nın Balkanlar'daki hakimiyetinden giderek daha fazla korkuyordu.⁴¹⁷ Bu nedenle Batılı güçler Rusya'nın yayılmasını durdurmak için savaşlarda yenilgiler yaşamış olan Osmanlı Devleti'ne yardım etmişlerdi.⁴¹⁸ 1853 yılında Fransa, İngiltere ve Avusturya'nın desteğiyle Kırım Savaşı Rusya'nın yenilgisiyle sonuçlanmıştır.⁴¹⁹ Daha önemlisi, Qing Hanedanlığı'nın parçalandığı sırada tamamen pasif bir durumda olan Osmanlı Devleti, diplomasinin Batılılaşmasıyla Viyana Kongresi'nden sonra Avrupa devletler sistemine girmiştir.⁴²⁰ Avrupa güçleriyle aynı seviyede iletişim kuran Osmanlı Devleti, büyük devletlerin 19. yüzyılın ilk yarısında savaşa sebep olmamak için benimsediği güç dengesi politikasını kullanarak kendi toprak bütünlüğünü korumuştur.⁴²¹ Bundan sonra Batılı devletlerin müdahalesiyle Osmanlı Devleti'nden sık sık milli ayaklanmalarının ortaya çıkmasına rağmen Osmanlı Devleti, Qing Hanedanı gibi sömürge hâline gelmemiştir. Sahip olduğu siyasi bağımsızlık Osmanlılara reform sürecinde Qing Hanedanı'na göre daha uygun bir ortam sağlamıştır. II. Mahmud'dan sonra modernleşmenin gerekliliğini fark eden padişahlar, Osmanlı Devleti'ni güçlendirmek için bir dizi ıslahatlar gerçekleştirmiştir. Avrupa sermayesi ile demiryolları inşa edilmiş ve telgraf hatları dikilmiştir. Bunun gibi ulaşım ve iletişim araçlarının kurulması Islahat Fermanı prensiplerinin ülke içinde yayılmasını hızlandırmıştır.

Kısacası hem Osmanlı hem de Qing Hanedanlığı'na Batılılar tarafından saldırılmış olsa da Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyılda yenilikleri başlattığı ve ilk zamanda Avrupa güçleri tarafından parçalanmadığından 19. yüzyıldaki reformlara daha çok fırsat bulduğu görülür.

3.2.2.2. İki devletin karşılaştığı dirençlerin farkı

Her iki imparatorluk Batılılaşma çabaları sürecinde muhafazakâr grubun

⁴¹⁶ Emruhan Yalçın, "Şark Meselesi ve Emperyalistlerin", s.78-79.

⁴¹⁷ Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, s.55.

⁴¹⁸ Emruhan Yalçın, "Şark Meselesi ve Emperyalistlerin", s.78.

⁴¹⁹ Kemal Beydilli, "Şark Meselesi", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt:38, s.355.

⁴²⁰ İsmail Hakkı Elçi, "Osmanlı Diplomasisi ve Gelişme Süreci", **Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, sayı: 9, 2019, s.32.

⁴²¹ Emruhan Yalçın, "Şark Meselesi ve Emperyalistlerin Türk Politikası", **Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt: 2, sayı: 4, 2015, s.77.

dirençleriyle karşılaşmıştı. Fakat farklı siyaset yapılarından dolayı iki devlet farklı dirençlerle karşı karşıya gelmişlerdir. Osmanlı Devleti, siyaset ile din işlerinin iç içe geçmiş olması ve ulemanın devlet işlerine dahil olması sebebiyle sık sık bu grubun müdahalesine açık hale getirmiş ve dinî sorunlarla da karşı karşıya kalınmıştır. Qing Hanedanlığı'nın eğitim sistemi bürokrat seçme sınavı sisteminin bir parçası olduğundan, modernleşme hareketi Konfüçyüsçülerin muhalefetiyle karşılaşmıştır.

Yukarıda bahsedildiği gibi Osmanlı Devleti kuruluşundan 19. yüzyılın ilk yarısına kadar olan dinî prensiplere bağlı bir devlettir.⁴²² Devletin ve sultanın meşrutiyet kaynakları arasında İslam dini özel bir yere sahiptir.⁴²³ Padişahların otoritesinin meşrutiyet kaynağını oluşturan İslamiyet'i yaymak ideali ve İslam dininin idare, yargı ve eğitim sistemi üzerindeki etkisi önemlidir.⁴²⁴ Nitekim dinî çerçeve oluşturan Osmanlı Devleti hem dinî hem de dünyevi nitelikler taşımıştır.⁴²⁵ Kadılar, müftüler gibi ulema sınıfına idare görevlerinin verilmesinin yanı sıra, bu grup medreselerde de etkin idiler.⁴²⁶ Mekteplerde temel İslam eğitim verilirken medreselerde daha ileri İslami eğitimi verilmiştir. Medreselerden mezun olanlar sınava katılarak medreselerde müderris olma imkânı bulmuştur. Bu kapalı döngünün altında ulema sınıfı eğitim üzerinde tekel oluşturmuştur ve modernleşmeye yönelik olan ıslahat çabaları kaçınılmaz bir hâl almıştır.

19. yüzyılda Osmanlılar, Avrupa'nın ilerlediği müspet bilimleri öğrenmek için modern okulları açmasının yanı sıra birçok Batılı kitabı Türkçeye çevirmiştir. Özellikle II. Mahmut ve Tanzimat Dönemi'nde Ludwig Büchner, Cabanis gibi materyalist yazarların kitaplarının Türkçeye çevrilmesi, İslam dinine dayalı Osmanlı İmparatorluğu'na büyük etkileri olmuştur.⁴²⁷ İngiliz seyyah C. Mac Farlane ikinci defa Türkiye'yi ziyaret ederken Tıbbiye'deki öğretmenlerin ve öğrencilerin *Systeme de la nature* gibi, Tanrı'nın yokluğunu savunan Fransız materyalistlerin fikirlerini gösteren kitaplar okudukları için şaşırmıştır.⁴²⁸ Hatta bu fikirlerin etkisiyle Şanizade Mehmet

⁴²² Mahmut Zengin, "Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikalarının Din Dersi Öğretim Programlarına Etkileri", **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt: 19, sayı: 36, 2017, s.115.

⁴²³ Seyfettin Aslan, Mehmet Alkış, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçişte Türkiye'nin Modernleşme Süreci: Laikleşme ve Ulusal Kimlik İnşası", **Akademik Yaklaşımlar Dergisi**, cilt: 6, sayı:1, 2015, s.20.

⁴²⁴ Atiye Emiroğlu Bayır, "19. yy. Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Bağlamında Din Eğitimi", **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, cilt: 4, sayı: 13, 2017, s.491.

⁴²⁵ Aslan, Alkış, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçişte", s.20.

⁴²⁶ Bayır, "19. yy. Osmanlı Devleti'nde", s.491.

⁴²⁷ Nizayi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, s.232, 238.

⁴²⁸ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s.233.

Ataullah Efendi, Tunuslu Hayreddin Paşa gibi bazı reformcular, geleneksel İslam düzenini çağdaşlaşmaya uyumlu bir şekilde düzenlemeye gayret etmiştir.⁴²⁹ Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi'nin Başkanı Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, o zamandaki birçok aydın gibi geleneksel İslami düzen üzerinde yenilikleri yapmaya çalışmıştır. O, tıp medresesinde eğitim görürken Avrupa'dan gelen gelişmiş bilgileri de özümseyerek Osmanlı İmparatorluğu'nda yaymaya gayret etmiştir. Arapça, Farsça, İtalyanca, Fransızca, Rumca ve Latinceyi iyi bilen Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, bu becerilerini de kullanarak tarih, edebiyat gibi sosyal bilimleri araştırmanın yanı sıra tıp, matematik, astronomi gibi bilim dallarındaki birçok kitabı Türkçeye çevirmiştir.⁴³⁰ Şanizade Mehmet Ataullah Efendi'nin meşgul olduğu bu dallardan en önemlisi ise tıptır. Örneğin, Şanizade Ataullah, Baran Anton von Störck'ün *Medizinisch Praktischer Unterricht tür die Feld und Landw anderzte der Österreichischen Staaten* adlı eserin İtalyanca çevirisini *Mi'yarü 'l-etıbbā* adı ile Türkçeye çevirmiştir. Bu kitapta çiçek aşısı Osmanlılara tanıtılmış ve 1845'te halkın aşılansıyla ilgili emir çıkarılıp günümüzdeki aşılanmanın benzeri bir yolla insanların hastalık riski azaltılmıştır.⁴³¹ Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, geleneksel İslami eğitim sistemine doğrudan meydan okumamasına rağmen, modern bilgileri Osmanlı Devleti'ne tanıtması, dinî ilimleri vurgulayan eski sistemi etkilemiştir. Şanizade Ataullah 1826 yılında Bektaşî olduğundan sürgün edilmesi de⁴³² Osmanlıların İslam dinine dayalı geleneksel sosyal düzeni yeniden düşünmelerinin önüne geçmemiştir.

Paris'i ziyaret edip tecrübe kazanan Tunuslu Hayreddin Paşa, Müslüman ve Müslüman olmayanlar arasındaki sorunları inceleyip dinî mahkemeleri yeniden düzenlemiştir.⁴³³ Tunus'un siyasi ve içtimai çağdaşlaşmasına çalışan Hayreddin Paşa, Tunuslular ile yabancılar arasındaki davalara bakan bir mahkeme teşkil ederek geleneksel İslam hukukuna dayalı yargı teşkilatı üzerinde yenilikleri yapmıştır. Hayreddin Paşa İslam dinini bırakmayarak geleneksel hukuk düzenini yeniden düşünmüş ve bu düşünceleri Osmanlı Hukuk Mektebi gibi modern bir eğitim müessesesinin doğmasını sağlamıştır. Reform faaliyetleri medreseler de dahil olmak üzere geleneksel eğitim sistemine dokunmamış olsa da ulema sınıfının sosyal statüsünü

⁴²⁹ Zeynel Abidin Kılınç, "İslami Siyasal Düşüncede Demokrasi", *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 2015, yıl:1, cilt:1, sayı:2, s.47.

⁴³⁰ Ziya Yilmazer, "Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt:38, s.335.

⁴³¹ Esin Kahya, "Şanizâde Mehmet Ataullah Efendi", *Erdem*, cilt: 5, sayı: 15, 1988, s.854.

⁴³² Ziya Yilmazer, "Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt:38, s.334.

⁴³³ Atilla Çetin, "Hayreddin Paşa, Tunuslu", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt: 17, s.56.

ciddi şekilde tehdit etmiştir. Modern eğitim sistemi kurmak isteyen reformcular ve geleneksel İslam eğitimi koruyan muhafazakârların arasındaki karşıtlık, 1871 yılı sonunda Darülfünun'un kapatılmasında belirli bir rol oynamıştır.

1869 tarihli Maarif-i Umûmiye Nizâm-nâmesi'ne göre 1870 yılında fen bilimleri üzerine eğitim veren Darülfünun açılmıştır.⁴³⁴ Osmanlı Devleti'nin, yalnızca dinî dogmalardan kurtulmak ve çağdaş bilgilerle donanmakla kurtulabileceğine inanan Tahsin Efendi, Osmanlı'da ilk üniversite sayılan bu müessesenin müdürü olarak görev yapmıştır. Ayrıca modernist bir İslamcı olan Cemalettin Efgani, Darülfünun'un açılış törenine davet edilmiştir.⁴³⁵ Cemalettin Efgani, gelişmiş Avrupa devletleri karşısında Müslüman ülkelerin güçsüzlüğünü gördüğünden ıslahatlarla İslam medeniyetini canlandırmak ve Müslüman devletleri Batı siyasi ve ekonomik etkisinden kurtarmak istemiştir.⁴³⁶ O, sömürgeciler karşısında milliyetçi hareketlerle bağımsızlığın kazanılabileceğine ve Sünni-Şii bakmaksızın İslam ülkeleri arasında bir birlik kurabileceğine inanmıştır.⁴³⁷ İslam dininin üstünlüğünü savunan Cemalettin Efendi, Batı medeniyeti karşısında İslam devletlerini ıslahatla korunması gerektiğini düşünmüştür. Bu fikirlerin etkisiyle Cemalettin Efendi, eğitim kurumları üzerinde yapılan reformlarla modern topluma uyumlu yeteneklerin yetişip devleti güçlendirmesine ve İslam birliğinin kurulacağına inanmıştır. O, ulemanın Kur'an üzerinde yetersiz çalışmalarını eleştirmiş ve geleneksel eğitim sisteminin ilahiyat bilimlerindeki büyük boşluk ve yetersizlikleri göstermiş, felsefe ve kelam derslerinin yanında pratik bilgileri de verilmesinin zorunluluğunu vurgulamıştır.⁴³⁸ Bu düşüncelerle Cemalettin Efendi; Hindistan, Mısır, İran gibi yerleri ziyaret etmiş ve ıslahat düşüncelerini, İslam devletlerinin kurtulmasının tek yolu olarak görülen İslam birliği fikrini bu ülkelere yayınlamıştır.⁴³⁹ 1870 yılında şöhret bulan Cemalettin Efendi, Sultan Abdülaziz'in daveti üzerine İstanbul'a gelmiştir. Sadrazam Ali Paşa da

⁴³⁴ İhsanoğlu, "Darülfünun", s.522.

⁴³⁵ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s.239.

⁴³⁶ Abdullah Alperen, "Cemâleddin Afgânî'nin İslam Birliği ile ilgili Görüşlerinin Günümüz Müslüman Dünyasındaki Parçalanmışlık Sorunsalı Açısından Değerlendirilmesi", **Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt:7, 2015, s. 82.

⁴³⁷ Mustafa Güncü, "Cemalettin Afgani ve Emperyalizm", **Sosyal ve Beşeri Bilimlere Multidisipliner Bakış**, 2019, s.105.

⁴³⁸ Tülay Yücel, "Modern İslam Düşüncesinde Eğitim Anlayışı (Fazlur Rahman Muhammed İkbâl ve Cemaleddin Afgani Örneği)", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, cilt: 9, sayı: 2, 2020, s.1185-1186, 1189.

⁴³⁹ Enamullah Ahmady, "Cemaleddin Afgânî'nin Düşünce Dünyası", Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012, s.97.

onu ziyaret etmiş ve Tahsin Efendi ile Münif Efendi de onunla tanışmıştır. Osmanlı reformcularının büyük ilgi gösterdiği Cemalettin, Darülfünun açılış töreninde Arapça bir konuşma yapmış ve bundan sonra da Meclis-i Maarif üyeliğine atanmıştır.⁴⁴⁰ Fakat Tahsin Efendi tarafından büyük bir aydın olarak görülen Cemalettin Efendi'nin bu görüşleri ve faaliyetleri, Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi tarafından bir tehdit olarak görülmüştür. Çünkü ona göre İranlı ve Şii olan ve geleneksel eğitim sisteminin değiştirmesine savunan bu modernist İslamcı, Osmanlı İslam alemini olumsuz etkilemekteydi.⁴⁴¹

Cemalettin Efendi, 1870 yılının Ramazan ayında Darülfünun'un düzenlediği, fen ve sanat konularıyla ilgili herkese açık bir konferansta peygamberliğin bir tür sanat olduğunu açıklamış ve bu fikir toplumda şiddetli bir şekilde eleştirildi.⁴⁴² Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi de bu fırsatı kaçırmayarak ve Halil Fevzi Efendi gibi başka ders vekilleri ve hatiplerle birlikte halkı tahrik etmiştir.⁴⁴³ Büyük baskı altında kalan Cemalettin Efendi, Türkiye'den ayrılmak zorunda kalmıştı. Tahsin Efendi de Darülfünun'dan ayrılmış⁴⁴⁴ ve fen bilimleri eğitimi için önemli bir kurum olan Darülfünun da bir süre sonra kapatılmıştır.⁴⁴⁵

Cemalettin Efendi Olayı, İslam dininin Osmanlı Devleti'ndeki üstünlüğünü göstermiştir. Osmanlı şeyhülislamı, sadece Osmanlı dışındaki İslam uleması olan Cemalettin Efendi'ye karşı değildir. Onlar, Cemalettin Efendi vesilesiyle geleneksel dinî eğitime karşı olan ve eğitim üzerindeki ulema sınıfının tekeli kırılmaya çalışan reformları durdurmak istemiştir. Çünkü teknoloji, fizik, matematik gibi pratik bilgilere önem veren bu modern yüksek eğitim müessesesi, İslam dinine dayalı geleneksel Osmanlı medrese düzenini tehdit etmiştir. Muhafazakârlık-asrılık arasındaki bu çatışmalar, ekonomik sıkıntılar, öğretmen eksikliği, siyasi istikrarsızlık gibi nedenlerle Darülfünun'un uzun ömürlü olmasını engellemiştir.⁴⁴⁶ Cemalettin Efendi'nin, peygamberliğin bir tür sanat sayılması şeklindeki açıklamalarının halkı öfkelenmesi, Darülfünun'un kapatılmasına önemli bir bahane olarak görülmüştür. Büyük baskı altındaki Darülfünun 1871 yılı sonunda kapatılmıştı. Derslerin verilmesi kesintisiz olsa

⁴⁴⁰ Hayreddin Karaman, "Efgani Cemalettin", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt:10, s.457.

⁴⁴¹ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s.239- 240.

⁴⁴² İhsanoğlu, "Darülfünun", s.523.

⁴⁴³ Mehmet İpşirli, İlyas Çelebi, "Hasan Fehmi Efendi", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt: 16, s.321.

⁴⁴⁴ Karaman, "Efgani Cemalettin", s.457-458.

⁴⁴⁵ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s. 241.

⁴⁴⁶ Kaçar, "Türkiye'de Modernleşmenin Öncü", s.141.

da Osmanlı, yüksek eğitimin gelişmesini engellemiştir.⁴⁴⁷ Yani Osmanlı Devleti, modernleşmeci eğitim reformlarına büyük engeller getirmiştir.

Osmanlı Devleti'nin eğitim amacı, İslami dininin yayılmasıdır. Öğrenciler İslam'ı anlamak için okullarda eğitim almıştır. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin Batılılaşması sırasında eğitim müfredatı gibi alanlarda ıslahat yapılmasına rağmen İslam dini terk edilmediği için insanlar modern okulları çok küçümsememiştir. Bununla birlikte Osmanlı modern okullarındaki kadroların çoğu, geleneksel eğitim sisteminden gelen ilmiye mensuplarından oluştuğu için bu okullar Osmanlı topraklarına daha iyi yayılabildi.⁴⁴⁸ Yani geleneksel eğitim amacını değiştirmeksizin İslami ile modern okulların birbirlerine bağlanarak eğitim sisteminin modernleşmesini sağlanabildi. Örneğin, II. Mahmut döneminde yükseköğrenime öğrenci hazırlamak için açılan rüştiyeler, dinî ilimlerin yanı sıra matematik gibi modern bilimler ve Fransızca eğitimi vermiştir. Geleneksel mekteplere göre daha laik bir müfredat kullanan bu okullara Esad Efendi gibi bir ilmiye mensubu tayin edildiğinden toplum olumsuz tepki göstermemiştir. 1876'de İstanbul'daki 30 rüştiyede 2400 öğrenci bulunmaktaydı. 19. yüzyıl sonunda İstanbul'daki rüştiye sayısı artmazken bu okullarda okuyanların sayısı 4700'e ulaşmıştır.⁴⁴⁹ Yükseköğretim alanında da benzer bir durum görülmüştür. Cezayirli Seyyid Hasan ve Seyyid Osman Efendi, Mühendishane-i Bahri-i Hümayun'da ilk hocalar olarak görevlendirilmiş; Abdurrahman Efendi, Mühendishane-i Berri-i Hümayun'un ilk müdürü olmuştur. Halkın saygı duyduğu bu aydınların modern okullara atanması, bu okulların yayılmasına karşı halktan kaynaklanan dirençleri azaltmıştır.⁴⁵⁰ Bu nedenle devletin kendi ihtiyacı olan elemanları doğrudan yetiştirmek için açtığı yeni okullar, öğrenci sıkıntısı çok çekmemiştir. 1870'te 450 öğrenci almak isteyen Darülfünun, 1000'den fazla istek almıştır.⁴⁵¹

Fakat Qing Hanedanlığı tamamen farklı bir durumla karşı karşıya kalmıştır. Qing Hanedanlığı dine bağlı bir devlet olmamasına rağmen eğitim sistemi tamamen bürokrat seçme sınavı sistemine dayandığı için Konfüçyüsçü bilginlerin muhalefetiyle karşılaşmıştı. Birinci bölümde yazıldığı gibi feodal hükümdara göre eğitimin amacı, insanlara politik teoriyi telkin ederek halkı feodal sisteme tâbi kılıp feodal toplumun

⁴⁴⁷ İhsanoğlu, "Darülfünun", s.523.

⁴⁴⁸ Ahmet, **Osmanlı'da Eğitim**, s. 51.

⁴⁴⁹ Ahmet, **Osmanlı'da Eğitim**, s. 58-60, 67.

⁴⁵⁰ Ahmet, **Osmanlı'da Eğitim**, s.41, 44.

⁴⁵¹ Yücel Gelişli, "Darülfünun'un Kuruluşu ve Gelişimi", **Milli Eğitim Dergisi**, sayı: 143, 1999, s. 130.

hiyerarşisini korumaktı. Bu amaca ulaşabilmek için hükümdar, eğitim ile memur seçme sınavı sistemini birbirine bağlamıştır. Bu sınavlar ailevi veya siyasi ayrıcalıklar olmaksızın becerilere dayalı olarak imparatora sadakati ve vatanseverliği savunan Konfüçyüs klasiklerine odaklanmıştır. Bu nedenle herkes sadece memurluk yapmak için bürokrat seçme sınavları için Konfüçyüs klasikleri öğretilen okullara girmiştir. Zaman geçtikçe Konfüçyüsçülük, Qing Hanedanlığı'nın feodal yönetimini sürdürebilmesi için en büyük dayanak hâline gelmiştir. Daha kötüsü, eğitim sistemi bürokrat seçme sınavı sisteminin bir parçası hâline gelmiştir. Yani Qing Hanedanı'nda eğitim sisteminin Batılılaşması istenirse, Osmanlı İmparatorluğu'ndan farklı olarak, öncelikle eğitimin amacı ve buna bağlı bürokrat seçme sınavları değiştirilmeliydi. Fakat binlerce yıldır süren bu sınav sistemi kaldırıldığında, ister istemez halk arasında büyük bir tepki uyanacaktı.

Bürokrat seçme sınavlarının, eğitim sisteminin modernleşmesini engelleyen en bariz örneği Batılılaşma Hareketi'nde görülebilir. Batılılaşma Hareketi'nde sadece Batılı tarzda okullar açılmıştı ve bürokrat seçme sınavlarına dokunulmamıştır. Devlet kendi ihtiyacı olan elemanları eğitmek için yeni okullar kurmuştur. Fakat geleneksel devlet okullarıyla paralel olarak bu batılı tarzdaki okullar, bürokrat seçme sistemiyle ilişki kurmamıştır. Yani bu okullardan mezun olan öğrenciler devlet için çalışabilmesine rağmen bürokrat seçme sınavlarına katılmadıkları için insanlar, bu öğrencilerin normal yollardan devlet memuru olmadıklarını düşünmüş ve Konfüçyüsçülük klasiklerini iyi bilen öğrenciler bu memurları küçümsemiştir. Geleneksel Çin eğitim sistemi, bürokrat seçme sınavlarının bir parçası olduğundan öğrenciler memurluk yapmak için okullara girmiş ve bürokrat seçme sınavlarıyla ilgili olmayan yeni okullarla hiç ilgilenmemiştir. Devlet okullarında bürokrat seçme sınavlarına hazırlanan yüz binlerce öğrenciye göre yeni okullarda Rusça, teknik gibi bilimlerin yeri çok azdı. Aristokrasinin çocukları yeni tarz okula gitmeyi küçümsemiş, sadece bazı yoksul çocuklar yüksek burslar almak için burada okumayı seçmiştir.⁴⁵²

Yüz Gün Reformu'nda sekiz aşamalı makale yazmanın sınavlardan kaldırılması, Konfüçyüsçülükle özdeşleşen insanlara büyük darbe vurmuştur. 1894 Çin-Japon Savaşı'ndan sonra, reformcular halkın, devleti güçlendirmek arzusundan yararlanmış ve gazeteleri Batı kültürünü ve reform hareketini tanıtmak için kullanmışlardı. Bu

⁴⁵² Shihuan Zhao, "Yangwu Yundong Zhongde Jiaoyu Gaige Tanxi", *Xue Lilun*, no: 31, 2013, p. 46.

dönemdeki reformculara göre reformların temeli, yeteneklerin yetiştirmesiydi. Gelişmiş bilgi donanımlı yetenekleri yetiştirmek için Batı tarzı okullar kurulmalı ve bürokrat seçme sistemi değiştirilmelidir.⁴⁵³ Böyle bir fikrin etkisiyle Guangxu 23 Haziran 1898 tarihli fermanında bürokrat seçme sınavlarının ana kısmı olan sekiz aşamalı makale yazımının kaldırılmasına karar vermiştir.⁴⁵⁴ Aniden alınan bu karar toplumda büyük tepki görmüştür. İçişleri Bakanı Gang Yi'ye göre binlerce yıldır süren sekiz aşamalı makale yazımının aniden kaldırılması, imparatora bürokrat seçme sınavı sisteminin değiştirilmesinin tekrar düşünülmesini teklif etmiştir.⁴⁵⁵ Zhang Zhidong gibi Batılılaşma Hareketi'ni savunanlar da sekiz aşamalı makale yazımının sınavlarda tamamen kaldırılmasına katılmamış ve Guangxu'ya bu tedbiri durdurmasını teklif etmiştir. Öte yandan Çin'i kökten değiştirmek isteyen imparator, bu teklifleri dikkate almamış ve 30 Haziran 1898 tarihinde hazırlık sınavı ve eyalet sınavının değiştirilmesini tekrar vurgulamıştır.⁴⁵⁶ Değişiklik istemeyenler Konfüçyüsçü muhafazakâr kadın hükümdar Cixi'den yardım almaya çalışmıştır. 21 Eylül 1898 tarihinde Cixi darbe başlatmış ve Guangxu'yu hapsedmişti. Kang Youwei, Liang Qichao, Tan Sitong gibi reformcular ya yurt dışına kaçırmış ya da Cixi tarafından tutulup öldürülmüştür. Yüz Güz Reformu'nun başarısızlığıyla bürokrat seçme sınavı sistemini değiştirme tedbirleri de kaldırılmıştır. 9 Ekim 1898'de Cixi bir ferman yayımlamış ve bu ferman, bürokrat seçme sınavları yine sekiz aşamalı makale yazma yoluyla adayların Konfüçyüsçü klasiklerin öğrenim durumu incelemesini belirlemiştir.⁴⁵⁷

Sekiz aşamalı makale, öğrencileri sabit bir şema altında makale yazdırmıştır. Bürokrat seçme sınavının ana kısmı olan bu makale yazımı, öğrencilerin yaratıcılığına engel olmuş ve Çin halkının düşüncelerini durağanlaştırmıştır. Afyon Savaşı'ndan sonra birçok Batılı devlet Çin'i işgal etmişti. Bu işgal devletleri, kendi kültürleriyle Çin medeniyetini değiştirmeye çalışmış fakat hiçbiri başaramamıştır. O yüzden bu devletler kendi alışkanlıklarından vazgeçip Çin geleneklerine alışmak zorunda kalmışlardı.⁴⁵⁸ Bu

⁴⁵³ Hanqi Tang, "Wanqing Keju Gaige zhi Febagu Jiqi Yiyi", **Jiaoyu yu Kaoshi**, no:6, 2013, p. 47.

⁴⁵⁴ Zhijun Tang, **Zuen Chen, Renze Tang, Zhongguo Jindai Jiaoyushi Ziliao Huibian· Wuxu Shiqi Jiaoyu**, Shanghai:Shanghai Jiaoyu Chubanshe, 2006, p. 39.

⁴⁵⁵ Yong Ma, "Cong Bagu dao Gaigeju: Yi 1898 Nian de Zhenglun wei Zhongxin", **Shangqiu Shifan Xueyuan Xuebao**, 2005, vol:21, no: 1, 2005, p.1.

⁴⁵⁶ H. Tang, "Wanqing Keju Gaige", p. 47-48.

⁴⁵⁷ Baihe Liu, "Wuxu Shiqi de Keju Zhidu Gaige", **HuaiBei Meitan Shifan Xueyuan Xuebao**, 2005, vol: 26, no: 5, p. 132.

⁴⁵⁸ Xiaoning Wang, Zhong Li, "Qingdai Guanxue Jiaoyu de Tedian—Jianlun Shiyingxing Jiaoyu de Houguo Jiqi Qishi", **Jiaoyu Lilun yu Shijian**, vol: 32, no: 31, 2012, p.12.

nedenle Çin halklarını aydınlatmak için bürokrat seçme sınavı sistemini değiştirmek gerekmiştir. İmparator Guangxu'nun bürokrat seçme sınavlarının anahtarı olan sekiz aşamalı makale yazımının kaldırılması ve Konfüçyüsçü klasiklere dayalı sınav içeriğinin değiştirilmesi, Çin eğitim sisteminin Batılılaşma sürecinde önemli bir adım olmuştur. Fakat Dört Kitap ve Beş Klasik'i uzun süre inceleyen milyonlarca Konfüçyüsçü bilgin ve daha güçlü olan muhafazakârların baskısı altında bu reformlar başarısız olmuştur. 1900 yılında Sekiz Devlet Ordusu Pekin'ini ele geçirmesi Qing Hükûmetine büyük darbe vurmuştur. Modernleşme öneminin farkına varmış olan yönetici sınıf, Yüz Gün Reformlarının eğitim reformlarını canlandırmış ve bürokrat seçme sınavlarını değiştirmeye başlamıştır.⁴⁵⁹

3.3. İki İmparatorluğun Eğitim Reformlarının İçeriklerinin Karşılaştırılması

İki imparatorluğun egemenliklerini sürdürmek ve kendilerini güçlendirmek için yaptıkları eğitim reformları hem benzerlik hem de farklılıklar göstermektedir. Bunların karşılaştırılması iki devletin eğitim ıslahatı ideolojisini anlamamıza yardımcı olacaktır.

3.3.1. Benzerlikler

Her iki devlet, ihtiyacı olan gelişimi sağlamak için yeni bilgilerle donanımlı olan devlet memurları yetiştirip kendini güçlendirmiş, Batılı devletlerden örnek alarak yeni okullar kurmuş ve öğrencilerini yurt dışına göndermiştir.

3.3.1.1. Amaçların benzerliği

Her iki ülkedeki eğitim reformları, toplumun ihtiyaç duyduğu yetenekteki bireyleri yetiştirip imparatorluğu güçlendirmek için uygulamaya konmuştur. Sanayi İnkılabı'nın tamamlanmasıyla güçlenen Batılı ülkeler, Osmanlı İmparatorluğu ve Qing Hanedanlığı'nı teknoloji, sanayi ve kültür açısından geride bırakmıştı. Rönesans, Sanayi ve Burjuva devrimiyle her yönden kendini geliştirmiş Batılı ülkeler dünya düzenini yeniden değiştirmek istemekteydi. Her iki devlet eskisi kadar güçlü olmasa da hâlâ zengin sayılırdı. Piyasa potansiyeli oldukça yüksek olan bu köklü imparatorluklar ucuz ham maddeler ve işçi gücüyle Batılı ülkelerin dikkatini çekmiş ve onların hedefi hâline gelmiştir. Osmanlı ve Çin'in, Batılı ülkeler tarafından işgal edilmesi bunun doğal

⁴⁵⁹ Baihe Liu, "Shiyi Qingji Keju Zhidu Gaige Yulun de Fazhan Guocheng", **Guangxi Shehui Kexue**, no:5, 2007, p.92-93.

bir sonucudur.

Çin'in ve Osmanlı'nın hedefi eğitim reformlarının amacı açısından aynıdır. Savaşlarda yaşanan yenilgiler Osmanlı ve Qing İmparatorluklarına, kendi hakimiyetlerini kaybetmelerini, jeolojik ve ekonomik bakımdan üstünlüklerini yitirilmeleri hissettirmişti. Bu iki devlet Batı'daki gelişmiş bilgileri öğrenerek kendi ordularını güçlendirmek ve büyük güçlerin müdahalelerinden kurtulmak istemiştir. Fakat iki ülkenin eski eğitim sistemleri, toplumun ihtiyaç duyduğu becerideki insanları yetiştirememiştir. Bu yüzden iki ülke toplumu yeniden canlandırmak için eğitim alanında bir sürü reform gerçekleştirmişti.

Kısacası, her iki devletin eğitim reformunun amacı, yeni bilgilerle donanımlı yetenekleri yetiştirerek devleti güçlendirmektir.

3.3.1.2. İçeriklerin benzerliği

Avrupalılar, zamanın güçlü ülkeleri olan Osmanlı ve Qing İmparatorluklarına; “Hasta Adam” ismini vermişti. İmparatorlukların her ikisi de dış saldırı ve iç çatışmalar ile karşı karşıyaydı. O yüzden bu iki ülkenin reformlarının arka planı birçok bakımdan karşılaştırılabilir özelliklere sahiptir ve bu özellikleri içeriklerinin benzerliğine yol açmıştır. Her iki ülkenin ihtiyacı olan yetenekli kişilerin yetiştirilmesi amacına ulaşmak için yönetici sınıfının uyguladığı reform sürecinde, yeni okullar kurulmuş ve öğrencileri gelişmiş ülkelere göndermişti.

İlk olarak her iki devletin eğitim reformları yeni tarz okulların açılmasından başlamıştır. II. Mahmut, yeniçeri sistemini kaldırdıktan sonra yeni bilgiyle donanmış subayları yetiştirmek için öncelikle Mekteb-i Ulûm-ı Harbiye'yi kurmuştur.⁴⁶⁰ Ayrıca orduların ihtiyacı olan doktorları yetiştirmek için Batılı tarzda modern tıp, fizik ve biyoloji dersleri öğretilen Tıbhâne-i Âmire ve Cerrahhâne-i Ma'mûre mektepleri açılmıştır.⁴⁶¹ Bu okulların kurulmasıyla daha sonraki dönemde eğitimin laikleşmesinin temeli atılmıştı. Tanzimat Dönemi'nde eğitim reformları, ilköğretimden üniversiteye kadarki dönemi kapsamış ve geleneksel dinî eğitim sistemine paralel olarak laik bir sisteme göre kurulmuştur. Fransa'dan örnek alınan Mektebi Mülkiye, farklı din ve ırktan çocuklara ders veren Galatasaray Sultanisi, fakir çocuklara eğitim veren

⁴⁶⁰ Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin*, s.38.

⁴⁶¹ Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin*, s.37.

Darüşşafaka bu dönemde inşa edilmiştir.⁴⁶² II. Abdülhamid eğitim reformlarını devam ettirmiştir. Hukuk Fakültesinin ve İstanbul Üniversitesinin içinde “Ulûm-ı Âliye-i Diniye” şubesinin kurulmasıyla ulema sınıfının hukuk ve eğitim alanındaki tekeli kaldırılmıştır. Ayrıca ibtidâî mekteplerinin, rüştiyelerin ve idâdîlerin ülke genelinde yaygınlaştırılması, Hamidiye Ticaret Mektebi, Hendese-i Mülkiye Mektebi, Polis Mektebi, Maliye Memurlar Mektebi gibi memurluk meslek okullarının, Bağcılık ve Aşı Mektebi, Çoban Mektebi, Sulama ve Direnaj Mektebi gibi tarım okullarının, Amelî Ticaret Mektebi, Sanayi-i Nefise Mektebi, Sağır-Kör ve Dilsizler Mektebi vb. okullarının kurulması bu dönemde gerçekleştirilmiştir.⁴⁶³ Modern eğitim veren bu okulların kurulması modern bilim ve teknik bilgileri bilen öğrencilerin yetiştirilmesine ve Batı biliminin yayılmasına destek vermişti. Qing Hanedanlığı da kendisini güçlendirmek için Batılılaşma Hareketi ile geleneksel eğitim sisteminde bir dizi düzenleme gerçekleştirmeye başlamıştı. Batılılaşma Hareketi’nde öncelikle acil ihtiyaç duyulan yabancı dil bilen yeteneklerin yetiştirilmesini amaçlayan Tongwen Okulu gibi yabancı dil okulları kurulmuştur. Bundan sonra Qing Devleti gibi yerli subaylar yetiştiren askerî okullar ve 11 teknik ve meslekî okul kurulmuştur.⁴⁶⁴ Yüz Gün Reformu sırasında yeni okulların kurulmasına da önem verilmiş ve Çin’in tarihinde ilk modern üniversite sayılan Pekin Büyük Okulu kurulmuştur.⁴⁶⁵ Tüm bu yeniliklerin sonuncusu 1905 yılında Qing genelinde Batı eğitimi veren toplam 51.678 ilkokul, 460 ortaokul, 127 yüksekokul, 514 öğretmenlik okulu ve 254 meslekî okul açılmıştır.⁴⁶⁶ 1909 yılına kadar Çin’de toplam 52.348 tane batılı tarz okul açılmış ve 1.638.884 öğrenci bu okullarda eğitim görmüştür.⁴⁶⁷ Toplum ihtiyacını karşılamak için matematik, fizik, coğrafya, yabancı diller gibi derslerin verildiği okullar kurulurken 1300 yıl boyunca uygulanan bürokrat seçme sınavı sistemi de düzenlenmiştir. Bu okulların yetiştirdiği öğrenciler daha sonra devletin gelişmesinde katkıda bulunmuştur.

İkinci olarak her iki ülke Batı ideolojisini daha iyi anlamak için öğrencileri yurt

⁴⁶² Yaşar Baytal, “Tanzimat ve II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları”, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, cilt: 11, sayı: 11, 2000, s.26.

⁴⁶³ Adil Şen, “Osmanlı’dan Günümüze Eğitimde Modernleşme Çabaları”, *Ekev Akademi Dergisi*, cilt: 17, Sayı: 57, 2013, s.485-486.

⁴⁶⁴ C. Wang, “Yangwu Jiaoyu yu”, p.13-14.

⁴⁶⁵ Caixia Tan, Wei Wang, “Kunjing Zhongde Shanbian—Qianlun Weixin Bianfa Shiqi de Jiaoyu Gaige”, **Zhishi Jingji**, no.16, 2009, p.179.

⁴⁶⁶ Ru Zhang, “Qingmo Xinzheng Zhongde Xinshi Xuetao yu Jiaoyu Jindaihua”, **Leshan Shifan Xueyuan Xuebao**, vol: 17, no: 01, 2002, p.59.

⁴⁶⁷ Ping Xin, “Qingmo Xinzheng yu Zhongguo Xiandaihua Jincheng”, **Shehui Kexue Zhanxian**, no: 2, 1997, p.217.

dışına göndermiştir. 1699 Viyana Savaşı'nda yenilgisi, Osmanlılara kendilerinin zayıfladığını göstermiş ve Karlofça gibi antlaşmaları imzalamasıyla toprak kaybetmeye başlamıştır. Çin'in durumu bunu benzerdir. Ham madde kaynaklarına ve iş gücüne acil ihtiyaç duyan Batılı ülkeler, 1840'te Afyon Savaşı'yla Çin'in kapısını zorla açmışlardır. Afyon Savaşı, Çin'i yarı sömürge yarı feodal bir topluma dönüştürmüştür. Hem Osmanlı hem Qing İmparatorluğu Avrupalı ülkelerle savaşlarda yenilgiler yaşamış ve askerî alanda güçlenmek için yeni bilgilerle donanımlı subayları yetiştirmek istemişlerdi. Fakat yabancı uzmanların getirilmesinin yüksek maliyetle olması ve onların öğretim kalitesinin kesinliğinin belirgin olmamasından dolayı Batılı bilginlere ve ideolojiye hâkim olan yetenekleri yetiştirmesi gerekmiştir.⁴⁶⁸ Bu durumda iki devlet askerî ve teknoloji sahada önde gelen Batılı ideolojiyi daha iyi anlamak için Avrupa'ya öğrencileri göndermeye karar vermiştir.

II. Mahmud döneminde Mekteb-i Ulûm-ı Harbiye, Cerrahhâne-i Ma'mûre mektepleri gibi gelişmiş teknik donanımlı yeteneklerin yetiştirdiği Batı tarzında askerî okullar kurulmuştur. Fakat dine dayalı geleneksel Osmanlı Devleti'nde bu okulların ihtiyacı olan öğretim kadrosu yetersiz kalmıştır. Batılı bilgi ile donatılmış yerli subaylar yetiştirmek için Serasker Hüsrev Paşa'nın gayretiyle 1830 yılında Osmanlı Devleti ilk defa beş öğrenciyi, askerî eğitim almak için Paris'e göndermiştir.⁴⁶⁹ Yurt dışına öğrenci gönderen ilk Osmanlı padişahı olan Sultan II. Mahmud, sadece askerî alanla meşgul olup Asakir-i Mansure-i Muhammediye ve askerî okullardan toplam 89 öğrenci seçip Paris'e, Londra'ya, Viyana'ya, Berlin'e gibi Avrupa şehirlerine göndermiştir.⁴⁷⁰ Bu öğrenciler yurda döndükten sonra devlette veya okullarda görevler üstlenmiştir. Tanzimat Dönemi'nde yapılan reformlar ise kapsamlıydı öyle ki yurt dışı eğitimleri kimya, demiryolu inşası, madencilik gibi alanlara yayılmaya başlanmıştır.⁴⁷¹ II. Abdülhamit ilk döneminde yurt dışı eğitime çok değer vermiştir. Fakat Avrupa'daki Jön Türkler basın-yayın yoluyla monarşi karşıtı faaliyetleri başlatıp yurt dışındaki öğrencilerini etkilediğinden askerî alan ve birkaç sivil alanların dışında yurt dışı eğitimini sona erdirmiştir. Ne olursa olsun, bu dönemde 423 öğrenci devlet bursundan yararlanıp yurt dışında eğitim almış ve Türkiye'nin askerî, eğitim, tıp, madencilik gibi

⁴⁶⁸ Mustafa Gençoğlu, "Osmanlı Devleti'nde Yurtdışı Eğitimin Öncüleri (1830-1839)", **ESOGÜ Tarih Dergisi**, cilt: 3, 2020, s. 9-10.

⁴⁶⁹ Erdoğan, "Tanzimat Döneminde Yurtdışına", s. 125.

⁴⁷⁰ Mustafa Gençoğlu, "Sultan II. Abdülhamid'in Yurt Dışı Eğitim Politikası", **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt: 4, sayı: 2, 2014, s.10.

⁴⁷¹ Erdoğan, "Tanzimat Döneminde Yurtdışına", s. 125, 135.

alanlarında modernleşmesine katkı sağlamıştır.⁴⁷²

Qing Devleti'nin Batılılaşma Hareketi'nde yetiştirdiği yerli yetenekler ne kaliteli eğitim almış ne de sayı açısından devletin ihtiyaçlarını karşılamış olmasından dolayı reformcuların yetenekli gençler yetiştirmesi için yeni yollar bulması gerekmiştir. Bu nedenle Qing Hükûmeti yeni bilgilerle donanımlı subaylar yetiştirmek için yurt dışına öğrenci göndermeye karar vermiş ve resmî olarak Amerika, Japonya, Fransa gibi ülkelere öğrenciler göndermiştir. 1847 yılında Çin, ilk üç öğrencisini Amerika'ya göndermişti. Bu öğrencilerden Rongrong, Çin'e döndükten sonra hükûmete düzenli olarak yurt dışına öğrenci göndermeyi önermişti. Reformcular bu teklifi kabul etmiş ve 1872- 1875 yıllar arasında 10-16 yaşlarında 120 çocuk seçip 15 yıllık eğitim almak için Amerika'ya göndermiştir. 1881'de yurt dışı eğitimini savunan Rongrong gibi reformcular siyasi sahadan çekilmiş ve Amerika'daki; demir, maden, makine, kimya, biyoloji gibi eğitim alanlarında öğrencilerin hepsi okuldan zorla uzaklaştırılıp Çin'e döndürülmüştür.⁴⁷³ Bu öğrenciler Amerika'da eğitimlerini tamamlamalarına rağmen Çin'e döndükten sonra deniz filosu, telgraf, hastane gibi yerlerde çalışmıştır. Aynı zamanda, Avrupa'nın deniz ordu okullarında 80 Çinli öğrenci eğitim aldı ve bunların çoğu, eve döndükten sonra 1894-1895 Çin-Japon Savaşı'nda general oldu.⁴⁷⁴ Amerika ve Avrupa dışında daha çok öğrenci, Çin'e daha yakın olan Japonya'ya gönderilmiştir. Özellikle 1894-1895 Çin-Japon Savaşı'ndan sonra Japonya'da okuyan öğrenci sayısı büyük ölçüde arttı⁴⁷⁵ ve sadece birkaç yıl sonra Japonya'da okuyan binlerce öğrenci vardı.⁴⁷⁶ Qing Hanedanlığı'nın sonunda yapılan reformlar bu eğilimde devam etmiştir. Uluslararası diplomasi ile Juren unvanı arasında bağlantı kurulması, yurt dışında eğitim almak isteyenleri büyük ölçüde teşvik etti. Örneğin, 1901'de Japonya'da okuyan sadece 274 öğrenci vardı. 1902'den 1909'a kadar sırasıyla Japonya'ya 608, 1.300, 2.400, 8.000, 12.000, 10.000 ve 3.000 öğrenci gönderilmiştir.⁴⁷⁷

Her iki devlet tarafından gönderilen uluslararası öğrenci sayısı sınırlı olmuş;

⁴⁷² Gençoğlu, "Sultan II. Abdülhamid'in Yurt", s.35-36, 40.

⁴⁷³ Yi Qu, "Liuxue Zhidu de Yanbian yu Zhongguo Jianxiandai Zhongguo de Shehui Fazhan", Master's Thesis, Huazhong Shifan University, 2003, p.12-13.

⁴⁷⁴ Xuhui Zhang, "Yangwu Shiye Jiaoyu Lunshu", Master's Thesis, Jilin University, 2008, p.34.

⁴⁷⁵ Gaimei Cui, "Jianlun Qingmo Xinzheng Shiqi de Jiaoyu Gaige", **Huibe Jiaoyu Xueyuan Xuebao**, vol: 24, no: 5, 2007, p.81.

⁴⁷⁶ Zhuoran Dong, "Qianxi Qingmo Sanci Xinzheng de Jiaoyu Gaige", **Xingjiang Difang Zhi**, no:02, 2011, p.63.

⁴⁷⁷ Ruimiao Xing, "Qingmo Xinzheng de Jiaoyu Gaige", **Heibe Guangbo Dianshi Daxue Xuebao**, vol: 11, no:5, 2006, p.102-103.

yerli sanayi, ticaret, madencilik vb. alanların ihtiyaçlarını tam olarak karşılamamasına rağmen, yurt dışında yeni bilgileri öğrenenler Batı bilim ve teknolojisinin kendi memleketlerinde yayılmasına yardım etmişti. Yurt dışında öğrenci yetiştirme metodunun oluşturulması da geleneksel eğitim metodunu değiştirip eğitim kavramlarının yenilenmesini sağlamıştır.

İki devletin uygulandığı eğitim modernleşme tedbirlerinden iki özellik çıkarabiliriz. Birincisi, eğitim reformları otokratik yönetimi sürdürmek için uygulandığından geleneksel eğitim sistemi ilk zamanlar köklü bir şekilde değiştirilmemiştir. Osmanlı hükümdarları kendi egemenliğini korumak için İslam dinini kullanılmıştı ve eğitim yoluyla dini yaygınlaştırmaya çalışmıştır. Bu nedenle ulema sınıfı Osmanlı toplumunda önemli yer buldu ve onların tekelinde olan eğitim sisteminin tamamen değiştirilmesi mümkün değildi. II. Mahmud Dönemi'nden II. Abdülhamid Dönemi'ne kadar Batı tarzı okullar kurulmuş olmasına rağmen dinî eğitim kurumlarının kaldırılmasına çalışılmamış ve yalnızca dinî eğitim sistemine paralel olarak laik eğitim sistemi kurulmuştur. Herkese açık bürokrat seçme sınavları, toplum statüsünü değiştirebildiğinden toplumun istikrarlı işleyişine katkıda bulunmuş ve hükümdarlar tarafından bir egemenlik aracı olarak kullanılmıştır. Qing Batılılaşma Hareketi'nin “Çin'in özü, Batı'nın işlevi” sloganı, yönetici sınıfının Batı'nın gelişmiş sistemi öğrenmesinin yerine sadece Batı bilimlerini öğrenen yaklaşımı göstermiştir. Başka bir deyişle, Qing Hükûmeti ilk önce bürokrat seçme sınavı sisteminin değiştirilmesini hiç düşünmemiştir. Qing Hanedanlığı da Osmanlı Devleti gibi bürokrat seçme sınavı sistemine dokunmadan yeni okullar kurmuştur.

İkincisi, modernleşme yukarıdan aşağıya yapıldığından her iki devletteki insanların bu reformları anlaması zordu. Yönetici sınıfı devletin çıkarları açısından uygulanan reformları kabullenmiş, ne olursa olsun geleneksel kuralları değiştirmişti ama aniden gerçekleşen bu değişim, geleneksel sistemle yönetilmiş halk için anlaşılabilir olmamıştır.

İslamiyet'le özdeşleşen Osmanlı İmparatorluğu'nda, din sosyal hayatının her alanını etkilemiştir. Kur'an'ı en yüksek ahlak kuralları olarak gören Osmanlı tebaası için dinî bilgi, fen bilgisinden daha önemliydi. Düalist sistem üzerine ıslahat yapmak gerektiğini savunan Cemalettin Efendi⁴⁷⁸ 1870'te Darülfünun'da yaptığı konuşmaların

⁴⁷⁸ Hayreddin Karaman, “Efgani, Cemaleddin”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt:10, s.458.

bir kısmı, “Fenler dinin üzerindedir.” olarak değiştirilip yayılmış ve bu iddia şiddetle eleştirilmesine yol açmıştır. Sonuçta toplumun büyük baskısıyla Cemalettin Efendi İstanbul’dan çıkartılmış ve Darülfünun kapatılmıştır.⁴⁷⁹ Bu olay, insanların bilimin önemi anlamadığını ve geleneksel dinî eğitim kurumlarının modern eğitim veren yeni okullara değiştirilmesinin çok zor olduğunu göstermiştir. Sultan Abdülmecid’in düzenlediği taşra eşrafı toplantısına katılan bölge temsilcileri de eğitim modernleşmesiyle ilgilenmemiştir. Toplantıda hiçbir şey söylemeyen bu delegeler, ıslahatın çoğunu ihmal etmeyi tercih etmiştir.⁴⁸⁰ Yeni açılan bu okullar daha sonra Türk Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet’in kuruluşunda birçok önemli liderleri yetiştirmesine rağmen ilk önce karşılaşılan bu ihmal, modern okulların gelişmesini engellemiştir.

Qing Hanedanlığı da Osmanlı İmparatorluğu’nunkine benzer bir durumla karşı karşıya kalmıştır. Batılılaşma Hareketi’nin başında çoğu insan modern eğitimin önemini anlayamamış ve bu dönemdeki bilginler yine memur olmayı hayatın tek amacı olarak düşünmüştür.⁴⁸¹ Bu nedenle yeni kurulan Batılı tarzdaki okullar, memurluk yapmak isteyen öğrenciler için hiç çekici olmamıştı.⁴⁸² Batılılaşma Hareketi ilk önce öğrencileri yabancı dil okullarına girmeyi teşvik etmek için bu okullardaki öğrencilere yüksek burs vermiştir.⁴⁸³ Fakat tercümanlığı küçümsemeyen halk yabancı dil öğrenmeyi utanç verici bir iş olarak görmüş ve bazı ebeveynler sadece burs almak için en az yetenekli olduğunu düşündüğü çocuklarını yabancı dil okullarına göndermiştir.⁴⁸⁴ Bazı öğrenciler her ay bir defa burs almak için okula gelmiştir.⁴⁸⁵ Bu durum, modern okullarda yetenekli bireylerin yetiştirilmesi rolünü büyük ölçüde sınırlandırmıştır. Qing Hanedanlığı’nın son döneminde bütün geleneksel okulların modern okullara dönüştürülmesi ve 1905’te bürokrat seçme sınavının kaldırılması toplumda büyük tepki yaratmıştı. Çünkü bu tedbirler eğitim sistemini bürokrat seçme sınav sisteminden ayırmıştır. Konfüçyüs’ün ortaya koyduğu ve 1300 yıl boyunca milyonlarca öğrenciye ders çalışma ilham veren “çalışmada üstün olan kişiyi bürokrat yapma” fikrini değiştirdi. Öğrencilerin devlet memuru olmak için onlarca yıl aldıkları Konfüçyüsçü eğitim aniden

⁴⁷⁹ İhsanoğlu, “Darülfünun”, s.523.

⁴⁸⁰ Bernard Lewis, çev. Metin Kırıatlı, **Modern Türkiye’nin Doğuşun**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993, s.113.

⁴⁸¹ R. Qi, **Qi Rushan Huiyilu**, p.29.

⁴⁸² Rushan Qi, **Qi Rushan Huiyilu**, Shenyang: Liaoning Jiaoyu Chubanshe, 2005, p.29.

⁴⁸³ Zhaoqiang Xu, “Jianxi Yangwu Yundong Shiqi de Xinshi Xuetang”, **Huaihua Xueyuan Xuebao**, vol: 27, no:5, 2008, p.15.

⁴⁸⁴ Yaling Fan, “Qianxi Yangwu Yundong Shiqi de Xinshi Xuetang”, **Liyungang Shifan Gaodeng Zhuanke Xuexiao Xuebao**, no:4, 2006, p.31.

⁴⁸⁵ Z. Xu, “Jianxi Yangwu Yundong”, p.15.

küçümsenmiş ve terk edilmiştir. Herhangi bir memurluğu yapmak isteyen öğrenciler böyle şiddetli bir değişimi kabul edememişti.⁴⁸⁶ Bürokrat seçme sınavının kaldırılmasının ilan edildiği ilk anda Shaanxi savcısı Wang Budao, hükûmete hemen bir dilekçe göndermiş ve bu dilekçede “Sekiz aşamalı makale yazma sınavı kaldırılrsa da bürokrat seçme sınavları kaldırılmamalı.” yazmıştı. Fakat kökten değişiklik yapmak isteyen Qing Hükûmeti bunu kabul etmemişti.⁴⁸⁷ Bürokrat seçme sınavı sisteminin kaldırılması nedeniyle, öğrenciler pasif bir şekilde modern eğitim görmeyi kabul etmiştir.⁴⁸⁸

Kısacası, yalnızca halk için değil yönetici sınıfının kendi egemenliğini sürdürmek için de uyguladığı bu reformlar, hükûmet ıslahatçılarının Batı’ya karşı duydukları hayranlık sonucunda yapılmış ve istedikleri bazı uygulamaları onların zoruyla yerine getirmiştir. Eğitim sistemi modernize edilmiş olsa da yukarıdan aşağıya gerçekleştirilen bu tedbirler, halklar için anlaşılabilir hâle gelmiş ve tedbirlerin etkinliğini sınırlandırmıştır.

3.3.2. Çin ve Osmanlı Eğitim Sistemindeki Modernleşme Reformlarının İçeriğindeki Farklılıklar

Her iki ülkenin de ihtiyacı olan yetenekli kişilerin yetiştirilmesi amacına ulaşmak için reform sürecinde Batı devletlerinden örnek alarak yeni okullar kurulmuş ve öğrenciler yurt dışına gönderilmiştir. Fakat Osmanlı İslami eğitimi benimseyen bir devlet olduğundan ve Qing ise Konfüçyüs’e dayalı bir eğitim sistemi uygulandığından iki devletin eğitim reformları farklı noktaya odaklanmıştı. Osmanlı İmparatorluğu’ndaki eğitim ve dinin birbiriyle bağlantılı olmasından dolayı eğitim reformlarıyla laikleştirmek zorundaydı. İmparatorluğun son döneminde muallimler yeni bilimsel bilgiler öğretmeyi görmezden gelip sadece dinî bilgileri öğretmişti. Eğitimin modernleşmesi ve laikleşmesi bu ülke için şarttı. Çin ise bürokrat seçme sınavları ile eğitim sistemini birleştirdiğinden daha çok sınav sistemi üzerinde çalışıyordu.

⁴⁸⁶ Yuejin Wang, “Lun Keju zhi de Feichu dui Wangqing Wenren Yingshi de Yingxiang”, **Nanjing Huagong Daxue Xuebao**, no: 4, 2001, p.44.

⁴⁸⁷ Xiaohung Guan, **Qingmo Xinzheng Zhidu Biange Yanjiu**, Beijing: Zhonghua Shuju, 2019, p.118.

⁴⁸⁸ Y. Wang, “Lun Keju zhi de”, p.46.

3.3.2.1 Laikleşmeye yönelik Osmanlı eğitim reformları

Laikleşme, devlet işlerini din işlerinden ayrı tutmadır.⁴⁸⁹ İlber Ortaylı'nın ifadesiyle laiklik, dine bakmaksızın ve üstünlük tanımadığı bir toplum düzenidir.⁴⁹⁰ Bu nedenle İslam dinine göre bir çerçeve oluşturan Osmanlı, Batılılar gibi bir modernleşme gerçekleştirmek isterse öncelikle idare, yargı ve eğitim üzerinde tekeli olan ulema sınıfının etkisini azaltıp tarafsız bir sistemi kurması gerekiyordu. II. Mahmut Dönemi eğitim düzeninde bu ikili sistem başlamıştır.⁴⁹¹ Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra, Batılı bir ordu gibi yeni kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin ihtiyaç duyduğu yeni bilgilerle donanmış olan yetenekleri yetiştirmek için II. Mahmut geleneksel mektep ve medrese yanında Mekteb-i ulûm-ı harbiye⁴⁹², Tıbhâne-i Âmire, Cerrahhâne-i Ma'mûre gibi modern tıbbın, biyolojinin ve fiziğin öğretildiği askerî-teknik okullar açmıştır.⁴⁹³ Yeni ordu ve okulların kurulması dine önem veren geleneksel eğitim sistemi ile çatışmış ve bu çatışmalar Türkiye'nin çağdaşlaşmasının başlangıcı olarak kabul edilmiştir.⁴⁹⁴ Tanzimat Dönemi'nde eğitim sisteminin düalist üzerine önemli bir adım atmıştır. Bu dönemde laikleşme iki taraftan gerçekleştirilmiştir. Birincisi; matematik, fizik, tarih gibi dünyevi bilgilerin öğretildiği, yeni öğretim yöntemleri ve tekniklerle öğretim yapan okullar kurulmuştur.⁴⁹⁵ Günümüzde Galatasaray Lisesi olan Galatasaray Mekteb-i Sultanisi, toplumun ihtiyaç duyduğu memurların yetiştirdiği Mekteb-i Mülkiye, erkek öğretmen yetiştiren Darülmuallim gibi yeni okullar bu dönemde açılmıştır. Bu dönemin laikleşmesinde dikkat çeken gelişme ise 1874'te Mekteb-i Sultani temelinde hukuk, fen ve edebiyat olmak üç bölümden oluşan "Darülfünun-ı Sultani" adıyla yeni bir üniversitenin kurulmasıydı.⁴⁹⁶ Hukuk mektebinin kurulmasıyla, hukuk adamları yetiştirilmiş ve ulema sınıfının tekeli kırılmaya başlamış ve ulema sınıfın yargı ve eğitim üzerinde etkileri azaltmıştır.⁴⁹⁷

Askerî ve sivil bürokrat yetiştirmekle görevli bu okulların kurulmasıyla

⁴⁸⁹ Seyfettin Aslan, Mehmet Alkış, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçişte Türkiye'nin Modernleşme Süreci: Laikleşme ve Ulusal Kimlik İnşası", *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, cilt: 6, sayı:1, 2015, s.19.

⁴⁹⁰ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun*, s.199.

⁴⁹¹ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun*, s. 211.

⁴⁹² Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin*, s.38

⁴⁹³ Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin*, s.37

⁴⁹⁴ Seyfettin Aslan, Mehmet Alkış, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçişte Türkiye'nin Modernleşme Süreci: Laikleşme ve Ulusal Kimlik İnşası", *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, cilt: 6, sayı:1, 2015, s.21.

⁴⁹⁵ Süleyman Çelenk, "Türk Eğitim Tarihinde Lâikleşme Süreci", *İlköğretim Online*, cilt: 7, no: 2, 2008, s.369.

⁴⁹⁶ Başkan, "Tanzimat Dönemi", s.184

⁴⁹⁷ M. Gündüz, *Osmanlı Eğitim Mirası*, s.74.

tebaanın cehaletten kurtulmasına çalışılmış ve ulema sınıfının eğitim sistemindeki tekeli indirilmiştir. Bu dönemde birçok eğitim maarifi kurularak okullar devletin denetimi altına alınmıştır. 1845 yılında Mustafa Reşid Paşa'nın teşvikiyle bir tahrirat-ı umumiye çıkarıldı ve bu fermanla dünyevi ve dinî eğitime önem verildiği, tebaa arasındaki cehaletin ortadan kaldırıldığı belirlendi.⁴⁹⁸ Bu tedbirleri uygulamak için aynı yılda Meclis-i Muvakkat (Geçici Meclis) kurulmuştur. Genel eğitimi yaygınlaştırmaya çalışan bu kurum 1846'da Meclis-i Maarif-i Umumiye'yi kurmaya karar vermiştir. Hiçbir üyesi ulemadan olmayan bu müessesenin kurulması maarif idaresinin laikleşmesinde önemli bir adım olmuştur.⁴⁹⁹ Geçici meclis kurulduktan sonra bir rapor hazırlanmış ve bu raporda dinî derslerin yanında uygulamalı derslerin verilmesi gerektiği vurgulanmış ve Meclis, Maarif'e bağlı olacak bir yürütme kurumu teşkil etmeye karar verilmiştir.⁵⁰⁰ 1846 yılında Mekatib-i Umumiye Nezareti kurulmuş ve II. Mahmud Dönemi'nde açılan Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Ulum-i Edebiyye 1849 yılında bu nezaretin denetimi altına girmiştir.⁵⁰¹ Batı tarz okullar arttıkça Mekatib-i Umumiye Nezareti yetersiz olmuş ve 1857'de Maarif-i Umumiye Nezareti kurulmuştur. Bu nezaretin kurulması hem Osmanlı eğitiminin gelişmesini sağlamış hem de olan güçlü bir otoriteye sahip olan ulema sınıfının eğitim üzerinde tekeli kırımtı. Bu nezaret kurulduktan sonra Osmanlı, modern eğitimi geliştirilmek için bir dizi genelge yayımlanmıştır. Bunlardan en önemlisi ise 1869 yılında uygulanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'dir. 198 maddeli bu nizamname kanun şekliyle Müslümanların ve gayrimüslimlerin eğitim hakkını sağlamış ve eğitim sisteminde dünyevi öğretimin yerini belirlemiştir. Böylece Tanzimatçılar, Batı tarzı okulların kurulmasıyla eğitim sistemini kurumsallaştırmıştır. Genel eğitimi de yaygınlaştırarak ulema sınıfının eğitim üzerinde etkilerini indirmiş ve hükûmet otoritesini güçlendirmiştir.

3.3.2.2. Bürokrat seçme sınavı sisteminin değiştirilmesine odaklanan Qing eğitim reformları

Qing Hanedanlığı dine dayalı bir devlet olmasa da toplum Konfüçyüsçülüğe dayanıyor ve Konfüçyüsçü fikirlerin yayılması için memur seçme sınavı sistemi ile

⁴⁹⁸ Akşin, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi*, s.60.

⁴⁹⁹ Akşin, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi*, s.62.

⁵⁰⁰ Akşin, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi*, s.62.

⁵⁰¹ Akşin, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi*, s.58.

eğitim birbirine bağlanıyordu.

Kökü, Han Hanedanlığı'ndan dayanan, Sui Hanedanlığı'nda kurulan ve Tang Hanedanlığı'nda geliştirilen Çin memur seçme sınavı sistemi; kültürel, eğitimsel ve siyasi işlevler taşıyan geleneksel bir bürokrat seçme sistemidir. Konfüçyüsçülüğe dayalı bu sınav sistemi toplumsal statü değiştirmenin ana yoludur. Köleler ile fahişelik yapanlar dışında herkes bürokrat seçme sınavlarına başvurabildi ve sınavı geçtikten sonra devletin üst sınıfına girebilirdi.⁵⁰² Bu nedenle yönetici sınıf, feodal sosyal düzenin korunmasına ve toplumun istikrarına yardımcı olan bu sisteme büyük önem vermiştir. Memur seçme sınavı sistemi dezavantajları olmasına rağmen eski Çin toplumunun en eşitli ve önemli sistemidir.⁵⁰³ Chen Yinke'nin söylediği gibi "Bürokrat seçme sınavı sistemi Sui Hanedanlığı'nda kurulmuş olmasına rağmen, tüm halkın yönetici sınıfına girmesinin tek doğru yolu olduğundan dolayı Tang Hanedanlığı'ndan sonra fazlaca değiştirilmedi."⁵⁰⁴

Çin toplumunun modernleşmesi ile birlikte geleneksel Çin eğitim sistemi ve Konfüçyüsçülüğün egemen olduğu memur seçme sınavı sistemi, varlığının temelini yavaş yavaş yitirip artık yeni dönemde ihtiyaç duyulan yetenekleri yetiştirme görevini üstlenemediğinden dolayı reformdan kaçamamıştır. Qing Hanedanlığı'ndaki memur seçme sınavı sistemi, devletteki herkesin çıkarıyla ilgili olduğundan dolayı reformu aşamalı bir süreçten geçti.⁵⁰⁵ Bu sınav sisteminin reformunu üç aşamaya ayırabiliriz: 1) Sınavın içeriğinin düzeltilmesi 2) Sekiz aşamalı makale yazma sınavının kaldırılması 3) Memur seçme sınav sisteminin ortadan kaldırılması.

Bürokrat seçme sınavı sisteminin değiştirilmesi Batılılaşma Hareketi'yle başlamıştır. Bu dönemdeki reformlar geleneksel sınav sistemine dokunmadan sadece sınav içeriğine yeni bölümler eklemiştir. Afyon Savaşı'nın yenilgisiyle Feng Guifen, Wang Tao, Zheng Guanying ve diğer Batılılaşmaya savunanlar, memur seçme sınavı sisteminin toplumun gelişmesinde ihtiyaç duyulan yetenekleri seçemediğinden bu sistemi değiştirmek gerektiğine inanmışlardı. Wang Tao bu sınav sistemini, öğrencilerin sadece Konfüçyüsçü klasikleri ezbere bilmesine ve eğitimin gerçek anlamını

⁵⁰² Mingwei Wang, "Kejuzhi Gaige yu Wanqing Shiren Bianyuanhua", Changchun Shifan Xueyuan Xuebao, Vol.24, No.6, 2005, p.46.

⁵⁰³ Huaihong He, **Xuanju Shehui Jiqi Zhongjie**, Pekin: Sanlian Shudian, 1998, p.375.

⁵⁰⁴ Yinke Chen, **Tangdai Zhengzhishi Lunshu**, Shanghai: Shanghai Guji Chubanshe, 1982, p.22.

⁵⁰⁵ Shaochun Liu, "Wanqing Kequ Zhidu de Gaige yu Feichu", **Shehui Kexue Jikan**, no: 5, 2001, p.111.

kaybetmesine neden olduğu için eleştirmiştir.⁵⁰⁶ Sınavla seçilen memurlar, ortaya çıkan yeni uluslararası meselelerle başa çıkabilmek için geleneksel sınav içeriğinin yanı sıra Batılı bilginin eklenmesi önerilmiştir.⁵⁰⁷ Bu öneri de Batılılaşma Hareketi'nin "Çin'in özü, Batı'nın işlevi" fikrini göstermiştir. Bu düşüncenin etkisiyle reformcular, geleneksel eğitim kurumlarının dışında Şangay Yabancı Dil Okulu, Hubey Ziqiang Okulu gibi yabancı dil okulları ve Tianjin Donanma Okulu gibi askerî okullar kurmuştur. 11 Temmuz 1862 tarihinde Çin'in ilk Batı tarzı okulu olan Pekin Tongwen Okulunun kurulmasından 1898 yılına kadar Qing Hükûmeti'nin Batılılaşma Hareketi sürecinde kurduğu 36 Batı tarzı okul üç kategoriye ayrılabilir.⁵⁰⁸ Birincisi, yabancı ülkelerin durumunu anlayan ve uluslararası ilişkiler konusunda yetenekli gençleri yetiştirmek için kurulan Pekin Tongwen Okulu ve Şangay Yabancı Dil Okulu dâhil olmak üzere kurulan yabancı dil okulları.⁵⁰⁹ İkincisi, askerî teknolojiyi geliştirmek ve gelişmiş bilgiyle donatımlı subaylar yetiştirmek için açılan Tianjin Donanma Okulu, Guangdong Donanma Okulu gibi askerî okulları.⁵¹⁰ Üçüncüsü, devlet genelindeki fabrikaların ve sanayinin hızla gelişmesini sağlamak için mühendislerin ve teknik yeteneklerin yetiştirilmesine yönelik Şangay Makine Okulu, Tianjin Telgraf Okulu gibi teknik-meslekî okulları.⁵¹¹ Batılılaşma sürecinde Konfüçyüs klasiklerine dayalı bürokrat seçme sınavları tamamen değiştirilmemiş ve bu sınavların sonucu hâlâ memurların seçimi sırasında tek standart ölçüdür. Fakat bu dönemde fen bilimleri üzerine kurulan modern okullar, edebiyata önem veren geleneksel eğitim sistemine etki etmiştir.⁵¹²

Batılı tarzdaki okullarda öğretilen elektrik hatlarının kurulması, demiryollarının inşası gibi tekniğin günlük hayatta uygulanması, Çinlilerde bilim ve teknolojinin işe yaramaz olduğuna dair geleneksel inancı değiştirmişti.⁵¹³ Bu Batılı tarzdaki 36 okulun, Çin'in binlerce geleneksel resmî okulu karşısındaki etkisini sınırlı olmuştur. Buna bu okullar rağmen eğitim alanına yeni bir akım getirmiş ve memur seçme sınav sistemine etki etmiştir. Batılılaşma Hareketi'nin son yıllarında bürokrat seçme sınavlarını

⁵⁰⁶ Tao Wang, **Souyuan Wenlu Waibian**, Beijing: Zhonghua Shuju, 1959, p.71-72.

⁵⁰⁷ Dongyuan Xia, **Zheng Guangying Ji: Shangce**, Shanghai: Shanghai Renmin Chubanshe, 1987, p.269.

⁵⁰⁸ Chunsheng Wang, "Yangwu Jiaoyu yu Zhongguo Jiaoyu Zaoqi Jindaihua de Dansheng", Qufu Normal University, Master's Thesis, 2008, p.8.

⁵⁰⁹ Changfa Xie, Zeping Peng, **Zhongguo Jiaoyushi**, Chongqing: Xinan Shifan Daxue Chubanshe, 2012, p.204.

⁵¹⁰ S. Zhao, "Yangwu Yundong Zhongde", p.46.

⁵¹¹ C. Wang, "Yangwu Jiaoyu yu", p.13-14.

⁵¹² S. Zhao, "Yangwu Yundong Zhongde", p.46.

⁵¹³ C. Wang, "Yangwu Jiaoyu yu", p.26.

kazanan adaylar gittikçe azalmıştır.⁵¹⁴ 1875-1879 yıllar arasında ortalama her yıl bir kişi eyalet sınavını geçmiş ve toplam 5 kişi bu sınavdan Juren unvanını almıştı. 1880-1889 yıllar arasında her yıl ortalama 0.6 kişi eyalet sınavını geçmiş ve toplam 6 kişi Juren unvanını almıştır.⁵¹⁵ Sınavı geçen insan sayısının azalması da Batılılaşma Hareketi'nden dolayı oluşan modern eğitimin, geleneksel eğitim üzerindeki etkisini yansıtmaktadır. Yani Batılılaşma Hareketi'nde bürokrat seçme sınavları kökten değişmemiş olsa da Batı ideolojisinin yayılmasını hızlandırmış ve daha sonraki reformların temeli hazırlanmıştır.

Yüz Gün Reformu sırasında bürokrat seçme sınav sisteminin ıslahatı ikinci aşamaya girmiş ve bu dönemde sekiz aşamalı makale yazma bölümü sınav sisteminden kaldırılmıştır. Batılılaşma Hareketi'nde kurulan Beiyang Donanmasının 1895 Çin-Japon Savaşı'nda yok edilmesi, Batılılaşma Hareketi'nin başarısızlığına işaret etmiştir. Doğu Asya uluslararası sistemini değiştiren bu savaş, Çinlilere tehdit hissettirmiş ve reformcuları daha radikal ıslahatları gayrete getirmiştir. Bu dönemdeki reform taraftarlarına göre, bürokrat seçme sınav sistemi öğrencilerin yalnızca sınavın içeriğine odaklanıp dünyadaki değişikliklere dikkat etmemelerine neden olmuştu.⁵¹⁶ Onlar bu durumun değiştirilmesi istenirse Dört Kitap ve Beş Klasik'e dayalı sekiz aşamalı makale yazma bölümünün kaldırılması, hatta geleneksel bürokrat seçme sınavı sisteminin lağvedilmesi gerektiğini belirlemiştir.⁵¹⁷ Onların teşvik etmesiyle Yüz Gün Reformu'nda Pekin Büyük Okulu ve Batı tarzı okulların açılmasının yanı sıra sekiz aşamalı makale yazma, sınav sisteminden kaldırılıp yerine siyasi, ekonomi ve tarih analizleri eklenmiştir.⁵¹⁸ Daha sonra darbeden dolayı Yüz Gün Reformları başarısızlığa uğrayıp sekiz aşamalı makale yazma bölümü sınavda yeniden yer almaya başlasa da modern eğitimi-öğretim veren Pekin Okulu gibi yeni okulların açılmasına devam edilmiş ve memur seçme sınavının lağvedilmesinin temelleri atılmıştır.

1900 yılında Amerika, İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya, Japonya, İtalya ve Avusturya-Macaristan askerlerinden oluşan sekiz devlet ordusu Çin'e saldırmış ve Pekin'i işgal etmiştir. Bu saldırı Çin'e daha ciddi felaketler getirmiş ve aydınlar

⁵¹⁴ C. Wang, "Yangwu Jiaoyu yu", p.27.

⁵¹⁵ Xuerong Zhang, "Lun Yangwu Jiaoyu zai Zhongguo Jindaihua Jinchengzhong de Lishi Yingxiang", **Nanjin Shehui Kexue**, 2002, no:12, p.76.

⁵¹⁶ Sishang Cai, Xing Fang, **Tan Sitong Quanji: Zengding**, Pekin: Zhonghua Shuju, 1981, p.440.

⁵¹⁷ Shi Wang, Fu yan, **Yanfu Ji**, Beijing: Zhonghua Shuju, 1986, p.30.

⁵¹⁸ Yuqiong Zhang, "Lu Wuxu Shiqi de Jiaoyu Gaige", **Wuxu Weixin Yundong yu Guizhou**, no.11, 1999, p.142.

tarafından geleneksel eğitim sisteminin yetersizliğinin daha iyi anlaşılmasına neden olmuştur. 1904-1905 yıllarında Çin topraklarında meydana gelen Rus-Japon Savaşı'nda Rusya'dan daha küçük topraklara sahip olan Japonya'nın kazanması, Qing Hanedanlığı'nın yönetici sınıfını büyük ölçüde teşvik etmiştir. Çünkü Çinlilere göre Japonya'nın zaferi sadece Asya ülkesi Japonya'nın Avrupa gücü Rusya'ya karşı kazandığı zaferle kalmayıp, muhafazakarlar karşı reformcuların kazandığı bir zafer olmuştur.⁵¹⁹ Bu nedenle, Qing Hanedanlığı'nın son dönemindeki aydınlar Japonya'yı örnek alarak memur seçme sınavlarının hemen kaldırılmasını savunmuştu. 1905 yılında Zhili Valisi Yuan Shikai hükümdara, memur seçme sınavlarının kaldırılmasını teklif etmiş ve bu sınav sistemi kaldırılmazsa okulların yaygınlaşmasının ve yeni bilgilerle donanımlı yeteneklerin yetiştirilmesinin imkânsız olduğunu söylemişti. Qing hükûmeti bu öneriyi kabul etmiş ve 1906'dan beri 1300 yıl boyunca uygulanan bürokrat seçme sınavı sistemini kaldırmıştır.⁵²⁰

3.4. İki İmparatorluğun Eğitim Reformlarının Sonuçlarının Karşılaştırılması

Osmanlı ve Qing İmparatorluğu'nun eğitim reformları, devletin kurtarılmasında başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen tarih akışında büyük bir önem taşımaktadır. İki imparatorluk yaptığı modernleşme çabalarıyla eğitim alanında büyük ölçüde ilerlemeler kaydetmiştir.

3.4.1. Her İki Devletteki Eğitim Yapısının Kurumsallaşmasıyla Eğitimde Düzenli Gelişiminin Sağlanması

Eğitim sisteminin kurumsallaşması; eğitimin amacı, öğretim metodu, okulun yöntemi ve kurallarının yasalarla belirlenerek eğitim sistemini düzenleyip okulların devletin denetimi altına alınmasıdır. Yönetici sınıf, eğitim sistemini zorunlu hâle getirecek yasaları belirler ve her düzeydeki eğitim kurumları devletin rehberliğine uyarak eğitimin istikrarlı ve sürekli gelişimini sağlar. Bu nedenle kurumsallaşma, eğitimin modernleşme sürecinde önemli bir özelliği ve eğitim sisteminin modernizasyonu için güçlü bir garantidir. Her iki ülkenin eğitim sistemlerinin modernizasyonu, esas olarak batılı devletlerden örnek alınarak yasalarla eğitim yapısı, eğitim yönetimi, eğitim içeriğini ve eğitim metodunu belirlemiş ve eğitim sistemini

⁵¹⁹ Xincheng Shu, *Zhongguo Jindai Jiaoyushi Ziliao: Shangce*, Beijing: Renmin Jiaoyu Chubanshe, 1961, p.63-65.

⁵²⁰ M. Wang, "Kejuzhi Gaige yu", p.46-48.

düzensiz gelişmesinden kurtarıp kurumsallaşmasını sağlamıştır.

Tanzimat Dönemi'nde, Osmanlı Devleti eğitiminin kurumsallaşmasında önemli bir adım atmıştır. Daha önce bahsettiğimiz gibi Osmanlı, genel eğitimin yaygınlaştırılmasıyla bu okulları daha iyi yönetmek için 17 Mart 1857'de Maarif-i Umumiye Nezaretini kurmuştur. Bu nezaret, Osmanlı tarihinde bakanlık düzeyindeki ilk eğitim örgütü olmuş⁵²¹ ve devletin yeni açılan okulları doğrudan idare etmesini sağlamıştır. Osmanlı eğitim tarihinde başka bir önemli nokta ise 1 Eylül 1869'da yayımlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'dir. Bu nizamnamede ilk defa günümüzdeki eğitim sistemi gibi ilk, orta, yüksek olmak üzere 3 dereceli örgün eğitim sistemi belirlenmiş ve teşkilatlanma, okulların müfredatı, öğretim metodu, öğretmenlerin aylığı ve kalitesi gibi konular ele alınmıştır.⁵²² Yani Osmanlı Devleti 1869 tarihli nizamnameyle eğitimin aşamaları, süresi ve hocaların niteliği gibi kurallar belirleyerek modern bir eğitim sistemi düzenlemiştir. Sultan II. Abdülhamid, Tanzimat kararlarını uygulamaya devam etmiş ve her vilayet merkezinde bir maarif müdürlüğü oluşturulmuştur. Maarif Nezaretinin büyüdüğü bu dönemde, maarif merkezi teşkilatının kurulmasıyla son şeklini almıştır.⁵²³ Osmanlı Devleti'nin eğitim sisteminin yasallaşması ve kurumsallaşması, resmî olarak öğretim metotlarını ve okulların müfredatını belirleyerek imparatorluk topraklarında varlığını sürdüren çeşitli okulların birbirlerine entegre edilmesini ve bu okulların öğretim kalitesinin gelişmesini sağlamıştır.⁵²⁴

Qing Hanedanı da 1904 yılında yayımlanan Hanedanlık Eğitim Kanunu ile okulları; ilkokul, ortaokul ve yüksekokul olarak ayırmıştır. Bu kanun içinde Çin'in ilk temel eğitim kanunu sayılan Eğitim İşleri Özeti adlı yasada eğitim amacı, eğitim tesisleri, sınavda başarısız olanların durumu gibi konuları belirlenmişti.⁵²⁵ Bu kanunda eğitimin dereceleri; ilk, orta ve yüksek olarak sınıflandırılmış ve her düzeydeki okullar genel eğitim okulları, öğretmenlik okulları ve mesleki-teknik okulları diye ayrılmıştır. Bu kanunun uygulanması Çin'in her düzeydeki yeteneğinin yetiştirilmesini sağlamış ve

⁵²¹ Demirtaş, Zülfü, "Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, cilt: 17, sayı: 1, 2007, s. 177.

⁵²² Adil Şen, "Osmanlı'dan Günümüze Eğitimde Modernleşme Çabaları", Ekev Akademi Dergisi, Yıl: 17, Sayı: 57, Güz 2013, s.484.

⁵²³ Baytal, "Tanzimat ve II. Abdülhamid", s.29.

⁵²⁴ Mine Çağır, İbrahim Caner, "1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri", **Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, cilt: 4 sayı: 11, 2017, s.73.

⁵²⁵ Jianwen Xiao, Wanzqi Yang, "Qingmo Xinzheng yu Zhongguo Jiaoyu Zhidu Jindaihua", **Yichun Xueyuan Xuebao-Shehui Kexue**, vol: 27, no: 1, 2005, p.91.

Çin'in eğitim sistemini kurumsal hâle getirmiştir.⁵²⁶

Her iki devlet de reformlarla modern eğitim sistemindeki gibi ilk, orta ve yüksek düzey olmak üzere 3 kademli eğitim yapısını oluşturmuştu. Daha önemlisi iki devlet, yasalarla müfredatları ve eğitimin amacı gibi ilkeleri belirleyerek eğitim sistemini düzenli hâle getirmişti. Bu da eğitimin yaygınlaştırılmasının koşullarını sağlamıştır.

3.4.2. İki Devletin Eğitimi Yaygınlaştırması ve Daha Çok İnsanın Eğitim Almasının Sağlanması

Her iki devlet reform sürecinde geleneksel eğitim sistemini düzenleyip genel eğitimin yayılması için çalışıyordu.

Her şeyden önce, Osmanlı modernleşme sürecinde geleneksel eğitim kurumlarının yanında birçok modern okul kurulmuştur. İkinci bölümde bahsedildiği gibi modern eğitim veren Mekteb-i Ulûm-ı Harbiye gibi askerî okulların yanı sıra ilköğretimden yükseköğretime kadar iptidai, rüştiye, sultani, idadi gibi yeni sivil okullar da açılmıştır. Örneğin, merkezdeki rüştiye sayısı, 1849-1850 eğitim-öğretim yılında 10 iken 1876 yılında 30'a yükselmiştir.⁵²⁷ Bu okulların kurulması, öğrencilerin eğitimdeki yerlerini sağlamlaştırmış ve daha çok öğrencinin eğitim görmesine temel hazırlamıştır. Bunun dışında Osmanlı hükûmeti eğitimin yayılması için 3 bakımdan tedbirler uygulamıştır.

Birinci olarak, ilköğretim zorunlu hâle getirilip çocukların eğitim alınması sağlanmıştır. 1824'te II. Mahmut Dönemi'nde uygulanan "Talim-i Sıbyan Fermanı"nda ilköğretimin gerekliliğinden bahsedilmiş⁵²⁸ ve 1869 nizamnamesinde bu konu tekrar vurgulanmıştır.⁵²⁹ Çocuklarını sıbyan mekteplerine göndermeyen ebeveynlere 5-100 kuruş arasında para cezası verilirdi.⁵³⁰ İlköğretimin zorunlu hâle getirilmesi örgün eğitimin yayılmasını hızlandırmıştır. 1883 yılında İstanbul'daki 243 sıbyan okulunda 12.918 kız-erkek öğrenci bulunurken 1886'da sıbyan okulların sayısı 292'ye çıkmış ve

⁵²⁶ Fang Zhang, "Qingmo Xinzheng Jiaoyu Gaige yu Zonggup Jiaoyu Jindaihua", **Kaoshi Zhoukan**, no: 23, 2009, p.231-232.

⁵²⁷ Cihan, **Osmanlı'da Eğitim**, s.66-67.

⁵²⁸ Mustafa Çoban, "Osmanlı Çöküş Sürecinde Modernleşme ve Eğitime Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme", **KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı:20, 2012, s.124

⁵²⁹ Zülfü Demirtaş, "Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt: 17, sayı: 1, 2007, s.178.

⁵³⁰ Demirtaş, "Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri", s.178.

bu okullarda 14.194 öğrenci okumuştur.⁵³¹ Üç yılda İstanbul'daki sıbyan okulu sayısındaki artış oranı yaklaşık %20'dir. 1900 yılına kadar Osmanlı topraklarında 29.130 sıbyan okulu bulunmaktaydı. Bütün iptidailerde ise toplam 899.932 kız-erkek öğrenci vardı.⁵³² Bu, ilköğretimin yayılmasının en önemli göstergesidir. İkinci olarak, gayrimüslimlerin kendilerine ait okulları daha kolay açmalarına ve sivil okullara gitmelerine izin verilerek, onların da eğitim alma imkânlarını artırmıştı. Osmanlı Devleti, Kırım Savaşı'ndan sonra, 1856 yılında Batılıların baskısının altında gayrimüslimlere daha çok hak verdiği Islahat Fermanı'nı uygulamıştır.⁵³³ Bu fermana göre gayrimüslimler devletin iznini aldıktan sonra kilise ve mektep gibi kurumları tamir edebilmiştir. Daha önemlisi, gayrimüslimler de kendi cemaatlerine ait mektepleri ve meslekî okulları açabilmiş ve Müslümanlar gibi askerî ve sivil okullara girebilmiştir.⁵³⁴ Gayrimüslimlerin Müslümanlarla eşit olarak eğitim alabilmesi, Osmanlı modern eğitiminin azınlık cemaatlerine kadar genişlemesini sağlamıştır. 1860 yılında İstanbul'da bulunan 454 sıbyan mektebinin %38'i, 33.000 öğrencinin de %49'u gayrimüslimlerden müteşekkildir. II. Abdülhamid Dönemi'nde eğitimin taşraya doğru genişlemesiyle birlikte gayrimüslimlere ait okullar da taşrada yaygınlaşmıştır. 1896 yılında Osmanlı topraklarında 5.982 iptidai mektebi, 687 rüştiye (bütün rüştiyelerin %58'si), 70 idadi (bütün idadilerin %37'si) gayrimüslimlere aitti.⁵³⁵ Bu kararın en belirgin örneği ise 1868 yılında açılan ve din ayrımı yapmayan Galatasaray Sultanisi'dir. Okul açılışının ilk yılında (1868) 147 Müslüman ve 184 gayrimüslim burada okumuş ve 1877 yılında bu okulun gayrimüslim öğrenci sayısı 300'e ulaşmıştır.⁵³⁶ Son olarak, kadınların eğitim meselelerine dikkat edilmiştir. Kur'an eğitiminde kızların eğitim almasına önem verilmiştir. Fakat Osmanlı ilkokul eğitiminde kızlar okula gidebilmelerine rağmen cinsiyet kültürü gibi nedenlerden ötürü daha çok özel gayretle eğitimlerini tamamlayabilmiş ve bilhassa ilköğretim aşamasından sonra okullarda eğitim alamamıştır.⁵³⁷ Meclis-i Maarif-i Umûmiye'nin yayımlandığı 1847 Talimatı'nda ilk defa kız ve erkek çocuklarının ayrı okullarda eğitim alması

⁵³¹ Şadiye Yılmaz, "Osmanlıdan Cumhuriyete Sıbyan Mekteplerinde Yenilik ve Gelişmeler", 2009, PhD Thesis. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, s.45-46.

⁵³² Tekeli, İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim**, s.75.

⁵³³ Gülsoy, "Islahat Fermanı", s.185, 187.

⁵³⁴ Zeki Salih Zengin, "Tanzimat ve Sonrası Dönemde Osmanlı Toplumunda Gayrimüslimler ve Din Eğitimi", **Değerler Eğitimi Dergisi**, cilt: 6, sayı: 15, 2007, s.149.

⁵³⁵ Cihan, **Osmanlı'da Eğitim**, s.94-95.

⁵³⁶ Cihan, **Osmanlı'da Eğitim**, s.78.

⁵³⁷ M. Şevki Aydın, "Osmanlı'da Kız Çocuklarının Eğitimi", **Osmanlı**, cilt:5, s.218-219.

belirtilmiştir.⁵³⁸ 1869 Nizamnamesi'nde kız eğitimi hakkındaki meseleler tekrar vurgulanmış ve mahallede iki mektep varsa birisi kızlara ait olmalı gibi maddelerle kız öğrencilerin eğitim görme imkânı sağlanmıştır.⁵³⁹ Kızların ortaöğretimi meselesi bu dönemde ele alınmış ve ilk kız rüştiyesi 1858 yılında İstanbul'da açılmıştır.⁵⁴⁰ İlerleyen yıllarda kız rüştiyelerinin sayısı gittikçe artmıştır. 1876 yılında İstanbul'da 30 rüştiyeden 9'u kızlara yöneliktir.⁵⁴¹ Kız eğitiminde artan öğretmen ihtiyacını karşılaştırmak için 1870'te kadın öğretmenlerin yetiştirildiği Darülmuallimat açılmış ve bu okul 39 yılda 737 mezun vermiştir.⁵⁴² Bu çabalar kızların eğitiminin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. 1895-1896 eğitim-öğretim yılında İstanbul ve bağlı yerlerde toplam 4.776 rüştiye öğrencisinin 2.023'ü kız öğrencisi ve devlet genelinde 31.469 rüştiye öğrencisinin 4.262'sini kızlar oluşturmuştur.⁵⁴³

Osmanlı hükûmeti eğitimi yaygınlaştırmak için ilköğretimi zorunlu hâle getirmiş, gayrimüslimlere ve kızlara eğitim hakkı vermiştir. Bu gaye daha fazla halkın eğitim almasına izin verip eğitimin yayılmasını teşvik etmiştir.

Qing Hanedanı'nda, Osmanlı'daki gibi geleneksel ilçe ve şehir okullarının yanında yabancı dil okulları ve meslekî okullar gibi Batı tarzı eğitim veren yeni okullar açılması daha çok insanın eğitim görmesi sağlanmak istenmiştir. Fakat Qing Devleti'nin eğitim sistemi bürokrat seçme sınavına hizmet ettiğinden öğrenciler sadece memurluk yapmak için okula girmiştir. Bu tutum altında öğrencilerin yeni açılan okullara gitme isteği çok güçlü olmamış ve hükûmet bu durumu değiştirmek için yeni okullar açarken bürokrat seçme sınavını değiştirmeye çalışmıştır. Batılılaşma Hareketi'yle Batılı tarzdaki okulların kurulmasına başlanmış ve Şangay Yabancı Dil Okulu gibi yabancı dil okulları, Fuzhou Denizcilik Okulu gibi mesleki-teknik okullar açılmıştır. Yüz Gün Reformları her düzeyde Batılı okulların açılmasını devam ettirmiş ve Çin'in ilk üniversitesi sayılan Pekin Büyük Okulu bu dönemde tesis edilmiştir. Bunun yanı sıra Çin'deki bütün geleneksel özel okullar (Shuyuan) modern bilimin verildiği Batı tarzı okullara dönüştürülmüştür.⁵⁴⁴ Bu okulların açılmasıyla eğitim-

⁵³⁸ Mustafa Çoban, "Osmanlı Çöküş Sürecinde Modernleşme", s.125.

⁵³⁹ Çoban, "Osmanlı Çöküş Sürecinde", s.128-130.

⁵⁴⁰ Cihan, **Osmanlı'da Eğitim**, s.63.

⁵⁴¹ Cihan, **Osmanlı'da Eğitim**, s.65.

⁵⁴² Mustafa Çoban, "Kadın Eğitim Kurumu Olarak Darülmuallimat ve Eğitime Katkıları Üzerine Değerlendirme", **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 22, 2013, s. 203.

⁵⁴³ Cihan, **Osmanlı'da Eğitim**, s.68-70.

⁵⁴⁴ Y. Wang, "Wuxu Weixin Yundong", p.56.

öğretim faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Öğrencileri bu okullara girmesini teşvik etmek için bürokrat seçme sınavlarına siyaset, diplomasi, hukuk, maliye, teknik, askerlik gibi uygulamalı bilimler eklenmiş ve memur seçme sınavları ile diploma arasında ilişki kurulmuştur.⁵⁴⁵

Sadece 103 gün sürmüş olan Yüz Gün Reformları'nın meyvesi Qing Hanedanlığı'nın sonlarında yapılan eğitim reformlarıyla alınmıştır. Bu dönemde eğitimi yaygınlaştırmak için daha önce uygulanan tedbirlere devam edilmiştir. 1902 yılında uygulanan Hanedanlık Eğitim Kanunu'nda sivil eğitimin yayılmasına büyük katkı sağlanmıştır. Bu kanunda “Çin halklarını aydınlatmak için en önemli yol, ilköğretimdir”, “Batılı devletlerde okula gitmeyen çocukların ebeveynine ceza verilir ve bu eğitim zorunlu bir eğitimidir. Çünkü Batılılar, eğitimin devletin temeli olduğunu bilir.” gibi cümleler yazılmıştı.⁵⁴⁶ Bundan sonra 1904'teki eğitim düzeniyle Çin'in eğitim sistemi yeniden düzenlenmiştir. Çin'de 3 sınıfa ayrılan bir eğitim yapısı oluşturulmuş ve her düzeydeki okulun müfredatı, eğitimin amacı gibi konular ele alınmıştır.⁵⁴⁷ Bununla birlikte Batılı tarzdaki okulların açılmasını ve öğretmenlik okulları, ticaret okulları, ziraat okulları gibi mesleki okulların açılması teşvik edilmeye devam edilmiştir. Bu dönemde eğitimin yaygınlaştırılması için verilen diğer bir karar ise kız eğitiminin başlamasıdır. Eski Çin'de kızlar erkelerle birlikte okullarda eğitim alamamış ve kızlar eğitim almak isterse sadece evde özel ders alabilmiştir. Qing Hanedanlığı sonunda bu duruma dikkat etmiş ve 1907 yılında kadınlara eğitim hakkı kazandıran Qing Eğitim Bakanlığı Kız İlkokulu Yönetmeliği'ni ve Kadın Öğretmenlik Okulu Yönetmeliği'ni yayımlayıp kızlara yönelik okulların tesis edilmesini başlatmıştır. Qing Devleti'nin İlk Eğitim İstatistikleri'ne göre 1907 yılına kadar Çin'de 428 kız okulu ve toplam 15.496 kız öğrencisi bulunmaktaydı.⁵⁴⁸ Bunların hepsi Çin'in eğitimi yaygınlaştırmasına temel atmıştır. 1904 yılında ilkokul, ortaokul ve yüksekokul dâhil olmak üzere Çin'de sadece 4.222 Batılı okul bulunurken bu sayı 1906'da 19.830'a çıkmıştır.⁵⁴⁹ 1909 yılına kadar her düzeyde toplam 52.348 adet Batılı tarzda okul

⁵⁴⁵ R. Chen, “Wanqing Wuxu Bianfa”, p.12.

⁵⁴⁶ Ying Zhang, “Qianxi Zouding Xuetang Zhangcheng Zhongde Guomin Jiaoyu Sixiang”, **Hubei Hanshou Daxue Xuebao**, vol:25, no:11, p.75.

⁵⁴⁷ Jianwen Xiao, Wanzqi Yang, “Qingmo Xinzheng yu Zhongguo Jiaoyu Zhidu Jindaihua”, **Yichun Xueyuan Xuebao-Shehui Kexue**, vol: 27, no: 1, 2005, p.91.

⁵⁴⁸ Zhuoran Dong, “Qianxi Qingmo Sancı”, **Xingjiang Difang Zhi**, no: 02, 2011, p.64.

⁵⁴⁹ Fang Zhang, “Qingmo Xinzheng yu Zhongguo Jiaoyu Jindaihua”, **Kaoshi Zhoukan**, no:23, 2009, p. 231.

açılmış ve 1.638.884 öğrenci bu okullarda okumuştur.⁵⁵⁰

Qing Hanedanlığı yeni okulların açılması, bürokrat seçme sınavının değiştirilmesi, kızlara eğitim hakkının verilmesi olmak üzere 3 tedbirle daha çok insanın gelişmiş bilimlerin verildiği yeni okullara girmesini teşvik ederek eğitimin yaygınlaştırılmasını sağlamıştır.

Eğitim kurumları, modernleşme sürecinde en büyük engel olan cehaletin ortadan kaldırıldığı en önemli yerdir. Hem Osmanlı hem de Çin, reformlarında devletin ihtiyaç duyduğu yeni bilgi donanımlı kadroları yetiştirmek ve eğitimin yaygınlaştırılması için çalışıyorlardı. Yeni okulların kurulması, kızların eğitim hakkının sağlanması gibi tedbirlerin uygulanması, daha çok insanın okula girmesine fırsat vermiş ve daha çok insanın eğitim görmesini sağlamıştır. Ancak genel eğitimin yayılması sadece daha çok memurun yetişmesiyle sınırlı kalmamış; özgürlük, millet sevgisi, demokrasi gibi ideolojilerin yayılıp devletin yıkılmasına neden olmuştur.

3.4.3. Yurt Dışında Eğitim Alan Öğrencilerin Ülkelerinin Siyaset ve Biliminin Gelişmesine Katkı Sağlaması

Her iki devlet, yerli yetenekleri yetiştirmek için öğrencileri yurt dışına göndermiş ve bu öğrenciler ülkelere döndükten sonra mevcut eğitim, bilim ve siyasetin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Mahmut Dönemi'nde başlayan yurt dışı eğitimi, Batı devletlerinde gelişmiş bilgiyi öğrenip ülkede teknik gelişimi hedeflemiştir. İlk önce Osmanlı Devleti'nin Mühendishane-i Berri Hümayun, Mühendishane-i Bahri Hümayun, Mekteb-i Harbiye gibi askerî yüksek okullarda başarılı öğrencilerin seçilip Viyana, Berlin, Paris vb. Avrupa şehirlerinde topçuluk, silah imali, demiryolu inşası gibi askerî teknoloji eğitimi alması sağlanmıştır.⁵⁵¹ Bundan sonra Osmanlı Hükûmeti, Batı bilimlerini bilen artan yeteneklerin ihtiyacını karşılamak için sivil öğrencileri de yurt dışına göndermeye başlamıştır. Devletin eğitim ihtiyacını karşılamış olan bu öğrenciler memleketlerine döndükten sonra devletin güçlenmesine katkı sağlamıştır. Örneğin, Osmanlı yurt dışı eğitiminin öncülerinden biri mühendis İbrahim Edhem Paşa'dır. 1830 yılında Paris'e gönderilen Edhem Paşa, Yüksek Maden Mektebinde

⁵⁵⁰ Ping Xin, "Qingmo Xinzheng yu", p.217.

⁵⁵¹ Aynur Erdoğan Coşkun, "Tanzimat Döneminde Yurtdışına Öğrenci Gönderme Olgusu ve Osmanlı Modernleşmesine Etkileri", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, cilt: 3, sayı: 20, 2010, s. 135.

maden mühendisliği bölümünde eğitim almıştır. Ethem Paşa mezun olduktan sonra 1839 yılında İstanbul'a dönmüş ve miralaylık rütbesiyle devlette maden mühendisliği yapmıştır.⁵⁵² Türkiye'nin ilk çağdaş maden mühendisi sayılan Edhem Paşa, memleketin madenciliğini geliştirmesinin yanı sıra Orman ve Maden Mektebi'nin kurulmasında katkıda bulunup madencilerin yetişmesini sağlamıştır.⁵⁵³ Ethem Paşa dışında yurt dışından dönen Kimyager Derviş Paşa, okullarda kullanılan Usûl-i Kimya ve Usûl-i Hikmet-i Tabiiyye adlı ders kitaplarını çevirip Türkiye'nin modern fizik ve kimya alanında gelişmesine katkı sağlamıştır; Küçük Tahir Paşa Mekteb-i Harbiye'de öğretmenlik yapmış ve matematik araştırmalarına odaklanmıştır.⁵⁵⁴ Türkiye'nin veteriner hekimliği de yurt dışı eğitimden çok yararlanmıştır. Veteriner hekimliği öğrenmek için Sivil Tıp Okulu'ndan ve Askerî Veteriner Okulu'ndan öğrenciler seçilip Avrupa'ya gönderilmiş ve bu öğrenciler yurda döndükten sonra Türkiye'nin veteriner hekimliğinin kurumsallaşmasında ve öğretimin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Bu öğrencilerden Âdil Mustafa ve Maurice Nicolle Türkiye'nin ilk yerli serumu olan difteri antitoksin serumunun üretilmesini sağlamıştır. İsmail Hakkı Bey de Türkiye'de modern parazitolojinin kurucularından biri olarak kabul edilmiştir. Subhi Edhem, Nihal Erk ve Ferruh Dinçer, Fransa'dan örnek alarak Türkiye'nin veteriner hekimliği müfredatı üzerinde köklü değişiklikler yapmıştır. Birçok öğrenci Türkiye'ye döndükten sonra öğretmenlik yapmıştır. Sivil Veteriner Okulu'nun ilk yıllarında sadece 6 öğretim üyesi bulunmaktaydı ve bu öğrencilerin okula atanmasından sonra üye sayısı 22'ye ulaşmıştır.⁵⁵⁵

Yurt dışında kimya, fizik, maden ve tıp gibi gelişmiş bilgileri öğrenen bu öğrenciler, yurda döndükten sonra Osmanlı bilim, teknik, kültür sahalarında önemli rol oynamış ve Osmanlı'daki eğitim-öğretimin gelişmesinde büyük katkıda bulunmuştur. Fakat yurt dışına giden Osmanlı öğrencileri sadece veterinerlik gibi fen bilgilerini öğrenmekle kalmamıştır. Onlar aynı zamanda liberalizm, demokrasi, anayasal gibi ideolojilerden etkilenip monarşiye karşı bir duruş almıştır. Özellikle Avrupa'nın önemli bir kültürel ve bilimsel merkezi olan Paris'teki öğrenciler, Batı düşüncelerinden çok

⁵⁵² Mahir Aydın, "Edhem Paşa, İbrahim", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt: 10, s.418-419.

⁵⁵³ Fransa Ankara Büyükelçiliği web sitesi, "Sadrazam İbrahim Edhem", <https://web.archive.org/web/20121101214127/http://www.istanbul.edu.tr/eng/jeoloji/tarihce/halilethem.be.htm>, 19.6.2021.

⁵⁵⁴ Gençoğlu, "Osmanlı Devleti'nde Yurtdışı", s.15.

⁵⁵⁵ Berfin Melikoğlu Gölcü, "Osmanlı Devleti'nde Avrupa'ya Gönderilen Veteriner Hekimliği Öğrencileri", **Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi**, sayı: 66, 2019, s. 132, 134, 137-138.

etkilenmiştir.⁵⁵⁶

Jön Türklerin liderlerinden Ahmed Rızâ Bey, yurt içindeki eğitimini bitirdikten sonra Paris’e ziraat öğrenmeye gitmiştir. Ahmed Rıza Bey, Fransa’da yaşadığı yıllarda Auguste Comte’un fikirlerinden büyük ölçüde etkilenmiş ve onun “düzen ve ilerleme” siyasi fikrini Osmanlı Devleti’ne taşımaya çalışmıştır.⁵⁵⁷ Ahmed Rıza, siyasi fikirlerini yaymak için gazetede birçok makale yazmış ve bu makaleler, Paris’teki Türkler arasında büyük yankı uyandırmıştır. Selanikli Dr. Nazım Bey’in teklifiyle Ahmed Rıza, İttihat ve Terakki Cemiyet’inin kuruluşuna katılmıştır. Ahmed Rıza, Jön Türklere katıldıktan sonra Türkçe “Meşveret” gazetesinin çıkarılması gibi medya faaliyetleriyle onların siyasi fikirlerinin Avrupa’da yaygınlaştırılmasını hızlandırmıştır.⁵⁵⁸ Onların gayretleriyle bu fikirler daha çok Avrupa’daki Osmanlı öğrencilerini etkilemiş ve birçok öğrenci Jön Türklerin II. Abdülhamid’e karşı düzenlenen siyasi gösteri yürüyüşüne katılmıştır.⁵⁵⁹

Kısacası, yurt dışında eğitim alan Osmanlı öğrencileri, gelişmiş teknik ve kültürü inceleyip ülkelerindeki bilim ve eğitimin gelişmesine katkı sağlarken demokrasi fikri gibi Avrupa’nın siyasi fikirlerinden etkilenip monarşiye karşı hâline gelmiştir. Qing Hanedanlığı’nın yurt dışı eğitim politikası da aynı durumu göstermiştir.

Qing Devleti de gelişmiş bilimleri bilen yerli memurlar yetiştirmek için öğrencileri Amerika, Avrupa ve Japonya’ya göndermiş ve bu öğrenciler Çin’e döndükten sonra eğitim, askerlik, teknik gibi alanlarında önemli bir rol oynamıştır. Qing Hükûmeti’nin yurt dışı eğitim politikasını iki döneme ayrılabiliriz. Birincisi, öğrencilerin daha çok Amerika ve Avrupa’ya gönderildiği 1868-1896 yıllar arasındır. Amerikalı misyonerlerin desteğiyle bir Amerikan üniversitesinden mezun olan ilk Çinli öğrenci Rong Rong, 1855 yılında Çin’e döndükten sonra Çin’in yurt dışına öğrenci göndermesi için hükûmete birçok defa teklif götürmüştür.⁵⁶⁰ 1870 yılında bu teklif hükûmet tarafından kabul edilmiş ve 1872-1875 yıllar arasında birkaç Çinli öğrenci grubu Amerika ve Avrupa’ya gidip donanma, makine, silah gibi konularda askerî

⁵⁵⁶ Gençoğlu, “Sultan II. Abdülhamid’in Yurt”, s.37.

⁵⁵⁷ Burak Beşcan, “Ahmet Rıza Bey’in Düşünce Dünyasında “Batı Algısı”, **Journal of Political Administrative and Local Studies**, cilt:2, sayı:2, 2019, s.110.

⁵⁵⁸ Ziyad Ebüzziya, “Ahmed Rıza”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt:2, s.124-125.

⁵⁵⁹ Gençoğlu, “Sultan II. Abdülhamid’in”, s.46.

⁵⁶⁰ Yongxian Li, “Rongrong: Zhongguo Jindai Liuxue Jiaoyu de Kaituozhe”, **Guojia Xingzheng Xueyuan Xuebao**, no:04, 2004, p.83-84.

eğitim almaya başlamıştır.⁵⁶¹ Gelişmiş bilgileri öğrenen bu öğrenciler, memleketlerine döndükten sonra Çin'in yakın döneminde üniversitelerin ve bilimin gelişmesine öncülük etmiştir. 1909 yılında sadece Amerikan'dan Çin'e dönen öğrencilerin 19'u Qing yüksekokullarında müdürlük yapmıştır.⁵⁶² Bu öğrencilerin katkıları daha çok Çin Cumhuriyeti döneminde görülmüştü. Çin Cumhuriyeti'nin ilk döneminde bu öğrencilerin yüz kadarı üniversitede müdürlük yapmıştır. Mesela, Tsinghua Üniversitesinin rektörü Mei Yiqi, Pekin Üniversitesinin rektörü Jiang Menglin ve Hu Shi, Güneydoğu Üniversitesinin rektörü Guo Bingwen, Zhejiang Üniversitesinin rektörü Zhu Kezhen vb. pek çok prestijli okulda Avrupa ve Amerika'dan mezun olan öğretmenler vardır. 1907 eğitim-öğretim yılında Qing Devleti'ndeki mesleki-teknik okullar ve öğretmen okullarının 280 öğretmeni yurt dışında eğitim almış ve toplamın %17,5'ini oluşturmuştur. Bu öğretmenlerin çoğu Amerika'dan dönmüş⁵⁶³ ve eğitim sistemini geliştirmenin yanı sıra çok sayıda bilimsel ve teknolojik akademik grup örgütlemişlerdir. Bu akademik gruplardan en ünlüsü, Ekim 1915'te Zhao Yuanren tarafından düzenlenen "Çin Bilim Topluluğu"dur. Çin Bilim Topluluğu tarafından düzenlenen ve yayımlanan *Bilim* dergisi, Çin bilim ve teknolojisinin gelişimi üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Bu dergi yalnızca 1915 ile 1924 yıllar arasında en son Batı teorik bilimlerini, teknik bilimleri ve bilimsel bilimleri tanıtan 1.000'den fazla makale yayımlamıştı. Bu makaleler elektromanyetik, termodinamik, elektrodinamik, sitoloji, biyokimya, mikrobiyoloji, elektronik, görelilik, kuantum teorisi gibi 20. yüzyılın başlarındaki en güncel bilimler hakkındadır.⁵⁶⁴ Avrupa ve Amerika'dan yurda dönen Çinli öğrenciler, modern Çin bilim ve teknoloji alanlarında hem öğretim hem de araştırma yönünden büyük katkılarda bulunmuşlardır. Bilim alanında bu yenilikler, Çin endüstrisinin gelişimini hızlandırmıştır. Örneğin, birçok öğrenci Fransa, İngiltere gibi ülkelerde kimya öğrenip Çin'in kimya endüstrisinin gelişmesine gayret etmiştir. Fransa'dan dönen Xu Jianyin, Çin'in ilk yerli sülfürik asitini üretmiş; Fan Xudong, Çin'in soda üretim metodunu güncellemiştir. Wang Xingsheng, Çin'in ilk kimyasal cam fabrikasını Şangay'da kurmuş, Xu Shangwu, Japon barutundan daha güvenli olan barutu icat etmiş ve bu barutlar, el bombaları, mayınlar ve mermiler için

⁵⁶¹ Huaxing Li, Zuhuai Chen, "Liuxue Jiaoyu yu Jindai Zhongguo Shilin", *Shilin*, no:3, 1996. p.41.

⁵⁶² Changfa Xie, Zeping Peng, *Zhongguo Jiaoyushi*, Chongqing: Xinan Shifan Daxue Chubanshe, 2012, p.238.

⁵⁶³ Qisheng Wang, *Zhongguo Liuxuesheng de Lishi Guiji*, Wuhan: Hubei Jiaoyu Chubanshe, 1992, p.269.

⁵⁶⁴ Qi Yao, "Zhongguo Jindai Fuoumei yu Furi Liuxue Jiaoyu Bijiao Fenxi", *Jiaoyu Pinglun*, no:11, 2016, p.161.

kullanılabilmıştır.⁵⁶⁵ İkinci aşaması, 1896-1911 yıllar arasında Japonya'ya daha çok öğrencinin gönderilmesinin tercih edildiği dönemdir. 1894-1895 Çin-Japon Savaşı'nda Japonya'nın başarısı, Meiji Reformu'nun başarılı olduğunu göstermiş ve yurt dışında eğitimi savunan reformcular gözlerini komşu Japonya'ya çevirmesine neden olmuştur.⁵⁶⁶ 1898 yılında Japonya'ya gönderilen Çinli öğrencilerin sayısı sadece 55 idi ve bundan sonra bu sayı hızla artmıştı. 1905 yılına kadar 8.000'den fazla Çinli öğrenci Japonya'da okumuştur.⁵⁶⁷ Amerika ve Avrupa'daki öğrencilerin araştırma yaptığı teknoloji gibi fen bilimlerine karşın Japonya'daki öğrenciler daha çok Batılı siyaset ve hukuk hakkındaki ilimleri öğrenmiştir. Japon gelişmiş siyaset teorisini öğrenmeye yönelik bu amaç ya anayasal monarşinin uygulanmasını ya da demokratik devletin kurulmasını destekleyen Japonya'dan mezun olan Çinli öğrencilerle birlikte, Qing Hanedanlığı'nın sonlarındaki siyasi reformlar ve demokratik devrimci hareket üzerinde daha fazla etkiye sahip olmuştur.⁵⁶⁸ Qing Hanedanlığı son yıllarında baskı altında kurduğu Anayasa Hazırlama Müessesesi'nin 59 kadrosunun 24'ü Japonya'dan mezun olmuştur. 1910 yılında Batılı meclis gibi kurulan Danışma Konseyi'nin 196 üyesinin %21'ini Japonya'dan mezun olanlar oluşturmuştur.⁵⁶⁹ Siyaset reformlarına katılmalarının yanı sıra bazı öğrenciler hükûmeti eleştirmiş, makaleler yazıp demokrasi fikrini yaymış bazıları ise Qing Hükûmeti'ni devirmeye çalışmıştır. Bunlar içinde en meşhuru yazar Lu Xun'dur. 1904 yılında Qing Devleti tarafından Japonya'ya gönderilen Lu Xun, tıp öğrendiğinde Çinlilerin düşüncesinin geri kaldığını fark etmiş ve Çinlileri aydınlatmak için tıp fakültesini bırakıp makale yazmaya başlamıştır. Bundan sonra feodal yönetimi ve emperyalizmi eleştirdiği, demokratik devrimci fikirleri tanıttığı birçok makale ve kitap yazmıştı.⁵⁷⁰ Onun eserleri Çin milliyetçiliğinin gelişmesini teşvik etmiş ve ona da “modern Çin milli kültürünün öncüsü” denilmiştir.⁵⁷¹ Lu Xun'un dışında Huang Xing adlı bir devrimci daha vardı. 1902 yılında Japonya'ya giden Huang Xing, hemen devrim hareketlerine katılmıştır. Qing feodal yönetimini

⁵⁶⁵ Ge Yang, “Liuxuesheng yu Zhongguo Jindai Huaxue Gongye de Fazhan”, Shanxi University, Masters' Thesis, 2009, p.4, 6, 9, 12.

⁵⁶⁶ Yiming Chen, Jie Zhou, Jiaocheng Tang, “Jindai Zhongguo Liuxue Jiaoyu Tanxi”, **Jilinsheng Jiaoyu Xueyuan Xuebao**, vol:36, no:11, 2020, s.164.

⁵⁶⁷ Wenxi Ji, “Zhongguo Jindai Liuxue Fazhan Licheng yu Dongli Tanjiu”, **Xiandai Jiaoyu Kexue**, no:3, 2019, p.136.

⁵⁶⁸ Q. Yao, “Zhongguo Jindai Fuoumei”, s.162.

⁵⁶⁹ Yan Sun, “Liuri Xuesheng yu Qingmo Lixian Yundong Yanjiu”, Njing Normal University, Master's Tesis, 2005, s.16.

⁵⁷⁰ Guanquan Wang, **Luxun Nianpu**, Heilongjiang: Heilongjiang Renmin Chubanshe, 1979, p.18-23.

⁵⁷¹ Neizhu Hao, **Jindai de Chaoke**, Beijing: Beijing Daxue Chubanashe, 2007, p.143.

devirmek ve bir burjuva cumhuriyeti kurmak isteyen Huang Xing, Qing Hükûmeti'ne karşı birçok ayaklanmaya öncülük etmiş ve Çin'in ilk burjuva cumhuriyeti olan Çin Cumhuriyeti'nin kurulmasına katılmıştır.⁵⁷² Bu iki kişi dışından, Japonya'dan dönen Jin Bangping, Qing Hanedanlığı'nın sonunda kurulan Anayasa Hazırlama Müessesesinde genel sekreterlik görevi almış ve Qing Devleti'nin sonunda Batılı tarzdaki modern hukukun hazırlamasına katılmıştır. Cao Rulin, Tokyo Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonra Çin'in iş hukukunun gelişmesini katkı sağlamış ve Çin Cumhuriyeti döneminde birçok defa Çin elçisi olarak Japonya'ya gidip müzakere yapmıştır.⁵⁷³ Hu Hanmin, anayasal bir devletin kurulmasına gayret etmiş ve Çin Kuomintang Başkanı, Çin Cumhuriyeti Nanjing Ulusal Hükûmeti Başkanı olarak görevlendirilmiştir. Tang Hualong, Pu Dianjun, Chen Shixia gibi çoğu öğrenci de taşrada Anayasa Danışma Kurulu Başkanı olmuştur.⁵⁷⁴ Japonya'da eğitim alan bu öğrenciler Çin'in çağdaşlaşmasına katkı sağlamıştır.

Hem Osmanlı İmparatorluğu hem de Qing Hanedanlığı'nın yurt dışına gönderdiği öğrenciler, Batılı devletlerin gelişmiş bilgileri öğrenip memleketin bilgi ve teknik alanında gelişmesini sağlamıştır. Daha önemlisi, onların çoğu demokrasi, anayasa gibi Batı ideolojilerinden etkilenip feodal yönetime karşı modern ve demokratik bir cumhuriyetin kurulmasına gayret etmişlerdir.

3.4.4. Modern Eğitimin Batılı İdeolojiyi Yayıp Devletin Yıkılışını Hızlandırması

Her iki devlet de Avrupa'nın gelişen ilmini ve tekniğini bilen asker ve bürokrat yetiştirmek için Batılı devletler gibi yeni okullar kurmuş ve öğrencilerini yurt dışına göndermiştir. Ancak dikkatimizi çeken durum, modern eğitimin geliştikçe Batılı eğitim görenlerle geleneksel eğitim görenler arasındaki ayrılıkların genişlemesidir. Yeni okullarda ya da yurt dışında okuyan öğrenciler, ileri teknolojiyi öğrenirken Batıdan gelen demokrasi ve hürriyet gibi fikirleri de anlamış ve bu ideolojileri yayıp merkezî yönetime karşı demokratik hükûmeti kurmaya çalışmışlardır.

Osmanlılar yeni okullarda ve yurt dışı eğitimde sadece teknoloji almamış, Batı zihniyetinden de etkilenmiştir. II. Mahmud Dönemi'nde eğitim modernleşmesinin

⁵⁷² Dunqing Mao, **Huangxing Nianpu Changbian**, Beijing: Zhonghua Shuju, 1991, p.45.

⁵⁷³ Huixia Zhao, Mian Zhou, "Guiguo Liuxuesheng dui Qingmo Yubei Lixian de Canyu he Yingxiang", **Tianjin Shifan Daxue Xuebao**, no: 03, 2017, p.19.

⁵⁷⁴ Heng Yue, "Qingmo Xinzheng Shiqi de Guanfei Liuxue Riben Jiaoyu", **Xibu Xuekan**, no: 7, 2018, p.46.

hızlanmasıyla birlikte aydınlar din-devlet bileşimini değiştirmeye başlatmıştı. Medresenin rolünün daralması ve seküler nitelikteki okulların kurulması Batı ideolojisini bilen yeteneklerin yetiştirilmesine katkı sağlamıştır. Bu yeni tip aydınlar Tanzimat Dönemi'nde önemli rol oynamıştır. Batı uygarlığındaki hürriyet ve demokratik siyasi rejim gibi kavramları öğrenen bazı aydınlar merkezî yönetime karşı duruma gelmiştir.⁵⁷⁵ Örneğin, Mekteb-i Ulûm-i Edebiyye ve Beyazıt Rüşdiyesi'nden mezun olan Ziya Paşa, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin önemli üyesidir ve yazılarıyla “Batılılaşma” fikrini Osmanlı'ya ortaya atmış;⁵⁷⁶ Tercüme Odası'nda görev alan Namık Kemal, şiirleriyle “vatan” ve “hürriyet” ideolojilerini Türkiye’de yayınlamış ve Türk milliyetçiliğine katkı sağlamıştır.⁵⁷⁷ Bu yeni okullarda yetişen kadrolar ile yurt dışında eğitim alan öğrenciler, Osmanlı düşünce hayatına yeni fikirlerin katılmasını sağlamıştır. Bunlardan en önemli temsilcisi 1860’larda ortaya çıkan ve meşrutiyeti savunan Yeni Osmanlılar’dır.⁵⁷⁸ Namık Kemal ve Ziya Paşa önderliğindeki bu grup, İngiliz siyasi düşüncesinden etkilenmiş ve anayasaya dayalı meşrutiyet idaresini tesis etmeyi amaçlamıştır. II. Abülhamid idaresine karşı Yeni Osmanlılar Paris’e kaçtıktan sonra basın-yayın yoluyla fikirlerini yaymaya devam etmiş ve bu siyasi fikirleri Avrupa’daki, özellikle Fransa’daki, Osmanlı öğrencilerini etkilemiştir. Nitekim Paris’teki birçok öğrenci Jön Türklere katılmış ve II. Abülhamid merkezî hükûmeti korumak için Paris eğitimini kesmiştir.⁵⁷⁹ Yurt dışında aktif bir faaliyet varken, Osmanlı topraklarında da İttihat ve Terakki Cemiyeti gibi gizli örgütler kurulmuştur. Meşrutiyeti tekrar ilan ettirmeye çalışan bu üyelerin çoğu tutuklanmasına rağmen faaliyetleri durmamıştır.⁵⁸⁰ 1895’ten itibaren faaliyetlerini artıran Jön Türkler, 1908 yılında Osmanlı İmparatorluğu’na II. Meşrutiyet’i getirmiştir.⁵⁸¹ Bu dönemde ortaya çıkan İslamcılık, Batıcılık, Türkçülük, Sosyalizm gibi akımlar genç kuşağı etkilemiştir. Batı ideolojisiyle donanımlı bu öğrenciler, sonraki yıllarda Türk Kurtuluş Savaşı’nda aktif olarak görev yapmış ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasında önemli rol

⁵⁷⁵ M. Çağlar Kurtdaş, “Osmanlı Modernleşme Sürecinde Aydınlar ve Bürokrasinin Rolü”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt:29, sayı:1, 2019, s.403.

⁵⁷⁶ Abdullah Uçman, “Ziya Paşa”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt: 44, s.475-476.

⁵⁷⁷ Ömer Faruk Akün, “Namık Kemal”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt: 32, s. 363, 368, 370, 371, 375.

⁵⁷⁸ İlyas Söğütü, “Jön Türkler ve Türkiye’nin Batılılaşması”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt: 11, sayı: 1, s.6.

⁵⁷⁹ Gençoğlu, “Sultan II. Abdülhamid’in Yurt”, s.64, 66.

⁵⁸⁰ Gençoğlu, “Sultan II. Abdülhamid’in Yurt”, s.65.

⁵⁸¹ M. Şükrü Hanioglu, “Meşrutiyet”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt:29, s.391-392.

oynamıştır.⁵⁸² Mustafa Kemal Atatürk, II. Mahmut tarafından açılan Harbiye’den mezun olmuştur. Bu modern askerî okuldan mezun olan Atatürk, Birinci Dünya Savaşı ve Türk Kurtuluş Savaşı’nda önemli görev almıştır. Osmanlıya subay yetiştirmek için kurulan bu modern askerî okul, Mustafa Kemal Atatürk’ün milli fikirlerini beslemiştir. Atatürk bu fikirleri milli mücadelede kullanarak Türk milletini Avrupa devletlerinden kurtarmış ve Osmanlı İmparatorluğu’nun otokratik yönetimine son verip modern, laik bir Türkiye Cumhuriyeti’ni kurmuştur.⁵⁸³ Mühendishane-i Berr-i Hümayun’dan mezun olan Mustafa İsmet İnönü, Mustafa Kemal Atatürk gibi Birinci Dünya Savaşı ve Türk Kurtuluş Savaşı’na katılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasına kaktı sağlayan İsmet İnönü, Türkiye’nin ilk başbakanı ve ikinci cumhurbaşkanı olmuştur.⁵⁸⁴ Atatürk dahil olmak üzere Kurtuluş Savaşı’na katılan ilk beş generalin hepsi Osmanlı harp okullarında eğitim almıştır. Mustafa Kemal Atatürk’ün harp okulundan sınıf arkadaşı olan Ali Fuat Cebesoy, Türk Kurtuluş Savaşı’nın Batı Cephesi komutanı olmuş;⁵⁸⁵ İstanbul’daki harp okulunda okuyan Refet Bele, Kurtuluş Savaşı’nda İçişleri ve Milli Savunma Bakanlıklarında görev almıştır;⁵⁸⁶ 1905’te Mekteb-i Erkân-ı Harbiye’yi bitiren Kazım Karabekir, “Alçıtepe Kahramanı” adıyla tanınmış ve Doğu Cephesi’nde büyük başarı göstermiş;⁵⁸⁷ Heybeliada Bahriye Mektebi’nden mezun olan Hüseyin Rauf Orbay, Balkan savaşlarında gösterdiği başarıyla “Hamidiye Kahramanı” olarak bilinmiştir.⁵⁸⁸ Osmanlı tarafından açılan modernleşmeye bağlı sivil ve askerî okullar, Osmanlı düşünce hayatına yeni fikirlerin katılmasını sağlarken, Osmanlı’nın büyük savaşlarında önemli görev yapmıştır. Daha önemlisi, Batı fikirlerinden etkilenen bu öğrenciler, Türkleri büyük güçlerden kurtarmak için mücadele etmiş ve İstiklal Harbi’ne katılarak modern ve bağımsız Türkiye Cumhuriyeti’ni kurmuştur.

Qing Hanedanlığı’nda Batılılaşma Hareketi’nden başlayan yeni okulların kurulması ve Batılı kitapların çevrilmesi Avrupa uygarlığının yayılmasını teşvik etmiştir. 1901-1911 yılları arasında bu eğilim zirveye ulaşmıştır. 1912 yılına kadar ilköğretimden yükseköğretime Çin’de toplam 87.272 yeni okul bulunmaktaydı ve 2.933.387 kadar öğrenci bu okullarda eğitim görüyordu. Bunlar arasında 86.318

⁵⁸² Kurttaş, “Osmanlı Modernleşme Sürecinde”, s.185.

⁵⁸³ Şerafettin Turan, “Mustafa Kemal Atatürk”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt:31, s. 310.

⁵⁸⁴ Atilla Çetin, “İnönü, Mustafa İsmet”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt:22, s. 316-317.

⁵⁸⁵ Ayfer Özçelik, “Cebesoy Fuat, Ali”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt: 7, s.194.

⁵⁸⁶ Halit Kaya, “Millî Mücadele ve Refet (Bele) Paşa”, **Kara Harp Okulu Bilim Dergisi**, cilt: 23, sayı: 2, 2013, s.38,47.

⁵⁸⁷ Cevdet Küçük, “Kazım Karabekir”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt: 25, s. 150-151.

⁵⁸⁸ Şaban Sitembölükbaşı, “Orbay, Hüseyin Rauf”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt: 33, s.356.

ilkokulda 2.887.630 öğrenci, 319 ortaokulda 45.428 öğrenci, 3 yüksekokulda 229 öğrenci bulunmaktaydı; diğerleri ise mesleki-teknik okullardır.⁵⁸⁹ Ayrıca daha çok öğrenci yurt dışı eğitimi tercih etmiş ve 1906'da 12.000 öğrenci Japonya'da eğitim almıştı. 1905-1912 yılları arasında 600 yeni gazete çıkarılmıştı. 1904 yılına kadar Rousseau'nun yazdığı *Toplum Sözleşmesi*, Montesquieu'nün yazdığı *Kanunların Ruhu Üzerine*, Darwin'in yazdığı *Türlerin Kökeni* dâhil olmak üzere 533 Batı kitabı Çinceye çevrilmişti.⁵⁹⁰ Bunların hepsi Avrupa ideolojisine, özellikle özgürlük, eşitlik ve demokrasi anlamlarının yayılmasına katkı sağlamıştır. Örneğin, Japonya'daki Çinli öğrenciler tıp, ticaret, hukuk gibi bilimleri öğrenirken Japonya'da yaşadığı için kaçınılmaz olarak oranın kapitalizm, anayasal monarşi, meclis gibi ideolojilerinden etkilenmiştir. Bu fikirlerin etkisiyle öğrenciler, feodal sistemin geri kalmışlığını fark etmiş ve feodal yönetime karşı çıkararak demokratik bir hükûmet kurmaya çalışmıştı. Lu Xun, Zou Rong, Liao Zhongkai gibi Japonya'da okuyan Çinli öğrenciler, Batı ideolojisini öğrendikten sonra feodal sisteme karşı demokrasi, kapitalizm, sosyalizm gibi fikirleri propaganda eden çeşitli makaleler ve kitaplar yazdılar.⁵⁹¹ Bu öğrenciler makale yazarak demokrasi fikrini yayarken devrimci gruplar oluşturmuşlardır. Çin Cumhuriyeti'nin kurucusu Sun Yat-sen tarafından örgütlenen Tongmeng Parti adlı Çin'in ilk burjuva devrimci partisinin üyelerinin çoğu Japonya'da eğitim alan öğrencilerdir. Belgeye göre 1905-1907 yılları arasında 397 Tongmeng Parti üyesi vardı, bunların 354'ü Çin'in yurt dışı öğrencisiydi. Tongmeng Parti'sinin lideri Sun Yat-sen ve Huang Xing'in önderliğinde 10 Ekim 1911 tarihinde Qing Devleti'ne karşı 1911 Devrimi patlak vermiştir. 1911 Devrimi'nin Yunnan Ayaklanması'nın 40 askerî liderinin 31'i Japon ordu okullarından mezun olmuştur.⁵⁹² Bu devrimcilerin çabalarıyla Qing Hanedanlığı devrilmiş ve 1 Ocak 1912 tarihinde Asya'daki ilk demokratik cumhuriyet olan Çin Cumhuriyeti kurulmuştur.

Sonuçta her iki ülkenin reformları imparatorlukların uzun süredir var olan problemlerini çözemesi de cumhuriyet eğitim devrine temel teşkil etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun eğitim reformu, Türk Cumhuriyeti'nin ilk döneminde laik eğitim için sağlam bir temel oluşturmuştu. II. Mahmud'dan, II.

⁵⁸⁹ Ying Zhu, **Xinhai Geming yu Jindai Zhongguo Shehui Bianqian**, Wuhan: Huazhong Shifan Daxue Chubanshe, 2011, s.

⁵⁹⁰ Linmao Wang, **Wanqing Wenhushi**, Hefei: Anhui Wenyi Chubanshe, 2016, p.262.

⁵⁹¹ Yatsen Sun, **Sun Yat-sen Zishu**, Beijing: Renmin Ribao Chubanshe, 2015, 9.141.

⁵⁹² Guojia Tushu Guan, **Bainian Xinhai**, Beijing: Shangwu Yinshuguan, 2019, p.180-184.

Abdülhamid'e kadar yapılan eğitim reformları ikili eğitim sistemini oluşturmuştur. Bu düalist yapının oluşturulması eğitim sistemi üzerindeki dinî etkiyi indirmiş ve Mustafa Kemal Atatürk'ün cumhuriyetteki medrese, tekke gibi geleneksel İslami eğitim kurumlarını kapatması ve kaldırmasının temelini oluşturmuştur.⁵⁹³ Ayrıca Osmanlı'nın geride bıraktığı yeni okullar, Cumhuriyet Devri'nde halk eğitiminin hızla yaygınlaşması için uygun koşullar sağlamıştır.⁵⁹⁴ Qing Hanedanlığı'nın eğitim sistemi reformu, Çin'de modern eğitimin başlangıcıydı. Geleneksel bürokrat seçme sınavları Qing reformlarında ortadan kaldırılmış ve ülke genelinde Batı tarzı yeni bir eğitim sistemi uygulanmaya başlanmıştır. Özellikle 1904 eğitim düzeniyle Çin'in modern eğitim sisteminin temeli hazırlanmıştır. Bu düzendeki, öğrencilerin 7 yaşında ilkokula girmesi gibi kurallar hâlâ Çin'de uygulanıyor. Qing Hanedanlığı'nda yapılan bu eğitim reformları, Çin Cumhuriyeti'ndeki modern eğitim sisteminin kurulmasını hızlandırmıştır.

⁵⁹³ Cahit Kavcar, "Atatürk ve Kültür Reformu", **Erdem**, cilt: 5, sayı: 12, 1988, s.917.

⁵⁹⁴ Kavcar, "Atatürk ve Kültür", s.916.

SONUÇ

Eğitim; sosyal ilerlemenin, ekonomik ve teknolojik gelişmenin temeli ve garantisidir. İnsanın büyüme, gelişme sürecinde belirleyici ve etkin bir rol oynayan eğitimin amacı, yönetimi sağlamak yerine insanlara bilgi vermek ve yetenekli kişiler yetiştirmek olmalıydı. Ancak eğitim müfredatını sürekli güncelleyerek ve eğitim sistemini geliştirerek toplumun ihtiyaç duyduğu yetenekleri yetiştirebilir ve devletin gelişmesini sağlayabilir.

Tezde belirtildiği gibi hem Osmanlı İmparatorluğu hem de Qing Hanedanlığı eski zamanlarda gelişmiş bir eğitim sistemine sahipti. Osmanlı İmparatorluğu yönetimini meşrulaştırmak için kendisini İslam diniyle özdeşleştirmiş ve eğitim sistemiyle bu dinî ilimlerin halka yaymıştır. Hem alet ilimleri hem de ulum-ı âliye anlatan Osmanlı eğitim kurumları, ilk zamanlarda Osmanlı Devleti'nin yetenekli insan gücünün önemli kaynaklarından biriydi ve Osmanlı toplumunda bilgi üretimine katkı sağlamıştır. Fakat zaman geçtikçe dinî yayılmayı amaçlayan mektep ve medreselerin eğitim müfredatı, kaçınılmaz olarak matematik, coğrafya gibi pratik bilgileri göz ardı etmiş daha çok İslam hukuku, hadis gibi dinî ilimleri tercih etmiştir. Pratik bilgilerin ihmal edilmesiyle birlikte, ulema sınıfının rüşvet alması, ulema-zadegan sınıfının doğması gibi nedenler Osmanlı eğitim sisteminin bozulmasına yol açmıştır.

Qing Hanedanlığı da Osmanlı Devleti'ne benzer bir durumla karşılaşmıştır. Qing Devleti hem toplum statüsünün değiştirilmesini hem de devletin ihtiyacı olan memurların yetiştirilmesini sağlamak için, bürokrat seçme sınavları ile eğitim sistemini birbirine bağlamıştır. Yani devlet okullarından mezun olan herkes, bürokrat seçme sınavlarına katılarak devletin üst sınıfı olan memurluğa geçebilirdi. Ancak adayların toplum statüsüne bakılmaksızın sadece becerilerine dayalı olan bu sınav sistemi, temel amacı insan yetiştirmek olan eğitimin terk edilmesine neden olmuştur. Öğrenciler sadece sınavları geçmek için okullara girmiş ve okullar da sadece bürokrat seçme sınavlarının içeriklerini öğretmiştir. Sonuçta okullarda sadece sınavlara ait Konfüçyüsçü klasikler anlatılmış ve eğitim müesseseleri sadece bürokrat seçme sınavlarına hizmet etmiştir. Bürokrat seçme sınavlarının bir parçası olan eğitim sistemi, pratik bilgilerini göz ardı ettiğinden toplumun ihtiyacı olan yetenekleri yetiştiremez.

Batılı ülkeler ileri teknolojileriyle kendilerini güçlendirirken Osmanlı

İmparatorluğu ve Qing Hanedanlığı eskiden atalarının oluşturduğu medeniyetle gurur duyduklarından ve medeniyetlerini üstün gördükleri için başkalarından yeni şeyler öğrenmeyi reddederek kendilerini geliştirmeyip çöküş sürecine girmişlerdir. Sanayi İnkılabı'nın tamamlanmasıyla güçlenen Batılı ülkeler, Osmanlı İmparatorluğu ve Qing Hanedanlığı'nı teknoloji, sanayi ve kültür açısından geride bırakmıştı. Eskiden parlak ve muhteşem olan bu iki imparatorluğun kendilerini kurtarmak için reformlar başlatmış ve devlet gelişmesinin temeli olan yerli yetenekleri yetiştirmek için eğitim alanına odaklanmıştır.

Her iki devlet, gelişmiş bilgilerle donanımlı yetenekleri yetiştirmek için yukarıdan aşağıya iki tedbiri uygulamıştır. Birincisi, Avrupa devletlerini örnek alıp modern okullar açılmasıdır. Yeniçeri Ocağı'nı kaldıran Sultan II. Mahmut, gelişmiş bilgiyle donanımlı yerli yeteneklerini yetiştirmek için Tıphane, Tercüme Odası gibi Batı eğitim verilen askerî-mesleki okullar kurmuş ve geleneksel eğitim sistemi üzerine Mekâtib-i Rüşdiye Nezareti tarafından yönetilen rüşdiye adlı orta dereceli öğretim kurumlarını açmıştır. Yeni açılan bu okulların devlet tarafından doğrudan doğruya kontrol edilmesi, Osmanlı Devleti'nin düalist eğitim yapısının başlangıcı olarak görülmüş ve Tanzimat reformlarına temel hazırlamıştır. Tanzimat Dönemi'nde, özellikle 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi uygulandıktan sonra reformlar zirveye ulaşmıştır. Bu dönemde ilköğretimden yükseköğretime kadar kapsamlı yenilikler yapılmıştır. Hukuk Mektebi gibi devlet tarafından kontrol edilen modern okulların kurulmasıyla ulema sınıfının hukuk ve eğitim üzerindeki tekeli kırılıp dualist yapı oluşturulmuştur. II. Abdülhamid, muhaliflerine karşı kontrol düzeyi yüksek bir politika uygulamasına rağmen Tanzimatçıların eğitim reformlarını devam ettirmiş ve ilk, orta, yüksek öğretimi hızlıca geliştirmiştir. Bu üç dönemde yaptığı reformlar, kadınlar ve gayrimüslimler dahil olmak üzere daha çok Osmanlı tebaası eğitim almasını sağlayarak devletin eğitimde ve bilimde gelişmesine katkı sağlamıştır.

Qing Hanedanlığı'nı, geleneksel Konfüçyüsçü fikirlerin iki bin yılı aşkın süredir Çin'de hâkim olmasından dolayı eğitim reformlarında fikir özgürlüğü ve bilimsel yöntemlerle eğitim veren yeni Batı tarzı okulların kurularak bürokrat seçme sınavlarını değiştirmeye daha çok önem vermiştir. Bürokrat seçme sınavlarının eksikliğinin fark edilmediği Batılılaşma Hareketi'nde temel eğitim sistemine dokunulmayıp sadece yeni okullar açılarak gelişmiş teknik eğitim öğrenilmeye çalışılmış ve kaçınılmaz olarak başarısızlığa uğranılmıştır. Yüz Gün Reformları'nda sekiz aşamalı makale yazma

sınavının kaldırılmasıyla geleneksel bürokrat seçme sistemi değiştirilmeye başlanmış ve insanlar Batı bilgisini öğrenmeye çalışmıştır. 1898 reformları başarısız olmasına rağmen bu dönemde kurulan Pekin Büyük Okulu gibi yeni eğitim kurumu geleneksel eğitim sistemiyle çatışmıştır. Qing Hanedanlığı'nın sonlarında Yüz Gün Reformları'nda uygulanan tedbirlere devam edilmiş ve 1905 yılında bürokrat seçme sınavı sistemi tamamen kaldırılmıştır. Her iki devletin açtığı yeni okullar, geleneksel eğitim sistemini tehdit edip dirençlerle karşı karşıya kalmıştır. Ancak iki devletin ıslahat odakları farklı olduğundan farklı dirençlere karşılaşmıştır.

Laikleşmeye yönelik Osmanlı eğitim reformları, daha çok dinî dirençlerle karşılaşmıştır. İslam ülkesi olan Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı tarzı okullar açarak yaptığı değişim, her şeyden önce kendisini geleneksel dinî okullardan ayıran ve bununla beraber dinî ilimler yerine fen bilgilerine daha çok değer veren mühim bir değişiklikti. Bu nedenle yaptığı yeniliklerle, geleneksel eğitim sistemini yeniden düzenlemek istemiş ve eğitim düzenini kontrol eden ulema sınıfının statüsünü tehdit etmiştir. Cemalettin Efendi Olayı, reformcular ile muhafazakârlar arasındaki ihtilafı ve eğitim modernleşmesinin engellerini göstermiştir. Bürokrat seçme sınavı sisteminin değiştirilmesine odaklanan Qing Hanedanı'nın reformları ise daha çok Konfüçyüsçü bilginlerin muhalefetiyle karşı karşıya kalmıştı. Çoğu kişi bürokrat seçme sınavlarına katılarak devletin üst sınıfına dahil olmak istemesinden dolayı okullarda yıllardır Konfüçyüsçü klasikleri öğretilmiştir. Fakat Konfüçyüsçülük yerine matematik, fizik, yabancı diller gibi pratik bilgilere önem veren modern eğitim yaygınlaştırmak istenirse bürokrat seçme sınavları kaldırılmalıydı. Yüz Gün Reformları'nda bürokrat seçme sınavlarının ana kısmı olan sekiz aşamalı makale yazmanın kaldırılması, toplumdan büyük tepki almıştır. Hatta bürokrat seçme sınavlarının değiştirilmesine karşı olan kadın hükümdar Cixi darbe başlatmış ve Tan Sitong gibi bürokrat seçme sınavlarının değiştirilmesine savunan reformcuları tutup öldürmüştür. Hem Osmanlı Devleti hem de Qing Hanedanı ıslahat yaparken büyük dirençlerle karşılaşmıştır. Fakat bu engeller iki devletin eğitim modernleşmesini durduramamış ve modern okullar devlet topraklarında yaygınlaştırmıştır.

İkincisi, her iki devlet Batı ideolojisini daha iyi anlayabilmek için yurt dışına öğrenciler göndermiştir. Osmanlı İmparatorluğu daha çok Fransa, Almanya, İngiltere gibi Avrupa devletlerini tercih ederken Qing Hanedanı öğrencilerini kendine daha yakın olan Japonya'ya göndermiştir. Seçilen devletler farklı olmasına rağmen birçok

öğrenci yurt dışında gelişmiş fen bilgileri öğrenip ülkelerinin gelişmesine katkı sağlamıştır.

Her iki devletin uzun süredir uyguladığı ıslahatlarla eğitim sistemini yasalarla düzenlemiş ve modern eğitim sistemi gibi ilk, orta ve yüksek düzey olmak üzere üç kademeli eğitim yapısı oluşturmuştur. Düzenli eğitim kurumlarının yaygınlaştırılması, daha çok öğrencilerin, özellikle kadın öğrencilerin okula gidebilmesini sağlamıştır. Yurt içi ve yurt dışında modern eğitim alan bu öğrenciler, öğrendiği kimya, biyoloji, fizik gibi bilgileri kullanarak devletin sanayi ve teknik gelişmesinde katkı sağlamıştır.

Ancak modern okullarda ve yurt dışında eğitim alan öğrenciler, sadece teknik bilgiler edinmekle kalmamış, aynı zamanda Batı düşüncesinden de etkilenip monarşiye karşı gelmiştir. Osmanlı'da, Jön Türkler ve Qing Handanı'nında, Tongmeng Partisinin üyelerinin çoğu, modern eğitim alan öğrencidir. İmparatorluğu güçlendirmek için yetiştirilen bu öğrenciler, modern eğitim aldıktan sonra monarşiye karşı çıkmışlar ve ülkelerinde Batı düşüncesini yayarak yurt içinde eğitim alan öğrencileri etkilemiş ve meşrutiyetin ve daha sonra cumhuriyetin ilanına zemin hazırlamışlardır. Örneğin, Osmanlı Dönemi'nde kurulan modern askerî okullarda okuyan Mustafa Kemal Atatürk, Refet Bele, Ali Fuat Cebesoy, Hüseyin Rauf Orbay ve Kazım Karabekir gibi başarılı askerler, I. Dünya Savaşı, Türk Kurtuluş Savaşı gibi büyük savaşlarda aktif olarak görev yapmıştır. Batı ideolojisinden etkilenen bu kişiler, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna katkı sağlamıştır. Qing Hanedanlığı'nın yetiştirdiği öğrenciler de monarşiye karşı Tongmeng Partisine katılmıştır. Tongmeng Parti'sinin lideri Sun Yat-sen ve Huang Xing'in önderliğinde 10 Ekim 1911 tarihinde Qing Devleti'ne karşı 1911 Devrimi patlak vermiştir. Birçok modern eğitim alan öğrenci katıldığı bu devrimle Qing Hanedanlığı devrilmiş ve 1 Ocak 1912 tarihinde Asya'daki ilk demokratik cumhuriyet olan Çin Cumhuriyeti kurulmuştur.

Reformlar her iki devletin uzun süredir var olan problemlerini çözmemiş ve imparatorlukları kurtarmayı başaramamıştı. Her iki devletin eğitim reformları devletleri yıkılmaktan kurtaramamış olsa da modern eğitim yapısının oluşturulması, yeni okulların kurulması, öğrencilerin yurt dışına gönderilmesi gibi yollarla demokrasi, özgürlük, vatanseverlik gibi yeni fikirleri ülkeye getirmiş ve cumhuriyetin yönetici eliti yetiştirmiştir. Yani modern eğitim sisteminin yetiştirdiği bu öğrenciler, öğrendiği bilgileri kullanarak kendi milletini güçlendirmek için gayret etmiştir.

Eğitim, toplumun gelişiminin ihtiyaçlarını karşılamalı ve uluslararası standartlara uygun olmalıdır. Herhangi bir ülkenin eğitime kapısını kapatması mümkün değildir. Dünya gelişmesine ayak uyduramamış olan Osmanlı İmparatorluğu ve Qing Hanedanlığı'nın eski eğitim sistemlerinin yetenekli insan yetiştirilmesi noktasında çok büyük eksiklikleri bulunmaktaydı ve bu eksiklikler devletin gelişmesini engellemiştir. Geçmişe bakılarak ders çıkarılabilecek nokta ise yoğun rekabetin ve bunun yanında birçok fırsatın da bulunduğu bu çağda bütün ülkelerin daha sağlam bir toplum ve eğitim sistemi geliştirmeleri gerektiğidir. Günümüzde kendilerini güçlendirmek isteyen ülkeler; eskiden elde ettikleri başarıyla gurur duymak yerine kendilerini sürekli teknoloji ve bilim alanında geliştirerek yeni buluşlar üretmeli, bu yolla çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşmalıdırlar.

KAYNAKÇA

- AHMADY, Enamullah: “Cemaleddin Afgânî’Nin Düşünce Dünyası”, Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012
- AKBULUT, Ural: “Araştırma Üniversitesi 1800’lere Uzanır”, (Çevrimiçi) <https://www.uralakbulut.com.tr/wp-content/uploads/2017/10/ARA%c5%9eTIRMA-%c3%9cN%c4%b0VERS%c4%b0TES%c4%b0-1800-LERE-UZANIR-2-EK%c4%b0M-2017.pdf>, 21. Haziran.2021.
- Tanzimattan Cumhuriyete Eğitim**, Ankara: Tübitak Matbaası, 2003
- AKYILDIZ, Ali: “Tanzimat”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt: 40, s.1-10.
- “Mekteb-i Mülkiyye”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt: 2, s.238-240.
- AKÜN, Ömer Faruk: “Namık Kemal”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt: 32, s.361-378.
- ALKAN, Mehmet Öznur: “Osmanlı İmparatorluğu’nda Modernleşme ve Eğitim”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, cilt: 6, sayı: 12, 2008, s.9-84.
- ALPEREN, Abdullah: “Cemâluddîn Afgânî’nin İslam Birliği ile ilgili Görüşlerinin Günümüz Müslüman Dünyasındaki Parçalanmışlık Sorunsalı Açısından Değerlendirilmesi”, **Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt:7, 2015, s. 81-96.
- AN, Chengri,
LİU, Yan: “Ri’e Zhanzheng yu Dongya Guoji Tixi de Chonggou”, **Haerbin Gongye Daxue Xuebao**, vol:13, no:2, 2011, s. 7-16.
- AŞKIN, Deniz: “Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinde Medrese Eğitim Sistemi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Yıllarında Eğitimin Konjonktürel Boyutu”, **İnsan Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, cilt:6, sayı:2, 2017, s.977-995.
- ATAMAN, Bora: “Türkiye’de İlk Basın Yasakları ve Abdülhamid Sansürü”, **Marmara İletişim Dergisi**, cilt 14, sayı 14, 2014, s.21-49.

- ATILLA, Polat: “Son Dönem Osmanlı Matematikçi-Bürokrati Vedinli Hüseyin Tefik Paşa’nin Hayatı”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, cilt: 20, sayı: 1, 2019, s.16-46.
- AVANER, Tekin,
BABAOĞLU, Cenay: “İdari ve Askerî Bilginin Teşkilatlanması: Enderun Mektebinde Yönetici Eğitimi”, **Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, cilt: 22, sayı: 3, 2020, s.805-826.
- AYDIN, Mahir: “Edhem Paşa, İbrahim”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt: 10, s.418-420.
- AYDIN, M. Şevki: “Osmanlı’da Kız Çocuklarının Eğitimi”, **Osmanlı**, cilt:5, s.218-219.
- AYHAN, Halis: “Batılılaşma: III. Eğitim ve Öğretim”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt: 5, s.158-162.
- ASLAN, Seyfettin,
ALKIŞ, Mehmet: “Osmanlı’dan Cumhuriyete Geçişte Türkiye’nin Modernleşme Süreci: Laikleşme ve Ulusal Kimlik İnşası”, **Akademik Yaklaşımlar Dergisi**, cilt: 6, sayı:1, İlkbahar 2015, s.18-33.
- BALTACI, Cahit: “Mektep: Osmanlılar’ da Mektep”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt: 29, s.6-7.
- BAŞKAN, Şenay Çay,
ABDÜLHALUK, Mehmet: “Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, cilt: 12, sayı: 64, 2019, s. 176-186.
- BAYIR, Atiye Emiroğlu: “19. yy. Osmanlı Devleti’nde Modernleşme Bağlamında Din Eğitimi”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, cilt: 4, sayı: 13, 2017, s.491-506.
- BAYSOY, Emre: “Modernleşme ve Jeopolitik Ekseninde Doğu Sorunu”, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, cilt: 7, sayı: 13, 2011, s.43-72.
- BAYTAL, Yaşar: “Tanzimat ve II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları”, **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, cilt: 11, sayı: 11, 2000, s. 23-32.
- BEŞCAN, Burak: “Ahmet Rıza Bey’in Düşünce Dünyasında “Batı Algısı”, **Journal of Political Administrative and Local Studies**, cilt:2, sayı:2, 2019, s.109-130.

- BEYDİLLİ, Kemal: “Mahmud II”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt:27, s.352-357.
- “Selim III”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt:36, s.420-425.
- “Şark Meselesi”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt:38, s.352-357.
- “Yeniçeri”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt:43, s.452-462.
- BERKES, Niyazi: **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019.
- BOY, Arzu: “Medreselerin Kısa Bir Geçmişi ve Kayseri Medreseleri”, **Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, cilt: 4, sayı: 1, 2017, s. 57 – 73.
- BOZASLAN, B. Mehmet, ÇOKOĞULLAR, Emel: “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Modern Eğitimin İnşası: Devletin Kurtarılmasından Devletin Kurulmasına”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, cilt: 17, sayı: 3, 2015, s.309-329.
- CAI, Sishang, FANG, Xing: **Tan Sitong Quanji: Zengding**, Beijing: Zhonghua Shuju, 1981.
- CAO, Lei: “Zhongguo Gudai Shuyuan Jiaoyu de Tedian yu Yingxiang”, **Hebei Daxue Xuebao**, vol: 39, no: 6, 2014, p. 80-84.
- CEMALOĞLU, Necati: “Osmanlı Devleti’nde Yapılan Tanzimat Reformlarının Eğitim Sistemine Etkileri, Uygulamaları ve Sonuçları (1839-1876)”, **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt: 7, sayı: 14, 2004, s.153-165.
- CHEN, Hongjie: “Lun Keju yu Jiaoyu”, **Jiaoyu yu Kaoshi**, no: 2, 2018, p. 32-35.
- CHEN, Jiaoyun, XIAO, Huaping: “Lun Taiping Tianguo Yundong dui Zhongguo Jindai de Yingxiang”, **Lantai Shijie**, no:3, 2013, s.83-84.
- CHEN, Nitian: “Qingdai Keju Zhidu”, **Shuxue Jikan**, vol: 01, 1989, p. 41-46.

- CHEN, Qingzhi: **Zhongguo Jiaoyu Shi**, Jilin: Jilin Renmin Chubanshe, 2013.
- CHEN, Ruiteng: “Wanqing Wuxu Bianfa de Jiaoyu Gaige Jingyan yu Xiandai Qishi”, **Xueyuan**, no:6, 2012, p. 11-15, 26.
- CHEN, Sheng: “Wenhua Shiye zhong de Yangwu Jiaoyu”, Jiangxi Normal University, Master's Thesis, 2004.
- CHEN, Tiejun: “Zhongti Xiyong Sixiang yu Zhongguo Jindaihua Jincheng”, **Anqing Shifan Daxue Xuebao**, vol: 18, no: 4, 1999, p.37-40.
- CHEN, Xiangyang: “Qingmo Xinzheng yu Zhongguo Xiandaihua”, **Huanan Shifan Daxue Xuebao (Shuihui Kexue Ban)**, no: 02, 1996, s. 37-42.
- CHEN, Xuejunyi: **Zhongguo Gudai Keju**, Beijing: Zhongguo Shangye Chubanshe, 2015.
- CHEN, Yiming,
ZHOU, Jie,
TANG, Jiaocheng:
- CHEN, Yinke: **Tangdai Zhengzhishi Lunshu**, Shanghai: Shanghai Guji Chubanshe, 1982.
- CHU, Jiang: “Qingdai Juren Shue de Tongji”, Hunan University, Master's Thesis, 2012.
- CİHAN, Ahmet: **Osmanlı'da Eğitim**, İstanbul: 3F Yayınevi, 2007.
- COŞKUN, Aynur Erdoğan: “Tanzimat Döneminde Yurtdışına Öğrenci Gönderme Olgusu ve Osmanlı Modernleşmesine Etkileri”, **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi**, cilt: 3, sayı: 20, 2010, s. 121-151.
- CUI, Gaimei: “Jianlun Qingmo Xinzheng Shiqi de Jiaoyu Gaige”, **Huibe Jiaoyu Xueyuan Xuebao**, vol: 24, no: 5, 2007, p.81-90.
- ÇAĞIR, Mine,
TÜRK, İbrahim Caner:
- “1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri”, **Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, cilt: 4, sayı:11, 2017, s.62-75.

- ÇELENK, Süleyman: “Türk Eğitim Tarihinde Lâikleşme Süreci”, **İlköğretim Online**, cilt: 7, sayı: 2, 2008, s.368-375.
- ÇETİN, Atilla: “Hayreddin Paşa, Tunuslu”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt: 17, s.56. 57-60.
- “İnönü, Mustafa İsmet”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt:22, s. 316-319.
- ÇETİNSAYA, Gökhan: “II. Abdülhamid’in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi”, **Osmanlı Araştırmaları**, cilt: 47, sayı: 47, 2015, s.353-409.
- ÇOBAN, Mustafa: “Kadın Eğitim Kurumu Olarak Darülmuallimat ve Eğitime Katkıları Üzerine Değerlendirme”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 22, 2013, s. 175-205.
- “Osmanlı Çöküş Sürecinde Modernleşme ve Eğitime Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, **KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı:20, 2012, s.94-136.
- “Osmanlı Çöküş Sürecinde Modernleşme ve Eğitime Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, **KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı:20, 2012, s.94-136.
- DAI, Haibin: “Xinchou Tiaoyue Tanpan Qianhou de Zhongfang Quanquan Wenti”, **Lishi Yanjiu**, no:4, 2018, s. 75-92,189-190.
- DEMİRTAŞ, Zülfü: “Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt: 17, sayı: 1, s. 173-183.
- DOĞAN, Recai: “Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt:37, sayı:1, 1997, s.407-422.
- DONG, Zhuoran: “Qianxi Qingmo Sanci Xinzheng de Jiaoyu Gaige”, **Xingjiang Difang Zhi**, no.02, 2011, p.61-64.
- DÖLEN, Emre: “II. Meşrutiyet Döneminde Darülfünun”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, cilt: 10, sayı: 1, 2008, s.1-46.

- DUAN, Yeqing, “Gongye Geming Youyin yu Qingzhengfu Shuaibai Yanjiu”, **Zhongguo Jingmao**, no 22, 2016, p.128.
- YANG, Datun:
- EBÜZZİYA, Ziyad: “Ahmed Rıza”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt:2, s.124-127.
- EDHEM, Sadrazam İbrahim: Fransa Ankara Büyükelçiliği web sitesi, <https://web.archive.org/web/20121101214127/http://www.istanbul.edu.tr/eng/jeoloji/tarihce/halilethembe.htm>, 19.6.2021.
- ELÇİ, İsmail Hakkı: “Osmanlı Diplomasisi ve Gelişme Süreci”, **Külliyyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, sayı: 9, 2019, s.23 - 38.
- EMİROĞLU, Kudret: **Kısa Osmanlı-Türkiye Tarihi: Padişahlık Kültürü ve Demokrasi Ülküsü**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- ERGİN, Osman: **Türk Maarif Tarihi**, cilt:1-2, İstanbul: İstanbul Vilâyeti Mektupçusu, 1977.
- Türk Maarif Tarihi**, cilt:3-4, İstanbul: İstanbul Vilâyeti Mektupçusu, 1977.
- ERGÜN, Mustafa: **Modern Eğitim Sistemlerinin Doğuşu ve Gelişimi**, Ankara: Pegem Akademi, 2018.
- “Türk Eğitim Sisteminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, cilt: 17, 1990, s.453-457.
- FAN, Yaling: “Qianxi Yangwu Yundong Shiqi de Xinshi Xuetao”, **Liyungang Shifan Gaodeng Zhuanke Xuexiao Xuebao**, no:4, 2006, p. 30-33.
- FORTNA, Benjamin C.: **Imperial Classroom. Islam, Education and the State in Late Ottoman Empire**, Oxford University Press, 2002.
- Fuzhou Shi: **Fuzhou Tongshi: Cilt 11**, Shanghai: Shanghai Kitabevi, 2000.
- GAO, Shiliang: **Renxian Huang, Zhongguo Jindai Jiaoyushi Ziliao Huibian·Yangwu Yundong Shiqi Jiaoyu**, Shanghai: Shanghai Jiaoyu Chubanshe, 2007.

- GELİŞLİ, Yücel: “Darülfünunun Kuruluşu ve Gelişimi”, *Milli Eğitim Dergisi*, sayı: 143, 1999, s.129-131.
- GENÇOĞLU, Mustafa: “Osmanlı Devleti’nde Yurtdışı Eğitimin Öncüleri (1830-1839)”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi*, cilt: 3, sayı: 2, 2020, s.6-22.
- “Sultan II. Abdülhamid’in Yurt Dışı Eğitim Politikası”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 4, sayı: 2, 2014, s.33-73.
- GÖKMEN, Ertan: “Aydın Vilayeti’nde Sıbyan Mekteplerinin İptidâi Mekteplere Dönüştürülmesi”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, cilt: 20, sayı: 20, 2005, s.149-173.
- GÖLCÜ, Berfin Melikoğlu: “Osmanlı Devleti’nde Avrupa’ya Gönderilen Veteriner Hekimliği Öğrencileri”, *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, sayı: 66, 2019, s. 131-139.
- GUAN, Xiaohung: **Qingmo Xinzheng Zhidu Biange Yanjiu**, Beijing: Zhonghua Shuju, 2019.
- Guojia Tushu Guan: **Bainian Xinhai**, Beijing: Shangwu Yinshuguan, 2019.
- GUO, Xia, LIU, Xuelin: “Nanjing Tiaoyue Qianxi”, *Heilongjiang Shizhi*, no: 19, 2009, s.36-37.
- GUO, Xin, CUI, Yingjie: “Guanyu Yapien Zhanzheng dui Zhongguo Yingxiang de Yanjiu Zongshu”, *Xue Lilun*, no.18, 2015, s.65-67.
- GUO, Zhaoxiang: “Yapien Zhanzheng he Dierci Yapien Zhangzheng”, *Chuzhongsheng Xuexi Zhidao*, no:9, 2019, s. 60-61.
- GÜLSOY, Ufuk: “Islahat Fermanı”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt: 19, s.185-190.
- GÜNCÜ, Mustafa: “Cemalettin Afgani ve Emperyalizm”, *Sosyal ve Beşeri Bilimlere Multidisipliner Bakış*, 2019, s.105. 101-116.
- GÜNDÜZ, Mustafa: “Enderun Mektebi ve Osmanlı’da “Üstün Yeteneklilerin Eğitimi”, *Eğitim-Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi*, yıl: 12, sayı: 37, 2016, s.11-20.

- Maariften Eğitime**, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2020.
- Osmanlı Eğitim Mirası**, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2015.
- GÜRBÜZ, Ömrüm Işı kay: “Abdülhamid Döneminde Sansürlen en Piy esler”, **Uluslararası Beşerî Bilimler ve Eğitim Dergisi**, cilt: 4, sayı: 8, 2018, s.187-198.
- HANİOĞLU, M. Şükrü: “Meşrutiyet”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt:29, s.388-393.
- HAO, Neizhu: **Jindai de Chaoke**, Beijing: Beijing Daxue Chubanashe, 2007.
- HE, Huaihong: **Xuanju Shehui Jiqi Zhongjie**, Beijing: Sanlian Shudian, 1998.
- HIZLI, Mefail: “Osmanlı Medreselerinde Bozulma”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı:6, cilt:6, 1994, s.71-82.
- HUANG, Aijun: “Shilun Yangwu Yundong yu Jindai Ziqiang”, **Anhui Daxue Xuebao**, no: 1, 2019, s.45-56.
- HU, Ludan: “Baguwen de Yingxiang ji Jiazhi Chutan”, **Chizi**, no: 21, 2019, p. 267.
- HU, Qinghua: “Qingdai Xuexiao Jiaoyu Zhidu de Bianqian”, **Keji Wenhui**, no: 289, 2014, p.128-141.
- HU, Yulei: “Qingdai Wentong Kaoshi Shulun”, **Longdong Xueyuan Xuebao**, vol: 26, no: 6, 2015, p. 80-83.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin: “Darülfünun”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt:8, s.521-525.
- İLGÜREL, Mücteba: “Acemi Oğlanı”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt: 1, s.324-325.
- İPŞİRLİ, Mehmet: “Enderun”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt: 11, s.185-187.
- “İlmiye”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt: 22, s.141-145.

- “Medrese”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt:28, s.327-333.
- İPŞİRLİ, Mehmet,
ÇELEBİ, İlyas: “Hasan Fehmi Efendi”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt: 16, s.320-322.
- İŞİK, Abdulcelil,
GÜNEŞ, Engin: “Türk Tarihinde Özel Yeteneklilerin Eğitimi: Osmanlı Enderun Mektebi”, **Üstün Zekâhlar Eğitimi ve Yaratıcılık Dergisi**, cilt: 4, sayı: 3, 2017, s.1-13.
- Jİ, Qiuying: “Qianxi Zhongguo Jindai Jiaoyu Gaige- yi Wuxu Bianfa Shijian wei Zhongxin”, **Hubei Hanshou Daxue Xuebao**, vol: 29, no: 19, 2016, p.115-116.
- Jİ, Wenxi: “Zhongguo Jindai Liuxue Fazhan Licheng yu Dongli Tanjiu”, **Xiandai Jiaoyu Kexue**, 2019, no:3, p. 135-139.
- JIA, Baoqian: “Qingmo Xinzheng Zhong de Jiaoyu Gaoge Chuyi”, **Hangzhou Wenbo**, No.01, 2012, p.98-102.
- JİANG, Chuansong: “Qingdai Keju yu Guanxue Jiaoyu de Guanxi”, Xiamen University, Master’s Thesis, 2006.
- KAÇAR, Mustafa: “Türkiye’de Modernleşmenin Öncü Kurumları”, **Sosyoloji Dergisi**, dizi: 3, sayı: 19, 2009, s.127-149.
- KAHYA, Esin: “Şanizâde Mehmet Ataullah Efendi”, **Erdem**, cilt: 5, sayı: 15, 1988, s. 847- 862.
- KARA, Mustafa: “Tekke”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt:40, s.368-370.
- KARAMAN, Hayreddin: “Efgani Cemalettin”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt:10, s.456-466.
- KARATAŞ, Özgür Sadık: “Klâsik Türk Müziği Eğitimi’nde Bir Saray Üniversitesi: Enderûn Mektebi”, **Turkish Studies**, cilt:9, sayı:2, 2014, s. 869-855.
- KARATAŞ, Süleyman: “Osmanlı Eğitim Sisteminde Batılılaşma”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt:5, sayı:1, 2003. s.231-242.
- KAYA, Halit: “Milli Mücadele ve Refet (Bele) Paşa”, **Kara Harp Okulu Bilim Dergisi**, cilt: 23, sayı: 2, 2013, s. 21- 59.

- KAYAPINAR, Hasan,
KORKMAZ, Ömer: “XVI. Yüzyıl Osmanlı Medreselerinde Fıkıh Eğitimi (Sahn-I Seman ve Süleymaniye Örneği)”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, cilt: 10, sayı: 54, 2017, s.1010-1021.
- KAYADİBİ, Fahri: “İslam Dini’nin Eğitim ve Öğretime Verdiği Önem”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 4, 2001, s.33-44.
- KAVCAR, Cahit: “Atatürk ve Kültür Reformu”, **Erdem**, Cilt 5, Sayı 12, 1988, s. 915-924.
- KAZICI, Ziya: **Osmanlı’da Eğitim Öğretim**, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2016.
- “Osmanlılarda Tekkeler”, **İslâm Medeniyeti Mecmûası**, cilt: 5, sayı: 4, 1982, s.29-34.
- KENAN, Seyfi: “III. Selim Dönemi Eğitim Anlayışında Arayışlar”, **Nizâm-ı Kādîm’dan Nizâm-ı Cedîd’e III. Selim ve Dönemi-Selim III and His Era from Ancien Régime to New Order**, 2010, s. 129-163.
- “Türk Eğitim Düşüncesi ve Deneyiminin Dönüm Noktaları Üzerine Bir Çözümleme”, **Osmanlı araştırmaları**, cilt:41, sayı:41, 2013, s.1-31.
- KILINÇ, Zeynel Abidin: “İslami Siyasal Düşüncede Demokrasi”, **Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi**, yıl:1, cilt:1, sayı:2, 2015, s. 46-58.
- KOCAMAN, Kasım: “Osmanlı Medrese Sistemini Etkileyen Faktörler”, **İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi**, cilt:2, sayı:3, Aralık 2017, s.402.
- KOÇAOĞLU, A. Mehmet: “Rusya’nın Tarihe Düşen Emperyalist Gölgesi”, **Bilig**, sayı: 3, 1995, s.44.
- KOÇER, Hasan Ali: **Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1991.
- KOYUNCU, Nuran: “Hukuk Mektebinin Doğuşu”, **Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, cilt: 16, sayı: 3, 2012, s.163-186.

- KURTDAS, M. Çağlar: “Osmanlı Modernleşme Sürecinde Aydınlar ve Bürokrasinin Rolü”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt:29, sayı:1, 2019, s.399-411.
- KURNAZ, Şefika: “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kadınların Eğitimi”, **Milli Eğitim Dergisi**, 1999, s.1-26.
- KURT, Tuba: “Osmanlı Medrese Eğitiminde Felsefe”, Yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2016.
- KURTARAN, Uğur: “XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Avusturya Siyasi İlişkileri”, **Tarih Okulu Dergisi**, yıl: 7, sayı: 17, 2014, s.393-419.
- KÜÇÜK, Cevdet: “18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Çalışmaları ve Avrupa Algısı (1700-1754)”, **Osmanlı Modernleşmesi: Reform Çağında Çözüm Arayışı**, s.13-56.
- KÜÇÜK, Cevdet: “II. Abdülhamid”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt: 1, s.216-224.
- KÜÇÜK, Cevdet: “Kazım Karabekir”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt: 25, s. 150-152.
- LE, Younghee: “Osmanlı Devleti’nde Devşirme Sistemi (Fatih Dönemi’nde Vezir-İ Azamlar ve Zağanos Paşa)”, Ankara Üniversitesi, Doktor Tezi, 2020.
- LEİ, Shi: “Shang Da Ren” Miaohongben de Lishi Tanxun”, Jichu Jiaoyu Kecheng, vol: 11, 2015, p. 62-67.
- LEWIS, Bernard, çev. KIRATLI, Metin: **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993.
- Lİ, Bing, **Keju: Buzhi shi Kaoshi**, Shanghai: Shanghai Jiaoyu Chubanshe, 2018.
- LİU, Haifeng:
- Lİ, Huaxing, “Liuxue Jiaoyu yu Jindai Zhongguo Shilin”, **Shilin**, no:3, 1996. p.41-52.
- CHEN, Zuhuai:
- Lİ, Yongxian: “Rongrong: Zhongguo Jindai Liuxue Jiaoyu de Kaituozhe”, **Guojia Xingzheng Xueyuan Xuebao**, no:04, 2004, p.83-91.

- Lǐ, Zhenfen: “Taiping Tianguo Qiyi Tedian Fenxi”, *Shijiazhuang Shifan Zhuanke Xuexiao Xuebao*, vol:5, no: 2, 2003, p.65-66.
- LIANG, Zhiping,
ZHANG, Weiran: “Qingdai Fuzhou Xianxue Xuee ji Zhuanshe Xuee de Yunzuo: Jiyu Changsanjiao Diqu”, **Zhongguo Lishi Dili Luncong**, vol: 26, no: 01, 2011, p.102-111.
- LǐAO, Huizhen: “Lun Yangwu Yundong dui Zhongguo Jindaihua de Shenke Yingxiang”, **Jingji yu Shehui Fazhan**, vol: 9, no: 9, 2011, s.136-142.
- LǐU, Baihe: “Shiyi Qingji Keju Zhidu Gaige Yulun de Fazhan Guocheng”, **Guangxi Shehui Kexue**, no:5, 2007, p. 90-94.
- “Wuxu Shiqi de Keju Zhidu Gaige”, **Huaibei Meitan Shifan Xueyuan Xuebao**, 2005, vol: 26, no: 5, p. 129-132.
- LǐU, Huarong: “Rujia Jiaohua Sixiang Yanjiu”, Lanzhou University, PhD Thesis, 2014.
- LǐU, Jun: “Mingqing Shiqi Biguan Suoguo Wenti Zhuishu”, **Caijing Wenti Yanjiu**, no. 11, 2012, p.21-30.
- LǐU, Lianli: “Qingdai Xuexiao jiqi Kaoshi Zhidu”, **Zhongguo Wenhua Yanjiu**, vol: 25, 1999, p. 63-68.
- LǐU, Lijun: “Ri’e Zhangzheng dui Zhongguo, Riben de Yingxiang”, **Minjiang Xueyuan Xuebao**, vol:25, no:3, s.111-115.
- LǐU, Shaochun: “Wanqing Kequ Zhidu de Gaige yu Feichu”, **Shehui Kexue Jikan**, no:5, 2001, p.111-115.
- LǐU, Shuli: “Keju Zhidu dui Qingdchao Shehui de Yingxiang”, **Jining Xueyuan Xuebao**, vol: 37, no: 5, 2016, p.66. - 68.
- LǐU, Xiwei: “Qingdai Jiaoyu Kaoshi zhong de Jige Gainian Bianzheng”, **Jiaoyu Yanjiu**, no: 4, 2019, p. 67-73.
- LǐU, Yi,
Lǐ, Jiangyuan: “Lvelun Bairi Weixin Qijian Zhongguo Gaodeng Jiaoyu Zhidu de Biange”, **Gaodeng Jiaoyu Tansuo**, sayi 5, 2007, p.9-14.

- LU, Jun, **Qingdai Guangxi Gongyuan**, Guangxi: Guangxi Shifan Daxue Chubanshe, 2013.
- HUANG, Xiuying:
- Ma, Guangyao: “Jianxi Taiping Tianguo Yundong Shibai de Yuanyin”, **Zhongxue Lishi Jiaoxue Cankao**, no:4, 2019, p.35-36.
- MA, Yong: “Cong Bagu dao Gaikeju: Yi 1898 Nian de Zhenglun wei Zhongxin”, **Shangqiu Shifan Xueyuan Xuebao**, 2005, vol:21, no: 1, 2005, p.1-7.
- MAO, Dunqing: **Huangxing Nianpu Changbian**, Beijing: Zhonghua Shuju, 1991.
- MENG, Jie: “Bairi Weixin de Jincheng yu Shibai Yuanyin”, **Lantai Shijie**, no: 9, 2013, p. 31-32.
- MÜLAYİM, Selçuk: “Süleymaniye Camii ve Külliyesi”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt:38, s.114-119.
- ORTAYLI, İlber: **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2018.
- ÖZCAN, Abdülkadir: “Devşirme”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt: 9, s.254-257.
- “II. Mahmud ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, cilt:10, 1995, s.13-23.
- ÖZÇELİK, Ayfer: “Cebesoy Fuat, Ali”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt: 7, s.194-195.
- ÖZKAN, Ela: “19. Yüzyılda Mekteb-İ Mülkiye Mezunlarının Devlet Kademelerinde İstihdam Edilmeleri Üzerine Örnekler”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt: 30, sayı:2, 2020, s.427-442.
- ÖZTÜRK, Cemil: “İdadi”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt: 21, s.464-466.
- “Rüsiye”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt: 35, s.300-303.
- PAN, Huiling: “Qiantan Yihetuan Yundong”, **Zhishi Wenku**, no:8, 2018, s.145.

- PANG, Yani: “Qingdai Tongshi Linbao Yanjiu”, **Zhongguo Minzu Bolan**, vol: 20, 2020, p.94-95.
- PORTER, James: **Turkey: Its History and Progress**, London: Hurst and Blackett, 1854.
- QI, Rushan: **Qi Rushan Huiyilu**, Shenyang: Liaoning Jiaoyu Chubanshe, 2005.
- QU, Yi: “Liuxue Zhidu de Yanbian yu Zhongguo Jianxiandai Zhongguo de Shehui Fazhan”, Master’s Thesis, Huazhong Shifan University, 2003.
- SARI, İbrahim: **Türklerde Eğitim**, Antalya: NoktaE-Book Yayınevi, 2017.
- SHEN, Guochang: “Mingqing Guozi Jiansheng Richang Shenghuo yu Xuexi Huodong”, *Jiaoyu Yanjiu yu Shijian*, no: 5, 2014, p. 31-35.
- SHİ, Kegan: “Gudai Shexue Yange yu Xingzhikao”, *Jiaoyu Xuebao*, vol: 9, no: 6, 2013, p. 112-117.
- SHU, Xincheng: **Zhongguo Jindai Jiaoyushi Ziliao: Shangce**, Beijing: Renmin Jiaoyu Chubanshe, 1961.
- SİTEMBÖLÜKBAŞI, Şaban: “Orbay, Hüseyin Rauf”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt: 33, s.356-357.
- SOMEL, Selçuk Akşin: **Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslâmlaşma, Otokrasi ve Disiplin**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- SÖĞÜTLÜ, İlyas: “Jön Türkler ve Türkiye’nin Batılılaşması”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt: 11, sayı: 1, s.1-28.
- SUN, Jiamei, LI, Yueli: “Qingmo Xinzheng zhong de Jiaoyu Gaige”, **Hainan Shifan Daxue Xuebao (Shehui Kexue Ban)**, no: 1, 2011, p. 78-84.
- SUN, Yan: “Liuri Xuesheng yu Qingmo Lixian Yundong Yanjiu”, *Najing Normal University*, Master’s Thesis, 2005.
- SUN, Yatsen: **Sun Yat-sen Zishu**, Beijing: Renmin Ribao Chubanshe, 2015.

- ŞEN, Adil: “Osmanlı’dan Günümüze Eğitimde Modernleşme Çabaları”, **Ekev Akademi Dergisi**, yıl: 17, sayı: 57, 2013, s.477-492.
- TAN, Caixia,
WANG, Wei: “Kunjing zhong de Shanbian——Qianlun Weixin Bianfa Shiqi de Jiaoyu Gaige”, **Zhishi Jingji**, no: 16, 2009, p.179.
- TANG, Zhijun,
CHEN, Zuen,
TANG, Renze: **Zhongguo Jindai Jiaoyushi Ziliao Huibian· Wuxu Shiqi Jiaoyu**, Shanghai:Shanghai Jiaoyu Chubanshe, 2006.
- TANG, Hanqi: “Wanqing Keju Gaige zhi Febagu Jiqi Yiyi”, **Jiaoyu yu Kaoshi**, no:6, 2013, p. 45-49.
- TANG, Hongsheng: “Qingjun yu Baguo lianjun Zhiyi”, Huzzhong Normal University, Master’s Thesis, 2016.
- TAO, Jia: “Qingdai Qianqi Xuexiao Jiaoyu Gailun”, **Jiaoyu Pinglun**, no: 4, 1988, p. 44-52.
- TAŞTEKİN, Osman: “18. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Eğitim Kurumları”, **Cumhuriyet İlahiyat Dergisi**, 2019, cilt: 23, sayı: 3, s.1143-1166.
- TEKELİ, İlhan,
İLKİN, Selim: **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993.
- TİAN, Shu: “Kuju de Libi ji Qingchao Feichu Keju de Jiaoxun”, **Xibei Shida Xuebao (Shehui Kexue Ban)**, vol: 42, no: 1, 2005, p.74-78.
- TOTONJİ, Hashim: “II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikalarında Odak ve Aşiret Mektebi”, **Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, cilt: 6, sayı: 9, 2019, s.63-72.
- TURAN, Hilal: “III. Selim’den Tanzimat’a Osmanlı Devleti’nde Yeniden Yapılanma Hareketleri”, **Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, cilt: 11, sayı: 2, 2019, s.37-46.
- TURAN, Şerafettin: “Mustafa Kemal Atatürk”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt:31, s. 310-331.

- WANG, Chunsheng: “Yangwu Jiaoyu yu Zhongguo Jiaoyu Zaoqi Jindaihua de Dansheng”, Qufu Normal University, Master’s Thesis, 2008.
- WANG, Daocheng: “Qingdai Guozijian ji Jiansheng Laiyuan”, Zhongguo Gapxiao Zhaosheng, cilt:06, 2000, p.63-64.
- WANG, Guanquan: **Luxun Nianpu**, Heilongjiang: Heilongjiang Renmin Chubanshe, 1979.
- WANG, Hongtao: “Lun Qingmo Xinzheng zhong de Zhidu Biange”, Xibei University, Master’s Thesis, 2005.
- WANG, Jinmei,
DONG, Huiyun,
LIU, Xue:
- WANG, Jun: **Zhongguo Gudai Guanzhi**, Beijing: Zhongguo Shangye Chubanshe, 2015.
- WANG, Ligang: “Qingdai Tongshi Luqulv Yanjiu”, **Shehui Kexue Luncong**, vol: 3, 2014, p.67-76.
- WANG, Linmao: **Wanqing Wenhushi**, Hefei: Anhui Wenyi Chubanshe, 2016.
- WANG, Mingwei: “Kejuzhi Gaige yu Wanqing Shiren Bianyuanhua”, **Changchun Shifan Xueyuan Xuebao**, vol: 24, no: 6, 2005, p.46-48.
- WANG, Qihang: “Qingmo Xinzheng Shiqi Jiaoyu Gaige ji Qishi”, **Huanqiu Renwen Dili**, no: 16, 2017, p.260.
- WANG, Qisheng: **Zhongguo Liuxuesheng de Lishi Guiji**, Wuhan: Hubei Jiaoyu Chubanshe, 1992.
- WANG, Shaofan: “Qingchao de Shuailuo yu Xifang Zhongguoguan de Zhuanbian”, Liaoning Normal University, Master’s Thesis, 2011.
- WANG, Shi,
YAN, Fu:
- WANG, Tao: **Souyuan Wenlu Waibian**, Beijing: Zhonghua Shuju, 1959.

- WANG, Xiaoning,
Lǐ, Zhong: “Qingdai Guanxue Jiaoyu de Tedian- Jianlun Shiyingxing Jiaoyu de Houguo Jiqi Qishi”, **Jiaoyu Lilun yu Shijian**, vol: 31, no:31, 2012, p.11-15.
- WANG, Yequn: “Wuxu Weixin Yundong Zhongde Jiaoyu Gaige”, **Lantai Shijie**, no:3, 2007, p.56-57.
- WANG, Yuejin: “Lun Kejuzhi de Feichu dui Wangqing Wenren Yingshi de Yingxiang”, **Nanjing Huagong Daxue Xuebao**, no: 4, 2001, p.43-46.
- WU, Dewei: “Ri’e Zhanzheng hou Qingzhengfu dui Dongsansheng Sunshi de Diaocha yu Suopei Yanjiu”, Jilin University, Master’s Thesis, 2011.
- WU, Haiyan: “Mantan Zhongguo Gudai de Rencai Xuanba Zhidu”, **Wenshi Yuekan**, no: 5, 2020, p. 72-75.
- XIA, Dongyuan: **Zheng Guangying Ji: Shangce**, Shanghai: Shanghai Renmin Chubanshe, 1987.
- XIAO, Jianwen,
YANG, Wanzqi: “Qingmo Xinzheng yu Zhongguo Jiaoyu Zhidu Jindaihua”, **Yichun Xueyuan Xuebao-Shehui Kexue**, vol: 27, no: 1, 2005, p.89-93.
- XIE, Changfa,
PENG, Zeping: **Zhongguo Jiaoyushi**, Chongqing: Xinan Shifan Daxue Chubanshe, 2012.
- XIN, Ping: “Qingmo Xinzheng yu Zhongguo Xiandaihua Jincheng”, **Shehui Kexue Zhanxian**, no: 2, 1997, p.214-224.
- XING, Ruimiao: “Qingmo Xinzheng de Jiaoyu Gaige”, **Hebei Guangbo Dianshi Daxue Xuebao**, vol: 11, no: 5, 2006, p.102-103.
- XIONG, Yan,
ZHAO, Qi: “Zhongguo Gudai Guanli Xuexiao Biyesheng Chulu de Tanta”, **Guangdong Dier Shifan Xueyuan Xuebao**, vol: 34, no: 6, 2014, p.28-33.
- XU, Caixia: “Qingdai Keju Zhidu dui Shizi Xuefeng de Yingxiang Yanjiu”, Dongbei Normal University, Master’s Thesis, 2010.
- XU, Zhaoqiang: “Jianxi Yangwu Yundong Shiqi de Xinshi Xueta”, **Huaihua Xueyuan Xuebao**, vol: 27, no:5, 2008, p.14-15.

- YAKUBOĞLU, Kenan: “Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi”, Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1996.
- YALÇIN, Emruhan: “Şark Meselesi ve Emperyalistlerin Türk Politikası”, **Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt: 2, sayı: 4, 2015, s.75-104.
- YANG, Ge: “Liuxuesheng yu Zhongguo Jindai Huaxue Gongye de Fazhan”, Shanxi University, Master’s Thesis, 2009.
- YANG, Qifu,
WU, Mingxia: “Jindai Xinjiaoyu zai Feikeju hou Fazhan Quxiang de Piancha”, **Fujian Shifan Daxue Xuebao (Zhexue Shehui Kexueban)**, no: 111, 2001, p.108-114.
- YANG, Yong: “Yangwu Yundong Jiaoyu Gaige yu Mingzhi Weixin Jiaoyu Gaige Biaojiao Yanjiu”, PhD Thesis, Hebei University, 2011.
- YAO, Qi: “Zhongguo Jindai Fuoumei yu Furi Liuxue Jiaoyu Bijiao Fenxi”, **Jiaoyu Pinglun**, no:11, 2016 s.159-162.
- YILDIZ, Hasan: “Osmanlı Medreselerini Islah Çabaları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, yıl: 4, sayı: 1, 2019, s.407-445.
- YILMAZ, Şadiye: “Osmanlıdan Cumhuriyete Sıbyan Mekteplerinde Yenilik ve Gelişmeler”, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2009.
- YILMAZER, Ziya: “Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt:38, s.334-336.
- YIN, Kuiying: “Qingdai Jiaoyu Zhidu de Bianhua”, **Heze Xueyuan Xuebao**, vol: 30, no: 1, 2008, p.121-124.
- YIN, Xiangbing: “Zishang Erxia” de Bianfa Daolu yu Wuxu Bianfa de Shibai”, **Minjiang Xueyuan Xuebao**, no: 06, 2004, p.86-90.
- YU, Liyan: “Jiaoyu Xiandaihua Shiyu xia de Yangwu Jiaoyu Yanjiu”, Dongbei Normal University, Master’s Thesis, 2014.
- YUE, Heng: “Qingmo Xinzheng Shiqi de Guanfei Liuxue Riben Jiaoyu”, **Xibu Xuekan**, no: 7, 2018, p.44-47.

- YÜCEL, Tülay: “Modern İslam Düşüncesinde Eğitim Anlayışı (Fazlur Rahman Muhammed İktbal ve Cemaledin Afgani Örneği)”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, cilt: 9, sayı: 2, 2020, s.1173-1199.
- UÇMAN, Abdullah: “Aşiret Mekteb-i Hümayunu”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt:4, s. 9-11.
- “Ziya Paşa”, **DİA**, cilt: 44, s.475-479.
- UĞUR, Kurtaran: “18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Çalışmaları ve Avrupa Algısı (1700-1754)”, **Osmanlı Modernleşmesi: Reform Çağında Çözüm Arayışı**, 2019, s. 13-56.
- UNAN, Fahri: “Fatih Külliyesi”, **Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji**, 2010, s.51-76.
- UYGUN, S.: “Eğitimin Tarihsel Temelleri”, <http://www.selcukuygun.com/site/?p=92>, 2010.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı: **Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- ÜNAL, Mehmet Ali: “Osman Cengiz, Osmanlı Medrese Geleneğinde Zaman, Mekân ve Zihniyet Örgütlenmesi”, **Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim ve Finans**, 2019, s.31-79.
- ZEMBAT, Rengin, GÜNŞEN, Gülşah: “Feride Gök Çolak, Okul Öncesi Öğretmenlerinin Erken Çocukluk Eğitiminde Uygulanan Farklı Yaklaşımlar Hakkındaki Bilişsel Haritaları”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt: 21, 2019, s. 1-19.
- ZENGİN, Mahmut: “Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikalarının Din Dersi Öğretim Programlarına Etkileri”, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt: 19, sayı: 36, 2017, s.113-137.
- ZENGİN, Zeki Salih: “Tanzimat ve Sonrası Dönemde Osmanlı Toplumunda Gayrimüslimler ve Din Eğitimi”, **Değerler Eğitimi Dergisi**, cilt: 6, sayı: 15, 2007, s.139-170.
- ZHANG, Baoqiang: “Dongya Bingfu” Yici de Youlai yu Tiyou Zhuanye Liu Xuesheng de Kangzheng”, **Nanjing Tiyou Xueyuan Xuebao**, vol:16, no:2, 2017, p.1-5.

- ZHANG, Chuansui: **Zhongguo Jiaoyushi**, Beijing: Gaodeng Jiaoyu Chubanshe, 2010.
- ZHANG, Fang: “Qingmo Xinzheng Jiaoyu Gaige yu Zongguo Jiaoyu Jindaihua”, **Kaoshi Zhoukan**, no.23, 2009, p.231-232.
- ZHANG, Jing: “Wanqing Xuanguan Zhidu Biange Yanjiu”, China University of Political Science and Law, PhD Thesis, 2005.
- ZHANG, Ru: “Qingmo Xinzheng de Xinshi Xuetao yu Jiaoyu Jindaihua”, **Leshan Shifan Xueyuan Xuebao**, vol: 17, no: 01, 2002, p.58-61.
- ZHANG, Tingyu: **Mingshi**, Beijing: Zhonghua Shuju, 1974.
- ZHANG, Xuerong: “Lun Yangwu Jiaoyu zai Zhongguo Jindaihua Jinchengzhong de Lishi Yingxiang”, **Nanjin Shehui Kexue**, 2002, no:12, p.73-77.
- ZHANG, Xuhui: “Yangwu Shiye Jiaoyu Lunshu”, Master’s Thesis, Jilin University, 2008.
- ZHANG, Ying: “Qianxi Zouding Xuetao Zhangcheng Zhongde Guomin Jiaoyu Sixiang”, **Hubei Hanshou Daxue Xuebao**, vol:25, no:11, p.74-75.
- ZHANG, Yuqiong: “Lun Wuxu Shiqi de Jiaoyu Gaige”, **Jinian Wuxu Weixin Yundong 100 Zhounian Xueshu Yantaohui**, no: 11, 1999, p.139-149.
- ZHANG, Zhenguo: “Qingdai Wenguan Xuanren Zhidu”, **Lishi Jiaoxue**, no:4, 2008, p.31-34.
- ZHANG, Zhihui: “Wuxu Bianfa Shiqi de Jiaoyu Gaige”, **Lishui Shizhuan Xuebao**, no:3, 1983, p.81-89.
- ZHAO, Erxun: **Qingshi Gao**,
<http://hanchi.ihp.sinica.edu.tw/ihpc/hanjiquery?@110^2047196403^802^^5020202500010024@@@483924959,10,Aralık,2019>.
- Qingshi Gao**,
<http://hanchi.ihp.sinica.edu.tw/ihpc/hanjiquery?@110^2047196403^802^^5020202500010019@@@1783984511,10,Aralık,2019>.

- Qingshi Gao,**
<http://hanchi.ihp.sinica.edu.tw/ihpc/hanjiquery?@110^2047196403^802^^5020202500010024@@483924959>, 12, Aralık,2019.
- Qingshi Gao,**
<http://m.tadu.com/book/391124/22783766>. 12, Aralık,2019.
- ZHAO, Huixia,
ZHOU, Mian: “Guiguo Liuxuesheng dui Qingmo Yubei Lixian de Canyu he Yingxiang”, **Tianjin Shifan Daxue Xuebao**, no: 03, 2017, p.17-24.
- ZHAO, Shihuan “Yangwu Yundong Zhongde Jiaoyu Gaige Tanxi”, **Xue Lilun**, no: 31, 2011, s.46-47.
- ZHAO, Zhiwei “Shuo Baguwen”, **Zhongxue Yuwen Jiaoyu**, no: 5, 2020, p.86-88.
- ZHONG, Yulong **Kechang Huiyilu**, Hangzhou: Zhejiang Klasik Kitaoları Yayınevi, 1987.
- ZHOU, Hongfu: “Qiantan Zhongguo Gudai Jiaoyushi Zhongde Keju”, **Zhongxue Jiaoyu Cankao**, no: 3, 2009, p.121-122.
- ZHU, Ying **Xinhai Geming yu Jindai Zhongguo Shehui Bianqian**, Wuhan: Huazhong Shifan Daxue Chubanshe, 2011.
- ZÜRCHER, Erik Jan: **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2019.